

KORUNK

KASZON NÉPESSÉGE (KORUNK-
PÁLYÁZAT) • A TUDOMÁNYOS
NYELV NÉHÁNY KONVENCIONÁ-
LIS ELEMÉRŐL • KÓS KÁROLY
ÁPRILY LAJOSHOZ ÍRT LEVE-
LEIBŐL • BARCSAY-MONTÁZS •
JECZA PÉTER SZOBORMETAFO-
RÁI • NEMZETISÉGTÖRTÉNET
ÉS NEMZETISÉGPOLITIKA • A
SEPSISZENTGYÖRGYI TEXTIL-
GYÁR 100 ESZTENDEJE • KELL
A TÖRÓDÉS • RÉGI ÉS ÚJ ÉPÍ-
TÉSZETTÖRTÉNETI MŰVEKRŐL •

1980•12

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXIX. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM • 1980. DECEMBER

- IOAN IUGA—TEODOR LUPȘE • A forradalmi elmélet és gyakorlat alkotó szellemű továbbfejlesztése (D. G. fordítása) 873
SZTOJKA TAMÁS • Kászon népessége (Korunk-pályázat) 877
VERESS DÁNIEL • A levélíró Zágoni Mikes Kelemen I. 885
ION SEMENIUC • A tudományos nyelv néhány konvencionális eleméről (Sztranyiczki Gábor fordítása) 895
TAKÁCS GÁBOR • Barcsay-montázs 900
SZEKERNYÉS JÁNOS • Jecza Péter szobormetaforái 903
PETRE STOICA • Könyvek (vers; Balázs F. Attila fordítása) 907

JEGYZETEK

- SZABÓ ILONA • Kell a törődés 908
PÉTER VASS FERENC • Régi és új építészettörténeti művekről 909

DOKUMENTUMOK

- KÓTAY PÁL • „Építőkövek a tisztességnek oszlopához” (Rettegi György levelei Weszprémi Istvánhoz) 911
CSÉP IBOLYA • Kós Károly Áprily Lajoshoz írt kiadatlan leveleiből 916

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- GAZDA LÁSZLÓ • A sepsiszentgyörgyi textilgyár száz éve 920
FERENCZI GÉZA • Könyve ürügyén — Kemény János fejedelemről 925

SZEMLE

- DEMETER JÁNOS • Nemzetiségtörténet — nemzetiségpolitika (Gondolatok a könyvtárban) 929
GAZDA KLÁRA • Visszanyomozó néprajz 933
ROBOTOS IMRE • Harc az abszurdral 937
MÁTÉ GÁBOR • Ghenea időszerűsége 941
V. Z. • Orbis sensualium pictus (Könyvről könyvre) 945
F. K. • Lecturi de psiholingvistică (Könyvről könyvre) 945

LÁTÓHATÁR

Újvári Viktor: Munkásönigazgatás a gyakorlatban (Era socialistă); P. J. A.: Százötven éve jelent meg a Hitel (Figyelő); A. J.: Szórakoztató irodalom? (România literară); Sz. M.: A pszichoterápia helye és feladatai a szocialista egészségügyben (Orvosi Hetilap); G. E.: Paul Thibaud Jean-Paul Sartre-ről (Esprit)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Barcsay Jenő, Jecza Péter, Takács Gábor

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A forradalmi elmélet és gyakorlat alkotó szellemű továbbfejlesztése

A Román Kommunista Párt nézete szerint a társadalmi elmélet és gyakorlat fejlesztése objektív szükségesség, a forradalmi átalakítás elengedhetetlen követelménye. Az elmélet és a politikai gyakorlat gazdagítása azonban csak a pártok szabad és felelősségteljes tevékenysége alapján képzelhető el. A forradalmi elmélet nem egyszer s mindenkorra kidolgozott dogma, hanem „folyamatosan fejlődik és a gazdasági-társadalmi fejlődéssel, a világban végbemenő forradalmi átalakulásokkal együtt megújul — hangoztatta Nicolae Ceauşescu elvtárs. — Ezért minden pártnak módjában áll és hozzá is kell járulnia a világról és az életről alkotott forradalmi tanítás gazdagodásához.“

Az RKP legértékesebb ez irányú alkotó szellemű teljesítménye a pártprogram, amelynek kidolgozásához Nicolae Ceauşescu elvtárs tevékenyen hozzájárult. A program a dialektikus és történelmi materializmus szellemében tudományosan elemzi az ország társadalmi fejlődését, a világhelyzet alakulását, s mint ilyen, a romániai szocialista építés tapasztalatainak összegezése, olyan dokumentum, amely bátran jelöli ki a román társadalom jövőbeni fejlődésének irányvonalát. A program továbbfejlesztí a történelem és a humanizmus, a politológia és a gazdaságtan, a szabadság, demokrácia, haladás elméletét; kifejezi a párt, valamennyi dolgozó kollektív bölcsességét, amelyet a főtitkár alkotó szelleme, dinamizmusa, tisztánlátása termékenyít meg. Azon túlmenően pedig, hogy a marxista tanítás alkotó jellegű hazai alkalmazása és továbbfejlesztése egyúttal jövőkép előrevetítése, humanista üzenet is.

Melyek pártunk és főtitkára nézeteinek forrásai, honnan meríti eredetiségét, általánosító erejét és társadalmi hatékonyságát? Milyen vonatkozásban gazdagítottuk a forradalmi tanítást, a tudományos szocializmust, a társadalmi elméletet és gyakorlatot?

Válaszunk a következő: pártunk politikáját alkotó szellemiség, újtókézség, tudományos megalapozottság jellemzi. Mindez a forradalmi dialektika, a tudományos kommunizmus elméletének mély ismeretéből fakad; a párt és főtitkára gondosan elemzi, vizsgálja a társadalom fejlődésének igényeit, behatóan tanulmányozza az életet, fogékony a tudományos-műszaki forradalom kérdései iránt, nagy érdeklődéssel figyeli a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti fõlszabadó harc jelenségeit. Mindez pártunk és főtitkára elméleti és gyakorlati tevékenységét különösen eredetivé teszi, hatékonyá, s a szocialista ideológiai és nevelési tevékenység előtt új távlatokat nyit.

A szocialista építésben elért sikereink, elméleti irányvonalunk helyessége — hangoztatta több alkalommal is Nicolae Ceauşescu elvtárs — jórészt onnan származik, hogy fölismertük helyzetünk sajátosságát, azokat a körülményeket, amelyek között a munkásosztály forradalmi elméletének igazságait itthon alkalmazzuk. Ez az irányulás hosszú történelmi tapasztalat eredménye, és lehetővé tette, hogy alkotó szellemben oldjuk meg a román társadalom szocialista átalakítása során felvetődött kérdéseket. Ez a gyakorlat ugyanakkor bebizonyította, pártunk alkalmas arra, hogy újító módon alkalmazza a marxizmust, s ezzel hozzájáruljon a forradalmi elmélet és gyakorlat gazdagításához, a haladó szellemiség erejének és hatékonyságának növeléséhez. A szocialista forradalom és építés általános törvényeiből, valamint hazánk konkrét adottságaiból kiindulva pártunk sajátos megoldásokat, formákat és módozatokat dolgozott és kísérletezett ki, s alkalmazott sikeresen hazánk gazdasági, társadalmi, művelődési, politikai viszonyaira.

A párt IX. kongresszusa óta eltelt éveket a forradalmi elmélet és gyakorlat termékeny erjedése, a szocialista építés, a nemzetközi élet jelenségeinek bátor és hozzáértő megközelítése jellemzi.

A pártdokumentumok, a pártprogram, a XII. kongresszus történelmi jelentőségű határozatai, gyakorlatilag a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésében elért sikereink mind, mind tükrözik Nicolae Ceauşescu elvtárs alkotó jellegű hozzájárulását a forradalmi elmélet és gyakorlat gazdagításához, és ugyanakkor jelzik, hogy ez a hozzájárulás a dialektikus materializmus, a tudományos szocializmus elméletének és a forradalmi ideológiának a fő vonulatát gyarapítja. E vonu-

latgyarapító elemek a következők: a szocialista társadalmi rend folyamatossága dialektikájának megértése, megvilágítása; a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom és a kommunizmus felé vezető átmenet alapelveinek jellemzése; a szocialista állam megerősödése, a nemzet hivatásának és növekvő szerepének elmélyült elemzése, a nemzeti függetlenség és önállóság elveinek érvényesítése; a nemzetiségi kérdés megoldása valamennyi dolgozó jogegyenlősége és egyenlő kötelezettségei alapján, nemzeti egység létrehozása a párt körül; a szocializmusban mutatkozó ellentmondások elemzése és megoldásuk módozatainak kidolgozása; a szocializmus és a demokrácia egységének megerősítése, a demokrácia elmélyítésének útja; az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus, a munkásönigazgatás és az önálló elszámolás elveinek tisztázása; megfelelő arány kialakítása a fejlesztési és fogyasztási alap között egy erőteljes Románia kiépítése a múltból örökölt elmaradottságunk gyors behozatala céljából; a szocialista építés tartalmának és jövőbeli feladatainak meghatározása; realista és tudományos tisztázása annak, milyen feladatokat várnak Romániára a gazdasági és energetikai világválság közepette, hogy új lelőhelyek föltárása és magas szintű értékesítése révén saját fűtő- és nyersanyagbázisunkat megteremthessük; a forradalmi öntudat, a szocialista erkölcs és méltányosság jelentőségének érvényesítése az új rendszer céljainak elérésében; a sajátos nemzeti vonások és az egyetemes nemzetközi elvek közti dialektikus összefüggés; a kommunista és munkásmozgalom új egysége elveinek megalapozása; az új nemzetközi gazdasági és politikai rend ismérveinek tisztázása.

Az RKP elméleti és gyakorlati hozzájárulásainak egyike az a mód, ahogy mi értelmezzük a szocialista társadalom folyamatosságát és törvényszerűségeit. Pártunk sikerei mintegy megtestesítik azt a tételt, miszerint a kommunizmusra való átmenet szükségszerűen több összefüggő szakaszból áll. Miután a szocialista termelési viszonyok az egész országban általánossá váltak (1948—1965), miután kiépült az erős műszaki-anyagi alap, valamint megszilárdult a szocialista társadalom (1966—1970), lehetőség nyílt arra, hogy új szakaszba lépjünk: a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom fölépítésének korába. A pártnak és főtítkárnak felfogása szerint a sokoldalúság nem jelenti pusztán az új rendszer irányvonalainak, céljainak számtani összegét, hanem a célkitűzések, elvárások egységes minőségi rendszerét, amely az arányosságra, egyensúlyra, összefüggésekre épül, s nem egyszerű tagadása az egyoldalúságnak, az egyirányú kiterjedésnek, ami a szocializmust megelőző rendszerek sajátja, hanem a dolgozó ember sokoldalú kifejlődésének előrevetítése. Eszerint a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom a szocializmus magasabb szintje, amely a kommunisták, az egész nép munkájának és életének elméleti és gyakorlati programjára épül.

A Román Kommunista Párt és főtítkára jelentős mértékben gazdagította a társadalmi haladás jelenlegi tényezőinek és irányvételének meghatározását, a kortárs eszmék megközelítésének módozatait, a tudomány, a nevelés és oktatás szerepét a személyiség sokoldalú kialakításában, a tudomány és a műszaki haladás vívmányainak gazdasági-társadalmi alkalmazását illetően, továbbá a társadalmi ellentmondások megértésére és megoldásuk módozatainak körülírására, a társadalom tudományos vezetésének követelményeire és alapelveire vonatkozóan, valamint a párt vezető szerepe növekedésének tételét a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének mai szakaszában.

A materialista dialektika alapján pártunk úgy tekint az ellentmondásokra, mint a haladás serkentő tényezőire. Eszerint szembezáll mind az ellentmondások funkcionális vagy diszfunkcionális szerepjellegét abszolutizáló dogmatikus fölfogásokkal, mind a szubjektivista magyarázatokkal, és az ellentmondások feloldásának valós, világos álláspontját képviseli. Ebben az értelemben mutat rá Nicolae Ceaușescu elvtárs: „Az élet azt bizonyítja, hogy a szocializmus körülményei közepette is léteznek és kialakulnak ellentmondások, és ha nem figyelnek föl rájuk, és nem értik meg idejében, és nem cselekednek tudatosan meghaladásuk végett, akkor antagoniztikussá válhatnak, összeütközéshez vezethetnek.“ Pártunknak az az álláspontja, hogy a szocialista társadalom fejlődése nyomán előálló ellentmondások hajtóerő-szerepét a társadalmi osztályok és csoportok érdekeinek és törekvéseinek a sokoldalúsága és e sokirányúság egysége föltételezi; az RKP érvényesíti ezt a dialektikus felfogást, és úgy véli, hogy a szocialista társadalom sokoldalú egysége a haladás jelentős hajtóerejévé válik. Az összes dolgozók egységes társadalma — a pártprogram értelmezésében — nemcsak magasabb fokra lép az ellentmondások megoldása nyomán, hanem mint azok objektív megnyilvánulási kerete biztosítja a különféle haladási vonulatok összekapcsolódását. A pártnak ez a kritikus, forradalmi szemlélete alkotó jellegű alapul szolgál az ellentétek egysége és harca dialektikus törvényének a megközelítésére és a materialista dialektika más törvényeinek tárgyalására. Ezek a törvények — hogy a társadalom megismerésének

és átalakításának elméleti és metodológiai vezérfonalaivá válhassanak — minden esetben, valós folyamatok általánosításának kifejezései kell hogy legyenek, és nem valamely merev gondolkodás elvont sémái.

A társadalom tudományos vezetésének kérdéstömege, valamint a párt és az állam vezető szerepe növekedésének kérdésköre terén is pártunk és főtitkára számottevően gazdagította a forradalmi elméletet. Pártunk álláspontja szerint a társadalom vezetésének tudománya mindenekelőtt politikai tudomány, elkötelezett, a cselekvés tudományaként értékeljük, alapelvei és módszerei pedig a vezetés hatékonyságának növelését célozzák. A társadalomvezetés tudományának elmélyült elsajátítása, a munkaelemzés és a döntéshozatal modern eljárásainak ismerete s azok alkalmazása növeli a pártvezetés hatékonyságát minden területen. Ez az új tudomány arra hivatott, hogy biztosítsa a párt vezető szerepének magas szinten való gyakorlatát. Minthogy a társadalmi élet szervezésében és vezetésében a pártnak központi szerepe van, ily módon betölti az egész nemzet politikai irányításának hivatását, s ebben az értelemben állandóan tökéletesíti mind a saját tevékenységét, mind az egész vezetési mechanizmust. A párt egyre szervezettebben és mélyebben épül be a társadalom életébe, s így valósítja meg a legmagasabb színvonalon vezető szerepét. A párt vezető szerepe fokozódásának tétele egybefonódik ama tétellel, amely a tömegek mind cselekvőbb részvételének szükségességét hangoztatja a társadalom vezetésében, s az egész nép tömörülését a párt körül. Pártunknak az az elve, hogy ne kívülről, hanem belülről, a társadalmi, állami és gazdasági szervek kebelében gyakorolja vezető szerepét; végeredményben ez biztosítja a párt vezető szerepének és a tömegek vezetésben való részvételének egységét, egybefonódását.

Némely utópisztikus elképzelésekkel szemben a pártprogram azt vallja, hogy a kommunista társadalomra nem lesz jellemző a társadalmi szervező és nevelői küldetés elhalása, nem, ezt demokratikus módon maga a nép tölti be. Kiemelendő ebben az értelemben nemcsak a párt és az állam történelmi hivatása, hanem az a mód is, ahogy a program — a klasszikusok tanítása szellemében — a párt és az állam jövőjének kérdését tárgyalja. Pártunk ez irányú elméleti hozzájárulásának két vonatkozását tárgyaljuk. Először: az RKP számol azzal az új helyzettel, hogy nálunk már megmutatkoznak az állam jövőbeli fejlődésének csirái; eszerint nem anticipál egy — száz évvel ezelőtti elvi előrelátásai szellemében —, hanem épp a mutakozó új vonások alapján sok konkrétummal, eszmeileg megalapozottan előrejelzi az állam és a kommunizmus jövőbeli alakulását. A kommunizmust egyébként nem elvont eszményként, hanem mint a forradalmi gyakorlat kérdését elemzi. Másodszor: abból a tapasztalatból kiindulva, miszerint az állam szerepe szakaszokként — objektív körülmények folytán — módosul, pártunk gazdagítja mind a szocialista állam fejlődéséről szóló elméletet, mind a társadalmi gyakorlatot, minthogy az adott történelmi szakasznak megfelelően optimális államvezetési formákat és eljárásokat dolgoz ki. Ily értelemben hangoztatta Nicolae Ceaușescu elvtárs, hogy ma már az élet hovatovább megköveteli az állam feladatainak módosítását, elnyomó szerepe csökkentését, gazdasági-társadalmi vezető szerepe hangsúlyozását.

Ez az irányzat egybeesik a szocialista demokrácia elmélyülésének minőségi fordulatával; erre vallanak a párt amaz intézkedései, amelyek a párt és az állami szervek, a tömegszervezetek, alkotási szövetségek, a sajtó, rádió szerepét és felelősségét hivatottak növelni a dolgozók tájékoztatásában és nevelésében. Ezáltal a nagyközönségre gyakorolt hatás, befolyás jogilag intézményesítették, az állam a tömegekre ruházta át bizonyos funkcióit, s ebben a helyzetben a jogrendszer, -elmélet és -gyakorlat szempontjából eddig ismeretlen, forradalmi távlatok nyílnak.

E célkitűzések azonban a szocialista demokrácia elmélyítése, a munkásönigazgatás kifejlesztése, az egységes agráripari tanácsok létrehozása — ami együttvéve mind, mind a termelés és a társadalom vezetésében való tömegrészvétel biztosításának a maga nemében egyedüli, eredeti, egységes rendszere, aminek a párt igen-igen nagy jelentőséget tulajdonít — nem valósul meg magától, hanem a tömegek szocialista öntudatának fejlődését, az új ember kialakulását föltételezi. Pártunk szembeszáll a „kialakul magától“ felfogás objektívizmusával, és a történelmi determinizmus szellemében utal a bonyolult, az objektív és szubjektív társadalmi tényezők közt fennálló kölcsönös összefüggésre, kiemeli ez utóbbiak fontos szerepét a társadalmi élet fejlődésében. A párt szembeszáll azzal a dogmatikus és szimplista tétellel, amely a társadalmi lét meghatározó szerepét messzemenően eltűzolja a tudattal szemben, kritikusan viszonyul a tudatnak a társadalmi változásokhoz viszonyított lemaradását fetiszizáló nézetekhez, és azt hangoztatja, hogy a szocialista társadalom tudatos építésének körülményei közt a társadalmi determinizmus feltételezi a tudat tevékeny, formatív, hatékony szerepét.

Ezeknek az elméleti megállapításoknak nyilván gyakorlati vonatkozásaik vannak. A pártprogram előírásai, Nicolae Ceaușescu elvtárs elméleti és gyakorlati út-

mutatásai alapján pártunk a XII. kongresszuson és az azt követő központi bizottsági üléseken egész sor olyan intézkedést hozott, amelyek biztosították a szükséges anyagi és pénzalapot ahhoz, hogy teljesíteni tudjuk az 1981—1985-ös ötéves terv célkitűzéseit, azaz „magasabb fokon folytatni a párt programjának valóra váltását, a nemzetgazdaság gyors ütemű fejlesztését, a tudományos-műszaki forradalom erőteljes érvényesítését minden területen, az új minőségre való áttérést a gazdasági-társadalmi tevékenység egészében“, aminek köszönhetően „Románia túllépi a fejlődő szocialista ország stádiumát, és közepesen fejlett szocialista ország lesz“.

A mai valóságnak megfelelően az RKP alkotó módon továbbfejleszti a nemzeti és nemzetközi kapcsolatáról vallott materialista nézetet. Az egyedi és az általános kapcsolatára vonatkozóan vallja, hogy ez elképzelhetetlen az előbbinek az utóbbi alá rendelésével. Dialektikus viszonyról lévén szó, elemei kölcsönösen feltételezik egymást. Ezért elméletileg helytelen dolog úgy beállítani a kérdést, hogy az általános (nemzetközi) tényezőt szembeállítsuk az egyedi (nemzeti) gazdagság feltételezettségével, vagy az egyedi tényezőt az általános nagy összefüggérendszerével. A nemzeti keretben sikeresen épülő szocializmus hasonló mértékben gazdagítja a szocializmus nemzetközi ügyét. Erre a fölfogásra épül pártunk kapcsolata a többi kommunista és munkáspárttal, ez az alapja államunk külpolitikájának és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok átrendezését illető javaslatainak. Az új nemzetközi gazdasági rendre vonatkozó román álláspont, amelyet Nicolae Ceaușescu elvtárs fogalmazott meg, nagy általánosító erővel bír, korunk nagy kérdéseit fejezi ki, valamint megoldásuk módzatait is. Különösen nagy jelentőségűek és egyre szélesebb körű nemzetközi elismerést váltanak ki pártunk ama nézetei, amelyek a kommunista és munkásmozgalom akcióegységének alapelveit, az államok közti kapcsolat normáit, a haladás ismérveit, a nemzeti függetlenség és önállóság tiszteletben tartását, a népek biztonságának és a világ békéjének a feltételeit tisztázzák, alkotó, újító szellemben.

D. G. fordítása

Barcsay Jenő szénrajza

SZTOJKA TAMÁS

Kászón népessége

Öt falu: Altíz, Feltíz, Impér, Jakabfalva és Újfalú alkotja a Hargita megye délkeleti sarkába, a Csíki-havasok közé ékelt Kászont. Területe nem több, mint 30-40 km², átlagos tengerszint fölötti magassága 700-750 méter, a környező hegyek sem emelkednek 1100-1200 méter fölé. A medence csak déli irányban nyitott a Kászón-patak mentén Kézdivásárhely felé. Kászónból nyugat felé a Nyergeshágón keresztül a Csíki-medencébe, illetve Csíkszeredába lehet jutni, északi irányban az Aklos-hágón át az Uz völgyével és a Tatros völgyével közlekedik.

E vidék talaja terméketlenebb, mint a szomszédos Csíké vagy Háromszéké. Ezzel szemben nagy kiterjedésű kaszálókka, legelőkkel rendelkezik. Hegyeit bükk, gyertyán, tölgy és fenyő borítja. Kászón altalajkincseiről még keveset tudunk; ami biztos, nagy mennyiségű és különböző céloknak megfelelő agyag található itt. Az ásványvizek több fajtája is előfordul gázömlésekkel együtt.

A vasútvonalak távol esnek innen. Legközelebbi volna a Sepsiszentgyörgy—Bereck szárnyvonalon lévő Kézdiszentlélek vasútállomás 23 km-re, de hagyományosan a 34 km távolságra lévő tusnádi állomást használja Kászón. Kézdivásárhely és Csíkszereda felé országút vezet, helyben pedig korszerűsített megyei, valamint községi utak vannak.

Az ember jelenlétének legrégebbi bizonyítékai Kászónban a bronzkorig nyúlnak vissza. Kászónfeltíz közelében kerültek felszínre e korszakból származó leletek. A legrégebbi írásos dokumentum, amelyben Kászón szerepel, az 1332. évi pápai dézsmajegyzék: Kazun és Kaszun néven jegyezték be. 1390-ben Zsigmond király autonómiát adott e vidéknek, kiváló katonai szolgálatai jutalmául; 1462-ben Mátyás király megerősítette kiváltságait. A kászóni székelység részt vett Stefan cel Mare oldalán a törökök ellen vívott harcokban. Az 1848-as szabadságharc ismert Nyerges-tetői ütközetének egyik hőse volt a feltízi Nagy Antal; az utcát, ahol élt, Feltízen ma is Nagy Antal utcájának hívják. A két világháború — különösen a második — igen nagy rombolást, pusztítást végzett Kászónban. A front két héti állt itt; a bombázások alatt több mint száz gazdaság pusztult el, egész utcasorok égtek le.

A kászóni falvak földrajzi körülhatároltságuk, elszigeteltségük miatt sok tekintetben különböznek a szomszédos vidékektől. E megállapítás érvényes a demográfiai folyamatok minőségére, méreteire is. Az első világháború óta, de különösen az utóbbi 20-25 év alatt nagymérvű demográfiai „zajlás” színtere lett Kászón, szükséges tehát e folyamatok tanulmányozása. Mivel néhány évszázadra visszamenőleg vannak adataink, célszerűnek látszik Kászón népesedési viszonyainak elemzését a távolabbi múltból kezdeni, és hosszmetetszerűen követni napjainkig.

A legrégebbi adatok több mint 400 évesek, az 1567. évi jegyzékben találhatók. Ebben csak négy falu adatait találjuk meg, valószínűleg Altíz és Feltíz egy név alatt szerepel mint Kászónfelsőfalú. Ez utóbbi a jegyzékben 42 kapuval, Impér 23, Jakabfalva 33, Újfalú pedig 26 kapuval rendelkezett. Az 1567-es jegyzékben egyébként a székely székek legtöbb faluja 20-30 portát számlált. Szép számmal találhatók kevesebb vagy csak néhány kapus kis falvak is. A népesebbek száma jóval kevesebb. Megállapítható tehát, hogy 1567-ben Kászónfelsőfalú és Jakabfalva a Székelyföld nagyobb, a másik két falú pedig a közepes méretű települései közé sorolható. Ha minden kapunak átlagosan öt lakó felel meg, ez azt jelenti, hogy Kászón összlakossága 620 körül volt.

Az 1614-ben Bethlen Gábor fejedelem által készített lustra már sokkal változatosabb adatokat tartalmaz a székelység, így Csík-, Gyergyó- és Kászonszék társadalmi szerkezetét illetően is. Ekkor is négy kászóni falú szerepel, akárcsak 1567-ben. Itt azonban már a családok száma szerint történt az összeírás: Újfalú 108, Jakabfalva 78, Felsőfalú 112, Impér 60 családdal szerepel; összesen tehát 358 család.

Ezen összeírás alapján az átlagos családszám a székely falvakban 51. Következésképpen a négy kászóni falú a népesebb települések közé tartozott, Felsőfalú pedig 112 családjával a Székelyföld egyik nagy faluja volt. A legkisebb, Impér is

jóval nagyobb az átlagosan 51 családot számláló falvaknál. Öttagú családot véve alapul, 1614-ben Kászonban hozzávetőleg 1800 ember élt. Bár a lakosság számát illetően sem az 1567., sem az 1614. évi adatok nem a legpontosabbak, mégis megállapítható, hogy Kászon lakossága a két felmérés között eltelt 47 év alatt több mint kétszeresére gyarapodott.

Napjainkban Kászon leggyakoribb családnevei a következők: Bodó, András, Balázs, Nagy, Becze, Máté, Tamás, Kajcsa stb.; valamennyi megtalálható az 1614-es jegyzékben is. Igaz, gyakoriságuk egészen más volt akkor, mint ma. Így például az András családnév a lustrában csak három helyen található meg, ma pedig az egyik leggyakoribb Kászonban. Az egykori és a mostani családnevek jelentős részének azonossága arra enged következtetni, hogy a lakosság számának növekedése az utóbbi négy század estendő alatt legtöbbször a természetes szaporulat eredménye, s nagyobb méretű bevándorlás nem volt. Vannak gyakran szereplő nevek a jegyzékben, amelyek ma már nem léteznek, de a temetők régi sírkövein sem lehet megtalálni őket. Ezek a családok részben férfiágon kihaltak, más részük pedig eltelepült Kászomból. Egyes családok kipusztulása az e vidéken dúló egykori pestisjárványoknak is tulajdonítható. A kászeni falvak lélekszámának alakulását a századfordulói döntő módon a természetes szaporulat határozta meg. A vándorlási folyamat csak ezután válik elsődlegesen tényezővé.

A XVIII. század elején nagy törés áll be a vidék lélekszámának fejlődésében. Arról nincs adat, hogy a tatárbetörések a kászeni falvakat érintették volna, de a század második és harmadik évtizedében a pusztító aszályt sorozatos pestisjárványok követték. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék akkori főesperese, Lukács Mihály, aki egyébként kászonújfalvi születésű volt, egy egyházi jegyzőkönyvben így ír az 1717–1719 közötti aszályról: „Minden őszi és tavaszi vetések, melyek táplálják az emberi nemet, úgy a gyümölcsfák is semmit nem teremtek.“ Ugyanott a továbbiakban ezt írja: „A megdöglött lovaknak, kutyaéknak testeit, sőt Háromszéken Ozdola faluban az éhség miatt megholt gyermekek elszáradt húsait ették némelyek. Szóval akkora éhség volt, hogy némely falvakban annyian holtak el éhség, mint pestis miatt.“ A pestisjárványról Lukács így ír: „Csíkban 1719 januáriusától fogva sarjadozott imitt-amott, mégis júliusban és augusztusban annyira hatolt, hogy szinte fele a lakosoknak pestisben veszett el.“

A jegyzőkönyv falvanként feltünteti a természeti csapások következtében 1717-től 1719 végéig meghaltak, valamint az életben maradtak számát. (E jegyzőkönyvben már mind az öt kászeni falu, tehát Altiz is szerepel.) Az elhaltak száma 1043, a megmaradtaké 1227. Eszerint a pusztulást megelőző évben Kászon összlélekszáma 2200-2300 között lehetett, félezerrel több, mint egy évszázaddal korábban. Megjegyzendő, hogy természeti katasztrófák során a családok legfiatalabb és legidősebb tagjai pusztultak el. A pestis egyébként az 1720 utáni években is pusztított, de kisebb mértékben.

A XVIII. század közepétől a kászeni falvak lakossága fokozatosan szaporodott. A szaporulat nyomán az amúgy is kevés és silány föld mindinkább fölaprózódott, és a lakosság jelentős része elszegényedett. Ennek következményeként már 1800 előtt megkezdődött a nincstelenség átszivárgása az Uz völgyén át a Tatros völgyébe. Ez a folyamat azonban nem volt nagy jelentőségű, mindössze enyhe lemorzsolódásnak tekinthető, ugyanis a lakosság száma állandóan emelkedett. A Moldvába irányuló áramlás a múlt század második negyedében érte el maximumát, de akkor sem volt nagy méretű. Ettől az időszaktól kezdve fokozatosan csökkent, majd 1900 után egészen jelentéktelenné vált. A Bákó megyei Dármáneshti községben és a szomszédos falvakban több olyan családnév található, amely Kászonban is megvan. Napjainkban is léteznek és alakulnak, létesülnek rokonsági kapcsolatok a két vidék lakói között, házasság révén. Kászon és a Tatros völgye között régmúlt időkre visszanyúló gazdasági kapcsolatok voltak. A kászoniak a hegyen túl értékesítették fából készült eszközeiket, később burgonyatermésük egy részét és faragott épületeket. Így szerezték be a szükséges kukoricát, bort, valamint a kőolajból származó és a szekérenéshez használt „degettet“. A Moldvába telepedett kászoniak voltak e cserekapcsolat fontos közvetítői.

Kászonfeltíz, Altiz és Impér egybeépült falvak; együttvéve Nagykászon néven is ismeretes e három falu. 1840-ben Nagykászon vásárjogot nyert, s ezt követően fokozottabban fejlődött, gyarapodott, korszerűsödött a földművelés és az állattenyésztés. Körülbelül ekkor kezd használatossá válni Kászonban a fűrészlé, ami lényegesen megkönnyíti az építkezéseket. A múlt század közepén a Kászon-erdei patak mentén már sok vízfűrész működött. A gazdasági fellendülés és a népesség gyarapodása jellemző a kászeni falvakra a XIX. század második és harmadik negyedében. Így például Kászonújfalunak 1853-ban 1981 lakosa volt; a régebbi és az újabb adatok mindegyike ennél kevesebbet mutat. A szaporulat szükségessé tette

önálló iskola létesítését Feltizen is, így 1870-től kezdve Nagykászon mindhárom falujában működik iskola. A feltizi iskola csakhamar szűknek is bizonyul, és már 1876-ban jóval nagyobbat építenek. A múlt század második felére vonatkozó adataink a népesség létszámát illetően nincsenek, de az 1875-ből megmaradt iskola-statisztika illusztrálja, hogy abban az időben igen népesek a kászoni falvak: Feltiz 190, Altíz 194, Impér 140 (összesen 524) iskolás korú (6—15 éves) gyermekkel szerepel. Erdemes összevetni az iskolás korúak létszámát az 1978/79-es tanévvél: a korcsoport ugyanaz; öt faluban 353 az iskolaköteles.

1866 után már külső tőke segítségével kezdenek létesülni Kászonban a fűrésztelepek; lassanként kereseti lehetőség nyílik a szegényebbek számára, de ennek ellenére sem bírja Kászon eltartani valamennyi szülőjét. A múlt század utolsó negyedétől kezdődően egyre általánosabb, hogy a kászoniak távoli városokba mennek pénzre keresni, főleg Galacra és Brăilába. A férfiak dokkmunkásnak mennek vagy fűrészgárakban dolgoznak, a nők pedig beállnak cselédnek. Akiknek földjük maradt itthon, nyárára hazajöttek, majd a mezei munkák befejeztével ismét visszamentek. A nincstelenség több évig is megszakítás nélkül dolgoztak a távolban. Céljuk az volt, hogy telket, földet vásároljanak, házat és gazdasági épületeket emeljenek. Jóllehet a kászoniak távozása általában nem jelentette a végleges elszakadást szándékát, mégis sokan voltak, akik többé nem tértek vissza.

Az idősebb helybéli lakosok közül egyeseknek személyes emlékeik vannak a századforduló tájáról. A. J. (86 éves) így emlékezik: „Nem voltunk túl jó módban. Gyermekkoromban édesapám hajóterhelni járt Galacra, de csak téli időszakban. Édesanyám is ment szolgálni.“ Sztojka Mária (89 éves) maga is sokáig dolgozott Galacon: „Kászonból, főleg Újfaluból s Jakabfalváról nagyon sokan voltak Galacon. 1907-ben házasodtunk össze az urammal — nyugodjék —, kellett menni pénzkeresetre, mert földünk nem volt, csak kevés. Az uram kovács volt a kikötőben, én pedig szolgáltam. Tizenhét évig voltunk ott, a háború is ott ért. A gyermekek kicsikék voltak, itthon nevelték őket az öregek.“ Csiszér József (82 éves) így emlékezik galaci éveire: „Még legénke voltam, hajót terheltünk. Erős munka volt. Sokan voltunk kászoniak: Mihálcz Imréék, Nagy Lajiek, a fél falu, azt lehet mondani.“

Az első világháború okozta pusztítások méreteiről pontos adataink nincsenek. A kászonaltízi temető bejárata előtti, mintegy 25 síremlék emlékeztet a hősi halottakra. Egészen biztos azonban, hogy az elesettek száma ennek többszöröse.

Az első világháborút követően már 1919—1920 táján kezdenek újjáépülni az Uz-völgyi és a kászoni fűrészgáracskák, újak is létesülnek, s a fakitermelés olyan ütemben indul meg, hogy két évtized alatt a környező erdők csaknem háromnegyede eltűnik. Az ipar, bár az erdők korlátozatlan pusztítását eredményezte, sokak számára a jobb pénzkeresetet jelentette. A szegényebbek közül kerültek ki a fadöntők, fuvarozók. A fűrészgárák tulajdonosai néhány gépezet is ide telepítettek; így került Kászonba a Szőke és a Rucker család Brassóból. A mértéktelen fakitermelés tetőzése után viszont a fűrészgárák jó része leállt, s a munkásoknak másutt kellett kenyerüket után nézniük.

A másik tényező, amely megszabta a kászoni falvak népesedési folyamatait, az volt, hogy 1918 után a Galacra, Brăilába történő áramlás mellett mindinkább előtérbe kerül Bukarest. A harmincas években hetente kétszer indult Kászonból autóbusz Bukarestbe, András Mihály és Regenstreif József autóbuszai vitték-hozták Kászon népét. Abban az időben kevés környékbeli közszeg „dícselkedhetett“ azzal, hogy közvetlen fővárosi járata van.

Ambrus András 1905-ben született. 75 éves tehát, de még mindig jól bírja magát, és dolgozik. Nemrég egy riportert találóan nevezte őt az ácsmesterség „professzorának“. A harmincas években egy kászoni ácsokból álló csoport vezetője volt, s így emlékezik életének erre az időszakára: „A Prager-cégnél dolgoztam. A legelső toronydarut mi állítottuk fel a Cîșmigiu mellett. Második munkahelyem a Calea Victoriei-i királyi palota volt, azután a Lido Hotel és fürdőt, majd a Blocul Carpațilort építettük. 1933-ban fejeztem be egy tanfolyamot a Școala de meserii Ciocanban Dudești-en, egy év múlva vizsgáztam, s mint mester önállósultam a bukaresti munkakamaránál. A harmincas évek folyamán az öt kászoni faluból csak ácsok több mint háromszázan voltunk Bukarestben. Legtöbben Újfaluból voltak: Nagy Albert, László Márton, Ilyés László, Bocs Albert és mások.“

A felszabadulás után a lakosság egymást segítve, kalákázva, rövid idő alatt helyreállította, újjáépítette hajlékait. Folytatódott a főváros építkezései felé áramlás. Az újjáépítés és a kezdődő szocialista iparosítás egyre több munkaerőt igényelt. Ekkor már a kászoni ácsok és kőművesek az ország számos nagy építőtelen megbecsültté, keresetté válnak. Különböző építővállalatok hivatalnokai jönnek munkaerőt toborozni a kászoni falvakba. Talán az 1950 utáni évekre jellemző

az, amit Beke György ír Kászónról: „Amolyan emberkas, ahonnan évről évre az építők újabb rajai szállnak az ország különböző tájai felé.”

Az elvándorlás az ötvenes évek elejétől kezdve fokozódik, több irányúvá válik. Szinte nincs olyan ház, ahonnan legalább egy családtag ne dolgoznék valamely építkezésen. Megnyílnak a Tatros-völgyi építőtelepek; elsőnek a därmănești-i köolajfinomító épül fel. Az ácsmunkát az említett Ambrus András irányításával 55 tagú kászoni csoport végezte. Akkor a családtagok még itthon maradtak, havonta, kétszer, előleg idején és fizetéskor a vállalat egy-két napra hazaszállította a munkásokat. Lassacskán aztán a családot is kezdték magukkal vinni az építők, növekedett a lakatlan házak száma. Dărmănești után következett Săvinești, majd Gh. Gheorghiu-Dej-város (Onești). Ez utóbbi építkezéseinek az ácsmunkálatok jelentős részét kászoniak végezték; körülbelül 120-130 család élt akkoriban az épülő városban. Az eláramlás 1960 táján két fő irányba történt: a Tatros-völgye, valamint Bukarest és Brassó felé. Most már egyre többen állnak gyári munkába; a bukaresti és brassói húsfeldolgozó üzemekben gyakran lehetett kászoniakkal találkozni. A gyári munka maga után vonta a letelepülést. Fokozatosan tömbházlakók lettek, és csak pihenőszabadságra vagy egy-egy családi esemény alkalmával látogattak haza.

1962-ben a mezőgazdaság szövetkezetesítésével Kászónaltizen és Újfaluban mtsz alakult. Itt is megkezdődött a föld gépi művelése, ami együtt járt a munkaerő fokozatos felszabadulásával. A nagyméretű elvándorlás azonban csak részben magyarítható a gépesítéssel. A hatvanas évek elején aligha volt olyan család, amelynek egy vagy több tagja ne dolgozott volna ipari munkán valahol az országban. Így az otthon maradtak is jól ismerték hozzátartozóik munka- és életkörülményeit, a kereseti lehetőségeket, s a gyengén fizető kászoni mtsz-eket tömegesen hagyták el az emberek. Az elvándorlás a hatvanas években elsősorban Bukarest és Brassó irányába történt; ekkor már jóval kisebb volt azok száma, akik Moldvába mentek dolgozni.

Az ország 1968-ban történt területi-közigazgatási átszervezése után Hargita és Kovászna megyében megkezdődött iparosítás jelentős változásokat idézett elő a kászoni falvak népmozgásában. Az elvándorlás fokozódott, de már nem a távoli városok, hanem Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda és Kézdivásárhely felé irányult. 1966 táján felszámolták az utolsó két kiskászoni fűrészyárat is, ami nem annyira gazdasági súlyánál fogva, mint inkább lélektanilag hatott kedvezőtlenül. Mondhatni az ipar megszűnését jelentette a Kászónokban, és reménytelenségi érzést váltott ki a helybeliekben. Egyébként a leállítás nem volt indokolt, a felsőbb fórumok tudta nélkül történt, rajoni döntés nyomán.

A megyésítés után valósággal tódultak a kászoniak az említett három város építőtelepeire. Először csak a férfiak mozdultak ki hazulról. Hétfvégén 6-7 teherautó szállította haza a munkásokat, hétfőn reggel pedig vitte vissza a városokba. Az ingázás e formája csak három évig tartott; időközben a munkások egy része blokklakást kapott, a családját is oda költöztette. Mások, kisebb számban, otthon találtak munkát mint mezőgazdász, erdőkitermelő munkás.

1970 után megkezdődött a Bukarestben lakó kászoni családok visszaköltözése, főleg Sepsiszentgyörgyre és Csíkszeredába, s azóta több tucatnyi család települt át a fővárosból. Szintén 1970 után kezdődött a moldvai városokban lakó kászoni családok átköltözése Kovászna és Hargita megye városaiiba. Jelenleg a Kászónból elvándorolt családok mintegy 90%-a Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában és Kézdivásárhelyen lakik.

Mielőtt népszámlálási adatokkal mutatnánk be a népmozgást, vessünk egy pillantást a kászoni falvak lakatlan házaira. Döntő többségük 1962 óta vált lakatlanná. A táblázat az 1980. július 1-i állapotot mutatja:

	Házak száma		
	Összesen	Lakatlan	%
Feltíz	340	34	10,00
Altíz	248	19	7,66
Impér	294	33	11,22
Jakabfalva	358	46	12,84
Újfalu	496	55	11,08
Összesen	1736	187	10,56

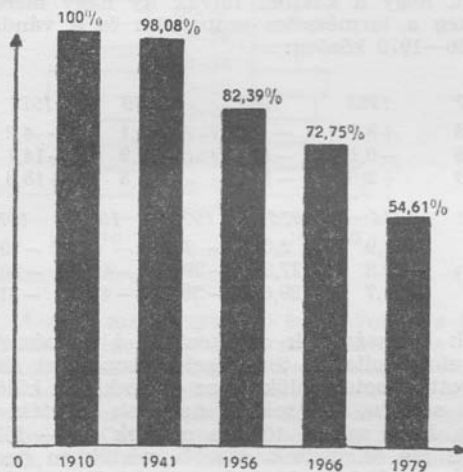
A lakatlan házak tulajdonosaival beszélgetve kiderült, hogy alig van olyan, aki el akarná adni, legelőbb gondot fordítanak rá, és nyugdíjas korukra haza

szándékoznak költözni. Sokan már most hazajönnének, ha itthon megfelelő munkalehetőség nyílna.

Kászón összlélekszáma 1900 után így alakult:

1910	1941	1956	1966	1979
6372	6250	5250	4636	3480

Látható, hogy a lakosság számának csökkenése főleg a második világháborút követő évtizedekben fokozódott: az 1979. január 1-i lélekszám csupán 54,61%-a az 1910. évinek, ami döntő módon az elvándorlással magyarázható. Ezt tükrözi az alábbi grafikon is:

Az 1941 és 1956 közötti időszakban megy végbe az első nagy intenzitású népességapadás. Ez a pontosan ezer főt kitevő különbség viszont magában foglalja a háború okozta embervesztéséget és az elvándoroltakat is. Megjegyzendő, hogy az utóbbi évtizedekben Kászónban a születések és az elhalálozások egyenlege, vagyis a természetes szaporulat nem gyakorolt számottevő befolyást a lakosság számának alakulására, a vándorlási különbözet azonban a lakosság csökkenésének irányában hatott.

A Hargita megyei Statisztikai Igazgatóság adatai alapján szemléletes összehasonlítást lehet végezni Kászónaltíz község és a megye többi 48 községének lélekszámát illetően 1966. január 1. és 1979. január 1. között. Az alábbi táblázatban az 1966-os adatokat viszonyítási alapként 100%-nak vesszük.

	1966. január 1.	1979. január 1.	%
Hargita megye	282 241	334 081	118,4
Dánfalva	4 983	5 045	101,2
Felsőboldogfalva	3 659	3 556	97,2
Farkaslaka	4 820	4 879	101,2
Csíkpálfalva	1 791	1 988	110,9
Galócás	2 500	2 915	116,6
Újszékely	2 327	2 640	113,4
Siménfalva	5 080	4 341	85,4
Tölgyes	4 649	4 147	89,2
Homoródszentmárton	4 687	3 683	78,5
Etéd	4 946	3 786	76,5
Kányád	2 312	1 683	72,3
Kászónaltíz	4 636	3 480	75,0

A megye valamennyi községének adatait áttekintve négy csoportba lehetne sorolni őket. Vannak, amelyeknek a lélekszáma gyakorlatilag stagnál: ezek a községek általában a városoktól nem messze helyezkednek el, így többszázán is ingáznak, a lakosság csak kis mértékben áramlik el; ilyen Dánfalva, Felsőboldogfalva, Farkaslaka. Azokban a községekben, amelyek egy-egy város közvetlen közelében vannak, vagy ahol helyben jelentős ipari egység létezik, a lakosság száma nő; ide

sorolható Csikpálfalva, Újszékely, Galócás. Ott, ahol a viszonylag nagyobb távolságok miatt nincsenek kedvező feltételek az ingázásra, a lakosság száma közepes csökkenést mutat, mint például Siménfalván vagy Tölgyesen; itt már az elvándoroltak száma is jelentős. Végül a negyedik csoportba sorolhatók azok a községek, amelyek kifejezetten távol esnek a városoktól, az ipari egységektől és a vasúttól, helyben pedig nincs ipari munkalehetőség; ebbe a kategóriába tartozik táblázatunk utolsó négy községe, tehát Kászonaltíz is. Feltűnő még, hogy az utóbbi 13 év alatt Hargita megyében a lakosság csökkenését tekintve egyedül Kányád „szárnyalta túl” Kászonaltízt. Hargita megye 49 községe közül tíz van olyan, amelynek az 1966 és 1979 közötti népességszökkenése 10%-nál nagyobb volt.

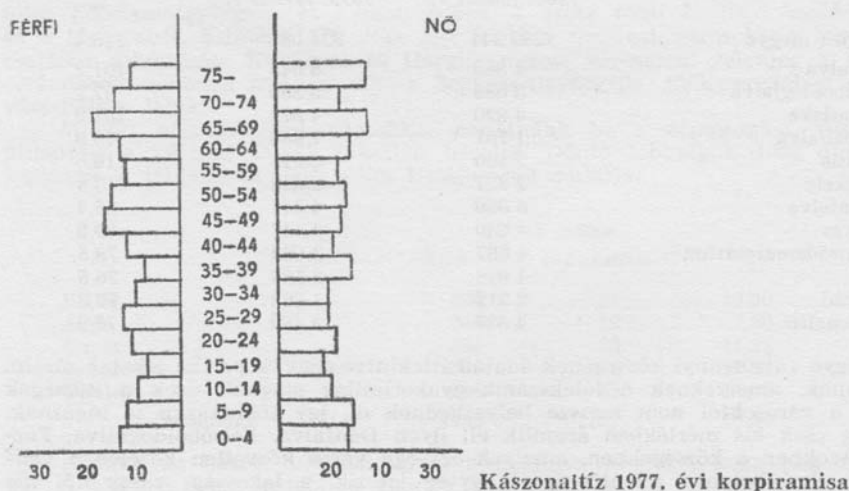
Vizsgáljuk meg a továbbiakban azt, hogy a kászeni falvak ily nagy méretű népességszökkenését miként határozta meg a természetes szaporulat és a vándormozgalom. A vizsgált időszak itt is az 1966—1979 közötti:

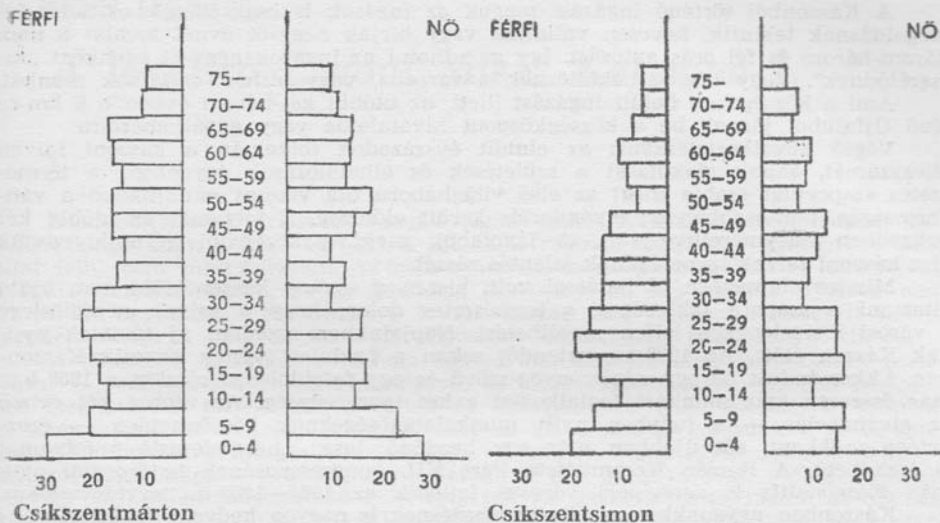
	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Természetes szaporulat	-3,3	+7,6	+8,7	-0,2	+3,1	-4,2
Vándorlási különbözet	-6,3	-5,6	-6,1	-11,1	-11,9	-14,1
Teljes szaporulat	-9,6	+2,0	+2,6	-11,3	-8,8	-18,3

	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Természetes szaporulat	-7,5	-6,8	-1,9	-2,0	-7,7	-0,8	-0,9
Vándorlási különbözet	-19,2	-26,2	-19,8	-27,0	-29,1	-46,5	-30,1
Teljes szaporulat	-26,7	-33,0	-21,7	-29,0	-36,8	-47,3	-31,0

A vizsgált időszakban tehát a Kászonok lakosságának csökkenését a természetes szaporulat és az elvándorlás egyaránt befolyásolta. A természetes szaporulat általában a népességszökkenés irányában hatott, a betelepülők és az elvándorlók különbözete, vagyis a vándorlási különbözet szintén, de sokkal nagyobb mértékben. Más szóval az apadást főként az okozta, hogy sokkal többen mentek el — főleg fiatalok és új családok —, mint ahányan ide telepedtek, kisebb mértékben pedig az, hogy több ember halt meg, mint ahány született (1966 és 1979 között a születések száma 882, az elhalálozásoké 920, tehát 38-cal több), minthogy főleg öregek maradtak otthon. Az ide települők száma 317, az elvándoroltaké 1346 volt; itt a különbözet 1029. A táblázatból az is kiolvasható, hogy a nagyfokú elvándorlás 1970 után kezdődött. Ez — mint már említettem — egybeesik Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely gyors ütemű iparosításának kezdetével. Az elvándorlás fontos szerkezeti változásokat is előidézett, mivel főleg azoknak a korcsoportoknak a száma apadt, amelyekről a természetes szaporulat alakulása függ.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a kászeni falvak lakosságának kor szerinti összetételét a korpiramis segítségével. Hogy a kászeni sajátosságokat jobban lehessen érzékelni, hasonlítsuk össze két közeli, de sok mindenben különböző nagyközség 1977. évi korpiramisával.

A megyeszékhelytől 15 km távolságra fekvő Csikszentmártonnak, jóllehet nem rendelkezik iparral, fejlett mezőgazdasága van. A lakosság jó része (különösen a fiatalok) Csikszereda gyáraiban, intézményeiben dolgozik, naponta ingázik a sűrűn közlekedő autóbuszjáratokkal. Vasút nem érinti a községet, de busszal kb. 20 perc az út a megyeszékhelyig. 1966—1979 között a lakosság száma enyhén (3,1%) emelkedett. Csikszentmárton szintén 15 km-re van Csikszeredától, a vasút mentén fekszik, s abban is különbözik Csikszentmártontól, hogy néhány száz embert foglalkoztató iparral rendelkezik: keményítő- és szeszgyár, fafeldolgozó és -szállító, továbbá útépítő részleg, valamint állami gazdaság. A helybeliek a község iparában és mezőgazdaságában dolgoznak, így kevesebben ingáznak Csikszeredába, s a község lakossága 1966—1979 között valamelyest (3,9%) szintén szaporodott. Mindkét község feltételei olyanok tehát, hogy a lakosság döntő többsége otthon maradhatott. A három község 1977. évi korpiramisának alakja között szembetűnő különbség van. Csikszentmártoné a fiatal, vagyis szaporodó típusúhoz áll közelebb: a piramis az alapjánál jóval szélesebb, mint bárhol. A községben sokkal több a gyermek korú (9 év alatti), mint Kászonaltizen. A szaporítóképes korcsoportok aránya is sokkal kedvezőbb. Kászonaltiz korpiramisa öregedő, fogyó típusú: alapja keskeny, legszélesebb a nyugdíjas (65—69 éves) korcsoport szintjén; sok az öreg és kevés a gyermek. A piramis a közepénél is „vékony”, mert az aktív korcsoportok éppen az elvándorlás miatt igen megfogyatkoztak. Csikszereda korpiramisa stagnálóknak mondható: az előbbi kettő között foglalhat helyet.

Az ingázásról szólva megállapítható, hogy — éppen földrajzi elszigeteltsége miatt — Kászonban nem alakult olyan jellegűvé, mint a szomszédos vidékeken. 1968-ig Kászonból naponta indult egy hajnali autóbuszjárat Csikszeredára, s egy másik pedig Kézdivásárhely és Kovászna érintésével Sepsiszentgyörgyre, s későn délután érkeztek vissza a buszok. Ekkor még naponkénti ingázás alig létezett. Hetente vagy havonta szállították haza a vállalatok kászoni munkásaikat tehergépkocsival. A megyésítés után megváltozott a helyzet. Az autóbuszjáratok száma megsokszorozódott: 1970 óta naponta két járat van — Kézdivásárhelyen át — Kovásznára, egy Sepsiszentgyörgyre és vissza; Csikszeredába és vissza naponta 8-8 autóbuszjárat indul. Voltak rövidebb időszakok, amikor 1-2 járatnál több is közlekedett, de ezek ráfizetésesnek bizonyultak. Kászonhoz a legközelebbi város a Kovászna megyei Kézdivásárhely; Altiztől 28 km-re fekszik, de az útnak csak egy rövidebb szakasza van korszerűsítve. Hagyományosan ez a város volt és maradt ma is amolyan bevásárlóhelye a kászoni falvaknak, ám az ingázók száma sohasem volt a mostaninál (kb. 25) nagyobb, s e szám csak kisebb ingadozást mutat állandóan. Az ingázók szinte mindannyian férfiak, és az építkezéseknél dolgoznak.

Csikszereda 42 km távolságra található a községi székhelytől, és a Nyergeshágó is nehezebbé teszi a naponkénti utazást: oda-vissza általában több mint három órát vesz igénybe, és igen fárasztó. A Szeredába ingázók száma 1970 körül érte el a 120-at, s azóta is ekörül mozog. Az ingázók fele textilipari munkásból, vannak még traktorgyári, építőipari és egyéb munkások, valamint diákok.

A Kászomból történő ingázást maguk az ingázók is csak ideiglenes, szükségmegoldásnak tekintik, kevesen vállalják vagy bírják négy-öt évnél tovább a napi három-három és fél óras autózást. Így mondhatni az ingázók négy-öt évenként „kicserélődnek”. Vagy végleg beköltöznek a városba, vagy otthon vállalnak munkát.

Ami a községeken belüli ingázást illeti, az utóbbi két-három évben a 6 km-re lévő Újfaluból járnak be a községközpont hivatalaiba vagy gépállomásaira.

Végső következtetésként: az elmúlt évszázadok folyamán a kászoni falvak lélekszámát, annak alakulását a születések és elhalálozások egyenlege, a természetes szaporulat szabta meg; az első világháború óta viszont mindinkább a vándormozgás, pontosabban az elvándorlás került előtérbe. E folyamat az utóbbi két évtizedben nagyméretűvé vált. A távolabbi, majd a közelebbi városok szívták el a kászoni falvak lakosságának jelentős részét.

Mindez alapvetően jó hatással volt, hiszen a sovány kászoni föld nem tudta eltartani a szapora lakosságot, s természetes dolog, hogy a falvak népfölöslege a városi ipartelepeken leljen megélhetést. Napjainkban azonban új távlatok nyílnak Kászón előtt. Az 1978-as esztendőt sokan a fordulat évének nevezik Kászónban. Ekkor indult be egy népiszönyeg-szövő és egy fafeldolgozó részleg, s 1980-ban már összesen száz munkást foglalkoztat e két ipari egység. Az utóbbi két évben az elvándorlás — a helyben nyílt munkalehetőségeknek köszönhetően — érezhetően csökkent, sőt újabban már egy kezdődő, lassú „hazatelepelési” folyamat is észlelhető. A Román Kommunista Párt XII. kongresszusának határozatai nyomán Kászónaltiz is agráripari várossá fejlődik az 1981—1985-ös tervidőszakban.

Kászónban ugyanakkor az állattenyésztésnek is nagyon kedvező feltételei vannak, ezek hasznosítása azonban egyelőre a kezdet kezdetén tart.

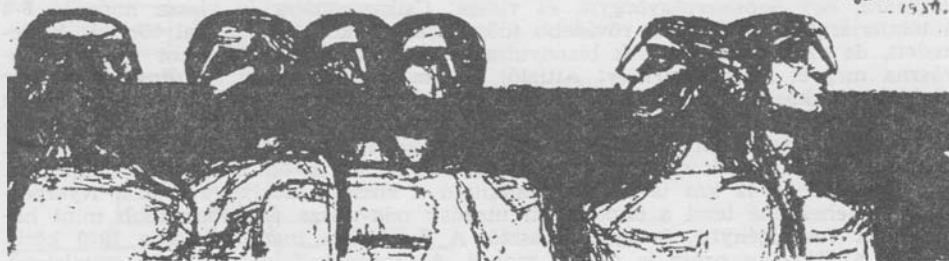
A famegmunkálás — mint népi kismesterség, háziipar — már a múlt századokban fontos szerepet játszott a kászoniak életében. Ezt lehetne fejleszteni nagyipari és népművészeti irányban. A fa, annak feldolgozása sokat jelenthet a Kászónok fejlődése szempontjából, hiszen még van erdő a környező hegyeken — ha nem is a régi terjedelemben —, s újabban az újraültetés nyomán a sarjerdők kezdenek szépen növekedni.

A népi kerámiának, fazekasságnak, valamint a cserép- és téglagyártásnak is múltja van e vidéken. Igaz, sohasem vált elterjedt megélhetési forrássá, de mert minden feltétel adott a kerámiapár újraélesztésére, ez is munkalehetőséggé válhat.

A kászoni medence természeti szépségei, jó levegője, ásványvizeinek újabb hasznosítása további lehetőséget kínál a vidék fejlesztésére. Sajnos, ezen a téren is még alig történtek lépések, s távlati elképzelést sem dolgoztak ki, holott fürdőket, szanatóriumot lehetne építeni. E hagyományokra, adottságokra épülhet — s remélhetőleg, fog is épülni — a jövő, az itthonmaradás.

FORRÁSOK

Aluta. Tanulmányok és közlemények. 1974—1975. 415—416. — *Székely felkelés 1595—1596*. Buk., 1979. — Vladimir Trebici: *Demografia*. Buc., 1979. — *Változó valóság*. Szociográfiai tanulmányok. Buk., 1978. — *Cercetări în geografía României. Masivul Ceahlău, Țara Giurgiului, Depresiunea Dărmănești, Podișul Covurlui*. Buc., 1980. 162—166. — Dr. Kós Károly—Szentimrei Judit—Dr. Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. Buk., 1972. 5—33. — Állami Levéltár, Csíkszereda. — Hargita megye Statisztikai Igazgatóságának adattára. — Kászónaltiz község néptanácsának adattára.

Barcsay Jenő krétarajza

A levélíró Zágoni Mikes Kelemen I.

I.

Irodalomtörténeti értékelés szerint Zágoni Mikes Kelemen a *régi magyar irodalom* klasszikusa, a késő barokkból kialakult *rokokó* széppróza egyetlen kortársa által felül nem múlt művelője. Az övéhez mérhető *minőségű* elbeszélő és leíró prózát, a XIX. század derekáig, Petőfi Sándorig és Arany Jánosig magyar nyelven nem írt senki. Ugyanakkor az írónak a XVIII. század első felében keletkezett művét szemléletmódja a magyar *kora felvilágosodás* eszmekörén belül helyezteti el.

A többfelőli besorolás evidencia igényű, bármely irodalmi korszakolás, osztályozás és rendszerezés többértelműségével és viszonylagosságával. Minden irodalmi mű meghatározó történelmi feltételek és korviszonyok közt keletkezik, azonban ez nem jelenti szükségképpen egybeesését az ún. *irodalmi korszakkal*. A történelem ellentmondásos mozgások szövevénye. A mű — mint sajátos immanencia — távolról sincs magától értetődő kapcsolatban a kor gyakran csak utólag felismert — vagy egyáltalán felismerhető — *lényegével*. Ez természetes is, hiszen az alkotás, a maga személyes voltában egyéni szemlélet, műveltség, alkotómódszer, ízlés egyedülálló összetettsége. Egyoldalúsításhoz és csonkításhoz vezetne épp egy *magányos* műalkotás kapcsán homogén, tehát azonos tipológiai jegyekkel kifejezhető, lemezevített irodalmi periódusban gondolkodni. Egy irodalmi korszak éppen a különbözőségek egységesülése folytán válik önmagával azonossá, és elsősorban nem annyira időszakokat tömbösít, jelöl, hanem alkotásokat, műveket, eszményeket, világnézetet, erkölcsi magatartást, életformát, végső összegezésben gondolkodásmódot, szellemiséget. Mi több, ama bizonyos *korszellemet*, mely tömöríti az indítékokat, rokonítja a célokat, egy kévébe köti az azokat képviselő, létrehozó, kifejező, kifejlesztő egyéniségeket, személyiségeket. Az utókor előtt szélesül tablóvá mindaz, ami a maga keletkezési idejében csak alkotók és művek szétszórt és esetlegesnek tűnő halmaza volt. Igazoljuk állításainkat az említett két kulcsfogalom — *rokokó, kora felvilágosodás* — körüljárásával.

A *rokokó* (a francia *rocaille*-ből = kagylódísz, kacskaringós csigavonal) a belsőépítészeti és iparművészeti ornamentika fogalomtárából került át a képzőművészetbe, majd stíluszírányzatot jelölő értelemben a szépirodalomba. Utóbbiban a késő barokk klasszicizmusból nőtt ki, alapvetően módosítva, majd szét is bomlasztva azt.

A barokk, a maga lázas, vad, szinte gigantikusan felfokozott vízióival, heves ségével és szenvedélyességével, óriási és súlyos tömegeivel elsősorban a királyok és az udvar művésze volt. Az uralkodói reprezentáció és propaganda tökélyel kivitelezett színpada és háttere.

A rokokó intim társasági díszítőművészetnek indult, a francia nemesség és nagypolgárság érzelmvilágát, életérzését, ízlését fejezte ki könnyedségével, elegáns lendületével, természetűségével. (Stílusjegyeinek eredeti s nem későbbi, túlerett, mesterkéltné változataira gondolunk.) Az alapmodellről írta Arnold Hauser, hogy „a rokokó a reneszánszsal kezdődő fejlődés utolsó fázisa és betetőződése; azt a dinamikus, liberális, felszabadító elvet, amellyel a fejlődés kezdődött, és amelynek a maradiság, a kötöttség és a szabályok elvével szemben mindig újra fel kellett vennie a harcot, diadalra viszi. Csak a rokokóval teljesedik be végleg a reneszánsz művészeti törekvése; a rokokóval éri el a dolgok ábrázolása azt a szabadságot és folyékonyt, amelyet az újkori naturalizmus tűzött maga elé... Csak akkor itéljük meg helyesen természetét, ha az udvari barokk és polgári preromantika közötti láncszemnek tekintjük. A rokokó epikureizmusa, szenzualizmusa és esztétizmusa — a barokk reprezentáció és a romantikus érzelmesség között középpontot foglal helyet.”

A rokokó mint vitathatatlanul elit művészet Európában sokfelé elterjedt. A magyar fő- és vagyonos közép-nemesség körében Bécs közvetítésével eresztett gyökert. Módosulva, áthasonulva lassan elveszíti eredetileg pejoratív arisztokratikus tartalmát. A franciától oly különböző közép-kelet-európai világban a polgáriassulás műveltségelemévé válik, a laicizálódás és a természetes emberi lelki reakciók

kifejezője lesz. Leegyszerűsítve mind a jelenséget, mind a folyamatot, a rokokó a fanatizmusmentes értelem világossága és letisztulása felé vezetett: az élet értelmét az ésszerű boldogság útjának keresésében vélte megtalálni. Hogy a létréből megoldási kísérletei mélyen milyen emberi bánatok, fájdalmak, kudarcok, sóvárgások, elégedetlenségek bujkáltak, most ne kutassuk. A rokokó világa — a barokkhoz viszonyítva — gyermeges volt és játékos, könnyű és édes, a szelid erkölcsök és az értelem diadalának felmagasztalása.

A Mikes nevéhez kapcsolt felvilágosodással, főleg ha *kora felvilágosodásnak* nevezzük, nem könnyű a helyzetünk. Ezúttal is csontrendszeréig kell lehántanunk a jelenséget, anélkül hogy a csupasz vázra az olvasók számára ismeretlen, tehát különbözős nevek és művek súlyos anyagát raknánk.

A felvilágosodás, végső redukcióban, történelmileg szükségképpen létrejövő eszmei mozgalom, egyetemessé táult ideológia volt, mely filozófiájában átfogóbb ugyan, mint a kor erkölcsi és művészeti irányzatai, azonban sem társadalmilag, sem elméletileg nem alkotott szigorúan körülhatárolható és egységes bölcséleti rendszert. Legalábbis olyant nem, melyből egyetlenegy változat kristályosodott — illetve kristályosodhatott — volna ki, mely egyetlen útként vezethetett volna tovább. A felvilágosodás az észet igyekezett piederasztárra emelni, ám változataiban, hol a gyakorlati forradalmi cselekvés eszmei előkészítőjévé, alapincézőjévé vált, hol a forradalmi cselekvés elvetésének ideológiájává módosult. Az európai felvilágosodás belső ellentmondásainak elemzői közül többen, például Horkheimer, Adorno, vizsgálódásaikban épp a rációban kiéleződő feszültségek és negatívítások létrejöttének fontos mozzanatára helyezték a hangsúlyt. Nemkülönben P. Francastel is, miközben a felvilágosodás esztétikájának újszerűbb, tehát árnyaltabb megközelítésére hívta fel a művelődés- és irodalomtörténetek figyelmét. Tény, hogy bizonyos korábbi egyszerűsítő preconcepciók egyoldalúsították, leszűkítették és szükségképpen csonkították is a felvilágosodás fogalomkörét. Ily módon gátolták történelmi súlyához, ideológiai, közművelődési és irodalmi jelentőségéhez mért többoldalú, érdekenyebb megközelítést, hajlékonyabb értékelést.

A beskatulyázás irányába mutató eljárás mindenekelőtt az ún. *periodizáció* kérdését érintette. A magyar irodalomtörténetírás, önmaga vonatkozásában, az 1772-es korszakhatárt fogadja el a felvilágosodás kezdetének. Időközben, a kutatási eredmények szaporodásával és a módszerek finomodásával, nyomatékosult az az igazolható felfogás, mely szerint a felvilágosodás elemei, csirái, előjelei jóval korábban felbukkantak, éspedig a protestáns és katolikus egyházi körökben jelentkező szellemi érjedésben, már az 1730-as évek táján. Az ekkor kezdődő, mintegy négy évtizedes időszakot nevezik *kora felvilágosodásnak*. Így hát a felvilágosodás időben tagolódó folyamat, melynek első kitapintható jelentkezése a kor hivatalos filozófiája, hagyományos gondolkodása, túlhaladott izlése, valamint az ébredező új eszmeáramlat közt támadt feszültség, polémia, majd fokozatosan erősödő és nyíltá váló küzdelem volt.

A harc tartalma, célja, eszköztára sokrétű s távolról sem egyértelmű, miként maga az eszmei-filozófiai mozgalom is rendkívül összetett és bonyolult volt. Am néhány lényeges közös pont mégis megragadható anélkül, hogy indokolt lenne a komplexitás egyik vagy másik jellemzőjét egyoldalúsítva kiemelni vagy kisebbiteni.

A felvilágosult gondolat igyekszik visszaállítani az „egyensúlyt“ a valóság és az azt megismerni vágyó tudat közt, a természetudományok felismerései által támogatott rációt a józan „polgári“ ésszel azonosítva. A felvilágosodás fogalomkészletét — ismeretelméleti, lélektani, erkölcsfilozófiai és esztétikai vonatkozásban — a polgárság társadalmi előretörése ügyének rendeli alá, összekapcsolván a nemzeti tudat építését az anyanyelvi műveltséggel.

Külön kérdés, hogy miután a magyar felvilágosodás képviselői általában a nemesség soraiból kerültek ki, hiszen az alsóbb néprétegek számára nem voltak megismerhetők a haladó nyugati tanok, a szabadság és egyenjogúság eszméjében lényegében saját jogaik igazolását látták. Önmagukat értették az észlenség közöségén is, s a feudális rendi hagyományok alapján önmagukat azonosították a nemzettel. A magyar felvilágosodás az elmaradt termelési-társadalmi viszonyok és a Habsburg-elyomás körülményei közt nyomatékosan nemzeti jellegű volt. Előbbi tényből több sajátosság következik: a nemzeti jellegnek domináló hatása volt, márpedig a nemesség, különösen Erdélyben, származási-regionalitásbeli tösgyökereséget is jelentett, erős helyi színekkel. Másrészt a megismerés tartományai, a nyugatihoz viszonyítottan kétségkívül később fejlődés folytán, Erdélyben ez idő tájt még nem váltak el egymástól. Nem vált el az író a tudóstól, a szépirodalom a tágabban értelmezett műveltségtől, az államtan a történetírástól, jogtól, esztétikától, természetismerettől.

Az említett szempontok folytán egyetemesen ható ideológiáról nem lehetett szó. Nem beszélhetünk az irodalmi alkotások tiszta egységéről sem. Sokkal inkább különbségeikről, stílusáramlatok keveredéséről, illetve változataikról.

Ez lehetne az a nagy vonalakban vázolt keret, melybe — mint determináns konstrukcióba — az irodalomtörténetírás Mikesét, illetve főművét elhelyezi, tudván, hogy a kivételek erősítik a szabályt, de a mereven ráolvasott szabályok sok vonatkozásban kérdésessé képesek tenni a kivételek besorolását. És ha a magyar irodalomban van „kivételek”, szinte legegységesebb példaként Mikes műve, a *Leveles-könyv* az.

Helyét, elhelyezését mindenekelőtt szerzőjének élete, pályája teszi sajátossá, jórészt rendhagyóvá. Mikes a kuruc szabadságharc bukása (1711) után vált férfitársa, Kamaszként került II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvarába. A hadvezér-ál-lamférfi mellett nőtt fel, öntudatosult, szolgálatában töltött el szinte három évtizedet. Egész tudatos élete külföldön, mai szóhasználattal emigrációban telt el. Tehát a szülőföldön, a hazán, valamint az itthoni társadalmi és szellemi környezetben kívül, abból kirekesztve, száműzve. Egy isten háta mögötti poros és pestises görög-török-örmény fészkekben, a Márvány-tenger partján élte le élete javát. Ott hozta létre kora legjelentősebb magyar szépirodalmi alkotását. Élete, sorsa, rendkívüli művészi képességei, irodalmi alkotásának sajátos jellege egyedülálló jelenségévé teszik a magyar széppróza öt évszázados történetében. Valóságos „csodává”, hiszen a klasszikus magyar szépirodalom hegyvonulatában a tíz legmagasabb csúcs közt Mikes műve az egyik. Ráadásul esztétikai mércévé és etikai példává vált műve úgy negyed századdal ezelőtti, hogy bizonyos értelemben ízig-vérig mai is. Másfél évszázad óta nem csökkenő, ellenkezőleg egyre növekvő népszerűségére — a magyarul olvasók körében — az alkotás „titkait” hűvelve adhatunk választ. Nemkülönben Mikes „modernségére”, hatásának az anyanyelvi határokon túli szétszórására, a mű közérdekűségére és egyetemességére is.

II.

A *Törökországi levelek* — a címet Kultsár István, a könyv első kiadója adta — összesen kétszázhat-hosszabb-rövidebb levelet tartalmaz. Keltezésük szerint 1717 októbertől és 1758 decembertől keletkeztek, tehát Mikes és a törökországi kuruc emigráció életének negyven esztendejét fogják át. Mind a magyar, mind az európai epistolairódalomban a művet egyedülállóvá az teszi, hogy címzettjük nemlétező, tehát fiktív személy volt. Lényegében valódi leveleket „utánozó” levelekről van szó. Meggondolkoztató tény, hogy a magyar irodalom első, törlémszett nagyrealista műve keletkezésében a leg-*l'art pour l'art*-abb alkotás. Írójuknak soha nem jutott eszébe, hogy ezeket a leveleket bárkinek is elküldje, hiszen ama Pérában, Konstantinápoly európai lakta negyedében élő nőrokon Mikes *képzeltének teremtménye*. A bőrze kötött, 223 írott és számozott oldalas kéziratok könyv kezdő oldalán, az első levél fölött ez az ugyancsak Mikes kézírásával írt „főcím” olvasható: *Constantinopolyban groff P.... E.... írot leveli M.... K....*

Azonban mielőtt e különleges írói vállalkozás alkotáslelektani rugóit vizsgálnánk, tekintsük át a Mikes által választott műforma létrejöttének személyes előzményeit, a mikesi változat műfaji újdonságát, sajátos jegyeit, valamint jelöljük ki helyét — lehető pontossággal — a magyar szépprózában.

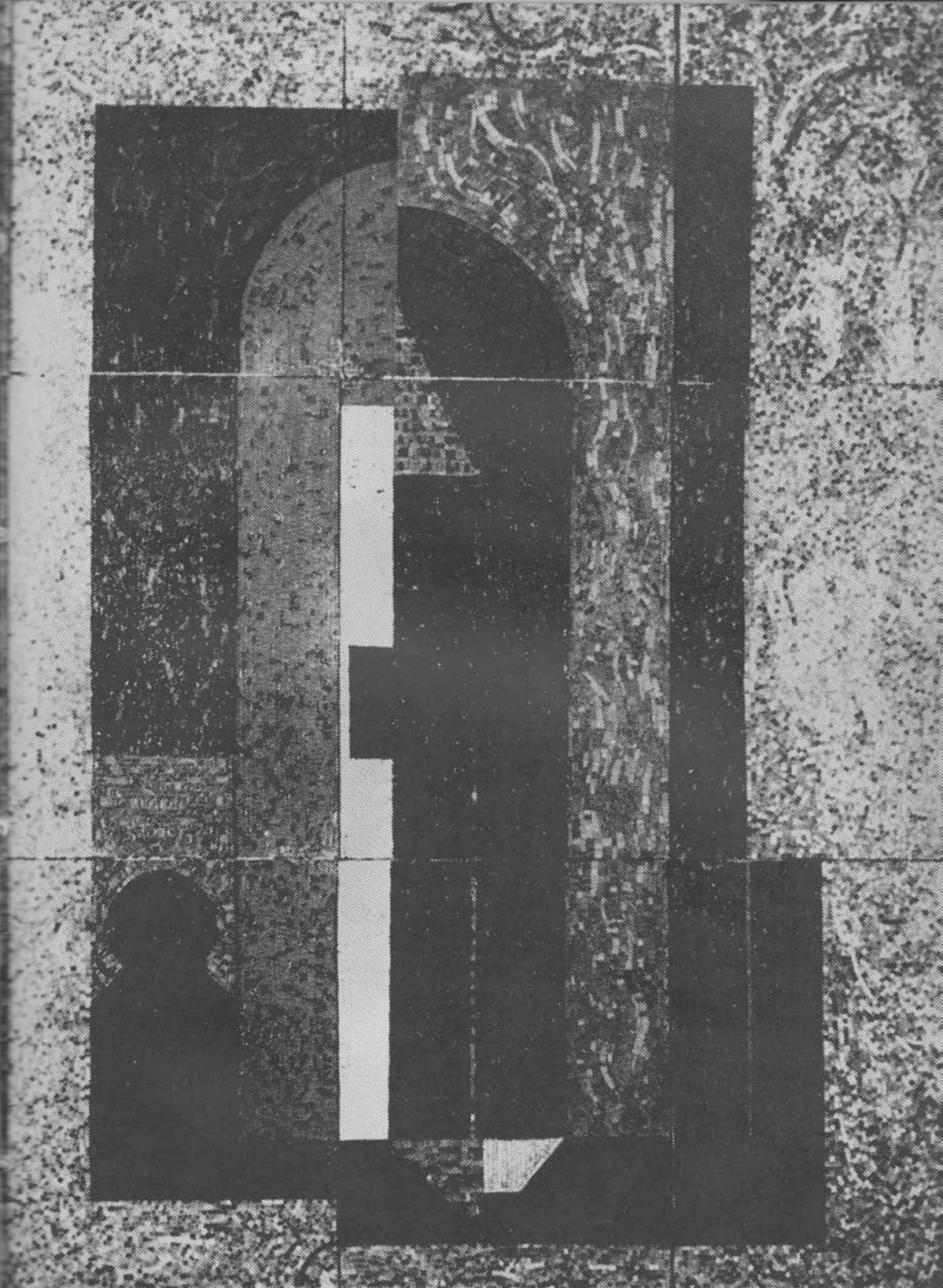
1700 ősze (?) és 1707 májusa közt Mikes a jezsuita rend 1579-ben alapított kolozsvári kollégiumának, az *Academia Claudiopolitanae*-nak tanulója volt. A korabeli tanítás nyelve Európa-szerte a latin. Csak a legelső osztályban, az ún. „elő-készítőben” tanulnak a diákok magyarul, hiszen a frissen bekerültek, magyarországi és erdélyi magyar, székely, román, szász, szlovák, lengyel nemesi családok és módos városi polgárok fiai rendszerint nem vagy csak gyengécskén tudtak latinul. Az osztályokat a főtantárgyak — nyelvtan, költészet, szónoklat, logika, bölcsélet stb. — szerint osztották fel. A tanulók — tárgyunk szempontja szerint ezt kell kiemelnünk — már az első grammatikai osztályban olvasták és fogalmazási mintaként használták M. T. Cicero leveleit. A római klasszikus műveinek, valamint a levélírás szabályainak tanulmányozása, kötelező elsajátítása, a levélfogalmazás gyakorlása a felsőbb osztályok tanrendjében is szerepelt. Mikes a szabatos, világos, gördülékeny fogalmazás eszményét és igényét Kolozsvárott szívta magába, tanulta meg, elsősorban elméletileg, a klasszikus latin szerzők munkáit olvasgatva. A gyakorlati levélírás mesterségét később, Rákóczi udvarában sajátíthatta el, ahol mint fejedelmi apród segített az udvari kancellárián a levelek másolásában. A fejedelem belső környezetében forgolódnak nyilván arról is tudomása volt, hogy az udvartartáshoz tartozók közül többen, pl. Ráday Pál, Pápai

János vezetnek ún. leveles-diáriumot, mely a korabeli levelezés adatszolgáltató alapja volt. 1707 és 1710 közt Beniczky Gáspár is készített feljegyzéseket Rákóczi napjainak telteről. Mikes apródtársa, Szathmári Király Adám naplójában életük 1711 és 1717 közti időszakát, a lengyel- és franciaországi időzüket örökítette meg. A bővíthető névsor elejére a mindvégig rengeteget levelező, a számúzetésben valomlásait és emlékiratait is megíró Rákóczi nevét kell állítanunk, akiről Mikes többször is feljegyezte, hogy „csak a sok írásban tölti az időt”. Mikes tehát sereg írogató ember közt nőtt fel, élemedett, az olvasás iránti szenvedélyét, a tollforgatás iránti vonzalmát személyes élmények és tapasztalatok erősítették, tartották ébren.

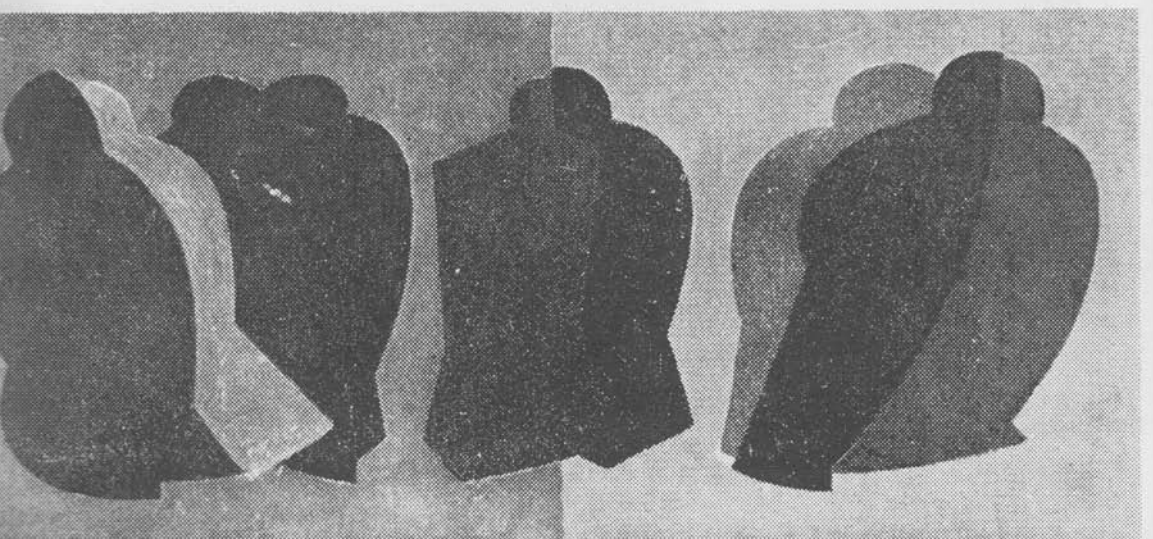
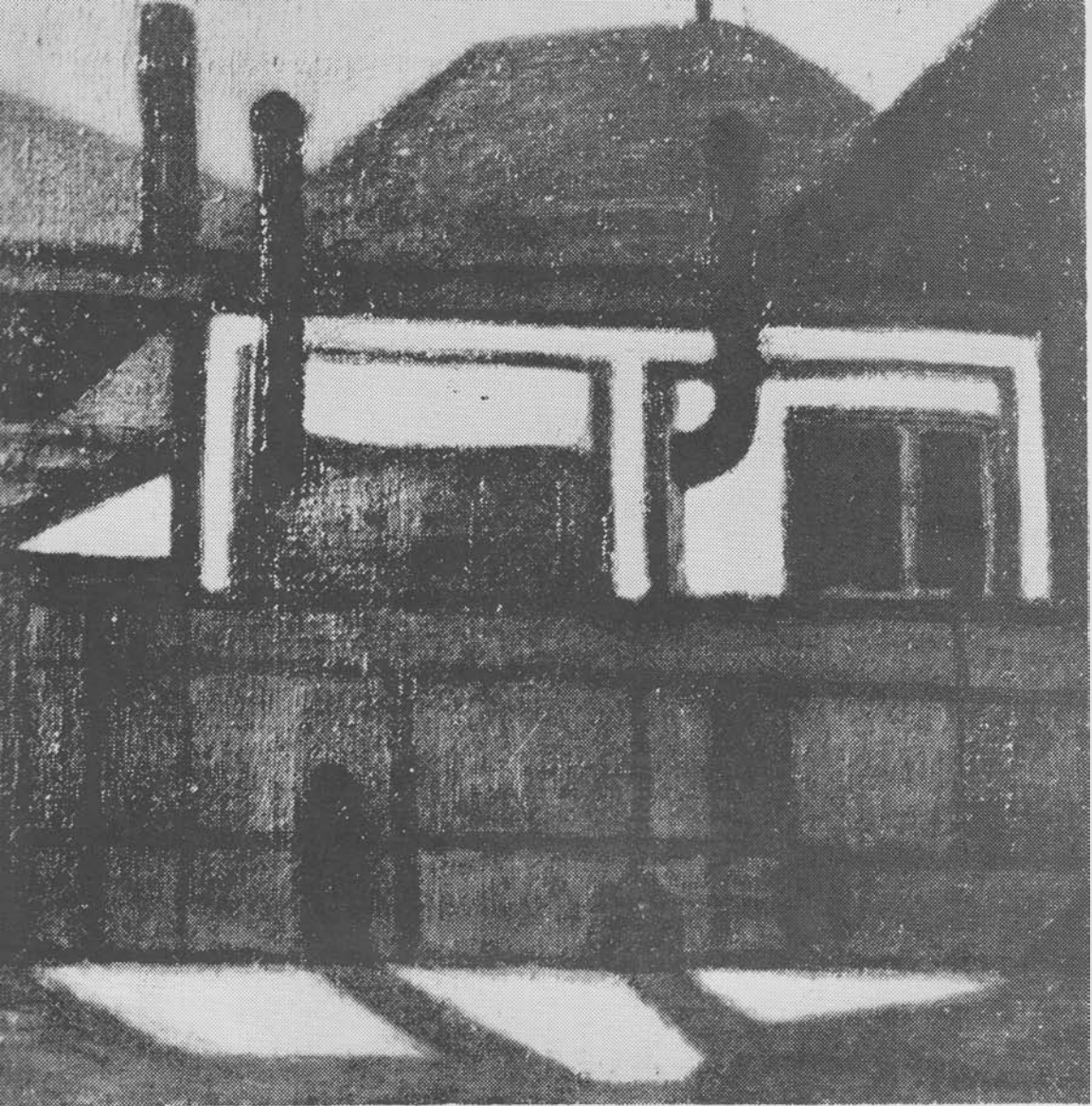
Mikes önkifejezési formakeresését, stílusútrékvései irodalmiasulásának kialakulását a kortárs erdélyi magyarnál korszerűbb, művészebb ideálnak, a „francia iskolá”-nak köszönheti. A franciaországi emigráció éveiben (1713. január—1717. augusztus) ismerkedik meg a gazdag és jelentős hagyománnyal rendelkező, kontinentális szintű francia levélkultúrával. Például a fejedelem fiatalkori könyvtárában megtalálható volt — egyebek közt — Pierre Dortigue de Vaumorière első kiadásban 1689-ben, két kötetben megjelent műve: *Lettres sur toutes sortes de sujets, avec des avis sur la manière de les écrire, et des réponses sur chaque espèce des Lettres*. Ez a mű, valamint a hozzá hasonlók, a levélírás művészetét tanító levélgyűjtemények, példatárak, a francia művelt társaság állandó olvasmányai közé tartoztak. A példákat kísérő fejtegetések eligazítást nyújtottak a levél felépítése, valamint a stílusnem kiválasztása kérdésében. Az említett szerző a francia barokk levéltudomány két kiemelkedő képviselőjének, Jean-Louis Guez, seigneur de Balzacnak (1597—1654) és Vincent Voiture-nek (1598—1648) levelezéséből idéz magyarázatokkal ellátott részleteket. Vaumorière művét, s hasonló kézikönyveket bizonyosan forgatott Mikes is. Azonban a *Leveleskönyv* motívumrendszerében leginkább két — utóbb világhírűvé vált — francia levélíró hatása-példája fedezhető fel. Az egyik Roger de Rabutin, comte de Bussy (1618—1693), a másik Marie de Rabutin-Chantal, marquise de Sévigné (1626—1696), Bussy Rabutin unokatestvérével, Madame de Sévignével folytatott levélváltásának egy része, megközelítőleg háromszáz levél, két kötetben, 1697 és 1716 között kilenc kiadásban jelent meg, s a párizsi, valamint vidéki szalonokban irodalmi ingyencsúszéknak számított. Mikesnek is olvasnia kellett ezeket a társalgást pótló leveleket, a kor bestsellereit, miként egyes átvételek s még inkább a kimutatható érzelmi, hangulati párhuzamok bizonyítják. Például Mikesnek a címzett „édes néné”-vel való évődése, incselkedése nagyon hasonlít Bussy Rabutinnek a „chère cousine”-hez írt levelei hangjához, tónusához. Egyébként maga a cousine-fogalomkör is igencsak hasonlatos a Mikes háromszéki világából való „néne” gyermek-, illetve dajkanyelvi szóalakhoz, mely a pontosabb rokoni fokozat megjelölését — alighanem szándékosan — homályban hagyja. Ennek a sajátos motívumnak használatát Hopp Lajos perdöntő bizonyítéknak tartja a hatásvizsgálatnál, s megállapítja, hogy „amikor a magyar levélíró remek írói képzelettel a különös motívumot levelezésének lelkévé transzponálta, sajátos egyéni alkotás született belőle, amelyből kiérzik a mikesi egyéniség és előadás sava-borsa”. Akad olyan irodalmi átvétel is a *Leveleskönyv*ben, mint az 58. levélben olvasható, a követné szoknyája alatt átguruló menykőről szóló, melyet a kutatók eddig másutt nem találtak meg, csak Bussy Rabutin levelezésében. A pikáns történetkét szalonpletykának vélik, melynek eredetijét hiába is keresnénk a Mikesnél eléggé gyakorta felbukkanó vándoranekdótok közt.

Más szerzők hatására vonatkozatható adatok már nem bizonyítják a közvetlen átvételt, sem a szükségképpen közvetlen hatást. Az irodalomtörténész és nyelvész Mikes-kutató, Zolnai Béla szerint a *Törökországi levelek* mikrofilológiai-lag összevetve Montesquieu levélregényével, a *Lettres persanes*-nal, bizonyos levéltechnikai és stílusfordulatbeli hasonlóságokat sejtetnek. Nemkülönben ilyesfélekre bukkanhatunk Mikes levelei, valamint a *Lettres persanes* közvetlen előzményeül szolgáló *Espion turc*-je, Jean-Paul Marana munkája közt is. A Mikes-kutatás mai állása szerint az tartható a legvalószínűbbnek, hogy Mikes általában ismerte Montesquieu művének a műfaji előzményeit, ami annál hihetőbb, mert a francia klasszikus író könyvének első anonim kiadása 1721 elején jelent meg, tehát négy esztendővel azután, hogy Mikes megkezdte irodalmi levelezését. Érdekes viszont az, hogy noha a keleti világ és élet személyes élmény, átél mindennapos valóság volt számára, melyről nem egy sora vall, a 172—192-es számú leveleiben leírt török életmód és szokások Paul Ricaut angol szerző *The history of the present state of Ottoman Empire* című munkájának kivonatos francia fordításából származnak, mely egy másik művének, a *History of the Turcs*nak a függelékeként jelent meg 1709-ben.

Itt jegyezzük meg, hogy miként a levelekből számos szemelvényvel igazolható, Mikes különös módon vonzódott a kuriózumokhoz, az egzotikus, kalandos tör-

BARCSAY JENŐ: 1. SZENTENDREI MOZAIK (RÉSZLET));
2. REGGEL; 3. GYÁSZOLÓK III.

ténetekhez. Erzséunk szerint ma lelkes bűnügyiregény-olvasó volna. Rodostóban, Mikes helyzetében s életkörülményei közt a kaland és egzotikum élménypótlék lehetett. Az 53., 85., 96., 99. és 102. számú leveleiben történetkéket vett át Madame de Gomez, korában — de még utóbb is jó ideig — divatos francia író *Journées amusantes* című elbeszélésfüzéréből, melyből 1745-ben egy egész kötetre valót válogatott ki és fordított magyarra *Mulatságos napok* címmel. A mű nemrég olcsó tömegkiadásban is megjelent: éppoly szórakoztató a mai olvasó számára, mint mondjuk a régi olasz és francia keretes elbeszélések vagy akár Dumas.

A kalandosságot-érdeklődést kedvelő Mikes több színes történetet vett át az Addison és Steele által alapított *The Spectator* című, korában igen népszerű folyóirat 1714 és 1726 közt Hollandiában francia nyelven megjelent első hat kötetéből is.

Mindezt akár Mikes széles körű érdeklődése és olvasottsága példáiként is említhetnénk, de főleg annak igazolásaként, hogy a mikesi levélmodell kialakulásához sokféle forrás szolgált mintát, azonban a *Leveleskönyv* egyetlen mű hatásából levezetni nem lehet. Csakis sokféle és különböző hatásról beszélhetünk, mindenrendű olvasmányok változó értékű asszimilálásáról.

A hatáskutatásban elkerülhetetlen a legendák képződése. Feltevéseké, melyek az irodalmi köztudatban rendszerint makacsul tovább élnek. A Mikes-szakirodalomban gyakran bukkanunk César de Saussure (1705—1783) nevére. Saussure 1732—1735 közt három évet töltött Tekirdagban. Rákóczi udvari nemese volt, belső politikai környezetéhez tartozott. Élvezte a száműzött fejedelem bizalmát, tervei beavatottja s talán segítőtje volt. Ő stilizálta-javította „szeretett ura“ öngazoló politikai művének, az *Histoire des révolutions*-nak francia nyelvűt.

Saussure a belső kamarás Mikkessel szükségképpen kapcsolatban volt. Talán bizalmasabb viszony is kialakult közöttük, hiszen Saussure-t Mikes barátja, Zay Zsigmond hívta meg Rodostóba. Mikes Saussure társaságában csempészte át a legnagyobb titokban a fejedelem holttestét Konstantinápolyba, s temették el pápi segédlettel a galatai templomba, anyja, Zrinyi Ilona mellé, aki Thököly Imre feleségeként szintén száműzetésben halt meg, török földön.

A svájci utazó rodostói tartózkodása alatt, akárcsak előbbi és későbbi utazásain is, feljegyzéseket készített. Ezek alapján élményeit évekkel később fiktív levelek formájában fel is dolgozta. Műve jelentős dokumentum Rákócziról, terveiről, az említett időszak eseményeiről. A *Lettres et voyages...* három testes kéziratot kötelete, melynek még a törökországi anyaga sem került csonkítatlanul teljes magyar nyomtatásos kiadásra, 1954 óta a lausanne-i kantonális és egyetemi könyvtárban található. Több magyar irodalomtörténész néhány török népszokásra, életmódra, a faunára vonatkozó passzus alapján arra következtetett, hogy Saussure műve mintául szolgált Mikesnek, ihletője volt a *Törökországi levelek*nek. A feltételezés elsietettnek bizonyult, miként 1975-ben, figyelmet érdemlő tanulmányában Dénes Tibor a tényeket feltárva és összegezve bizonyította. Mikes első levelét 1717-ben írta. Saussure első peregrinációjáról, a lausanne—londoni útról 1727. május 24-i keltezéssel számolt be, s csak öt évvel később jutott el Törökországba. Mikor Rodostóba került, Mikes már a kilencvenedik levelénél tartott. Már a pusztán kronológiai összevetés ellentmond minden feltételezhető hatásnak. A felbukkanó hasonlóságokat a közös élményekre, valamint az azonos olvasmányokra lehet visszavezetni.

Az elmondottak ellenére a francia szellemi-irodalmi hatást lebecsülni nem lehet, de túlbecsülni sem szabad. Kétségtelen, hogy Mikes francia olvasmányai, karöltve a francia nyelvű társalgással alapvetően hozzájárultak levélírói magatartásának kialakulásához, tudatosulásához, művészi eszközei kimunkálásához, levélstílusának kiképzéséhez, kifejezés módja csiszoltságához. A francia példa Mikesre felszabadítólag és serkentően hatott. Párizsban, a csiszolt és természetes társalgási nyelv központjában szívta magába a leveleit jellemző közvetlen-csevegő hangot, valamint vonta le a tanulságot, hogy levelet úgy ír az ember, ahogy beszél. Életét közelről vizsgálva, esetleg tekintetbe vehetjük Bonnacné szellemi és nyelvi serkentő hatását is. A már korábban is ismert konstantinápolyi francia követet, illetve feleségét Mikes 1718—1719-ben gyakran felkereste buyukderei nyaralójukban, valamint jenikői villájukban. Az asszonyról elragadtatással ír: „olyan, mint egy darab nádméz; azt is elmondhatni, hogy olyan az asszonyok között, mint a jóféle gyöngy a többi gyöngyök között.“ Miért záránk ki — ha filológiailag talán soha nem is lesz igazolható — a dáma írásra inspiráló hatását s azt, hogy olvasmányokat kölcsönözhetett Mikesnek?

Vonjunk le egy következtetést az eredetiség, illetve utánzás kérdésében. Szó sincs arról, hogy Mikes tükörképként utánozta vagy másolta volna a francia levélmodellt. Nem is tehetné, hiszen szellemi környezetként ég és föld volt a különbség Párizs és Rodostó, előzőleg Zágon, Zabola, Abafája, Kolozsvár, Munkács,

Torun, Gdańsk, Grobois életformája, élményvilága, ritmusa, közérzete, életstílusa, valamint a Carnavalet-ház és a provençe-i Grignan-kastély közt, ahol Madame de Sévigné leveleit írta, a válaszeveleket várta. Csillagnyi a távolság a rodostói kuruc bujdosó kopár, rideg, alig bútorozott legénylakása és a francia szalonok közt. Magányosan, belekeseredve — de a mindenkori reményt élesztgetve — írta Mikes leveleit kecskefaggyú gyertyája fényénél, az asztalhoz vagy imához szólító dob-szótól meg-megszakítva. Okkal írhatta korunk jeles író-gondolkodója, Németh László, hogy „Mikes Kelemen nem a franciáktól tanulta el, ami a legjobb benne”. A gondolkodásmód, lelki predispozíciók, valamint az alkotás összefüggéseire érzékeny szellemi ember — feltételezésem szerint — a genetikus kódoktól is determinált alkati-pszichikai tényezőkre utalt. Mikes haláláig frissen megőrzött gyerekkori élményeire, a szülőföld elhatározó, sorsszerűvé vált befolyására, valamint a bujdosás évtizedei alatt is csorbitatlanul megőrzött anyanyelvi hatásokra, s nem a felnőtt, utólag magára vett műveltségére. Ezért megszívlelendők az irodalomtörténesz Tolnai Gábor észrevételei is, aki Mikes „művészi származása iró-művészi” eloszlásával foglalkozva azt írja, hogy a kutatók leginkább „az író külföldi kapcsolatát hangsúlyozták, s alig figyeltek az erdélyi szülőföld forrásterületére, mely pedig a francia mintaképeknél nem kisebb mértékben formálta meg a *rejtélyes* nagy író művészi természetét”.

Vizsgálódásaink alapjait bővítve tágtisunk tehát gondolatmenetünkön is. Kapcsoljuk össze a Mikes alakító külföldi hatásokkal a hazaiakat: pillantsunk szét a gyökerek körül.

III.

Mikes *Leveleskönyvében* a levélírás művészetére, módjára, tartalmi elemeire, stílusára vonatkozó számos utalás, tételes kijelentés elárulja, hogy fogalmazójuk tudatosan, néhol éppenséggel ravaszkodva átgondolta a műfaj törvényeit és szabályait, szerbe-számba vette az igényes — mondjuk így: irodalmi — levélfogalmazás minden ismérvét és követelményét. Műfaji bravúrja — a magyar szépprózában egyedülálló teljesítményét vakmerőnek kell minősítenünk — az, ahogy a szülőföldje nyelvét, mint legfőbb hazai „útravalót”, valamint az ugyancsak itthon felszívott másik örökséget, az erdélyi magyar barokk és udvari prózastílust, *minőségileg újat teremtve*, beoltotta a fejlett francia levélírodalommal, miközben kifejezési módját és eszközeit legszemélyesebb hajlamaihoz hajlította.

A nyelvvel — ezt már előlegezetten megállapíthatjuk — Mikesnek és a magyar irodalomnak különös szerencséje volt. Miként elmés esszéjében Cs. Szabó László fejtegette, Mikes „a Székelyföld nyelvi demokratizmusában nőtt fel; az úri társaság szava oit úgy lejtett, mint a népbeszéd s megfordítva: a nép ékes, mesélő, mondhatnám királyfi nyelvet használt favágás és zabvetés közben is. Amikor tolla, francia mintára az élőbeszédhez simul, a magyar népnyelv legköltőibb elágazását használja, s nem a szalonok nyelvét, amely csupán Franciaországban hangzott erőltetés nélkül. Stílusa éppen ezért rokon Fontenelle és Montesquieu stílusával, mert lényegi és nem külsőleges az összefüggés. Elkerüli utánzásukat, s ugyanakkor — példájukra — ragaszkodik a természetes beszédhez. Ezt a franciák egy okos hercegnő, grófnő vagy polgárrasszony fogadószobájában hallhatták és gyakorolták, Mikes a parasztos udvarház körül.”

A *Törökországi levelek* hazai természetes előzménye, művelést áhító parlaga a nehézkes, rostos, lompos, szétindázó mondatú — latin szavakkal-mondatokkal tüzelt — családi levelezés mellett a napló, emlékirat és önéletírás. Ezek a műfaj-változatok jelentették a felvilágosodás koráig az uralkodó prózai műfajokat Erdélyben. E munkák nagyobb része elsősorban értékes történeti kútfő, kordokumentum (Mindszenti Gábor, Bethlen Farkas, Szamosközi István, Borsos Tamás, Nagy Szabó Ferenc, Szalárdi János), de legjobb tulajdonságaikban irodalmi veretű emberi-lélektani lenyomatok is, melyekben a történelmi-közéleti-politikai események rajzát emberi megnyilvánulások, jellemképek, a magánélet epizódjai tarkítják. A nyomatek egyre inkább a személyes hangvételre és a vallomások jellegre esik (Kemény János, Cserei Mihály, Bethlen Miklós, Tótfalusi Kis Miklós). Mikes kortársainak műveiben, a XVIII. századbeli memoárokban (Bethlen Kata, Bod Péter, Rettegi György, Hermányi Dienes József) már új elbeszélő formák vajúdnak, formálódnak, szétfeszítvén a klasszikus emlékirat kereteit, távlatosan, lehetőségeikkel az elbeszélés, novella sőt a regény felé mutatva.

Ebben a folyamatban, irodalomtörténeti visszapillantásban, kiemelt hely illeti meg a *Leveleskönyvet*. Ez a fiktív levelekből álló levelegyűjtés *határműfaj*: az önéletírás, emlékirat, krónika, novella, anekdota érintkezési pontjain helyezkedik el.

A levelekben a felsoroltak számos elemére bukkanunk. Nem kevesebb, mint negyven-ötven, részben személyes élményből származó, részben olvasmányaiból kölcsönzött anekdotát találunk. Ezek mellett szabályos elbeszélést, fabulát, novellisztikus jellegű históriát, történetkét, útleírást, legendát, moralizáló esszét, életképet, karcolatot, sőt még riportot is. Valamint ugyancsak a kispika gyűjtőfogalom alá vonható példázatot, mintegy szótörténet közmondást és szólásmondást. A levél Mikes tollán „enciklopédikus műfajjá” vált, az alakuló-átváltozó magyar széppróza számos elemét magába olvasztotta. A XVIII. század műfajainak magyarságát, kialakulását kutató irodalomtörténész, Gyenis Vilmos ekként összegezte véleményét: „Mikes eredeti prózájának lényege tehát abban foglalható össze, hogy a szerző kitűnő szintézisbe tudta olvasztani és magasrendű kispikára váltani egyfelől a hazai emlékirás szubjektív alapmotívumait, másfelől a túlsúlyba kerülő objektívebb, anekdotikus meseelemeket, s mindezt a fiktív levélformában újratemetette. A nagy koncepciójú, hajdani emlékirás és modern levélforma sikeres összeillesztését egy közbülső, átmeneti kispikai forma tette lehetővé számára: az alakulóban levő hazai anekdotikus gyakorlat Rodostóban is élő hagyománya. Hogy nincs ellentétben a fiktív levélforma az emlékirati-anekdotai tartalommal, mutatja, hogy a francia vizsgálókat is joggal összefüggésbe hozzák a kettőt [...] a levélformát sokszor csak az emlékirat álcázásának tekintik, nem egy esetben pedig [...] anekdoták gyűjtőhelyének.”

Az összefüggések társadalmi determináltsága kézenfekvő. Erdélyben a megszűllés teremtette helyzetben a közéletből visszavonultak, a magánéletbe húzódtak, mintegy „belső száműzetésbe”. A háromszéki, altorjai Apor Péterből a kor legkitűnőbb emlékiratát, a *Metamorphosis Transylvaniae*t préseli ki 1736-ban az „új Erdély” változása, felfordult állapota, koldussága, kevély és cifra idegenmajmolása. A beszűkült, elprivatizálódott élet részben múltidézésre, részben mindennapjaik apróságainak feldolgozására teremt csak lehetőséget.

Mikes esetében, a „külső emigráció” körülményei közt is hasonlóról van szó: állandóan eseményhiányra panaszskodik: „Nincsen mit írnom”, „de mit írjak?”, „ha csak az időjárásról diáriumot nem csinállok, nem tudok mit írni” stb.

Tehát az a műfajváltozat, melyet — mint kitűnik — csak árnyaló finomításokkal nevezhetünk „levél”-nek, Erdélyben már igényként jelentkezett, létrejöttének szükségessége — mint mondani szokás — a kor levegőjében volt.

Ismeretes, hogy a rendszeres levelezés feltételeit biztosító, elősegítő diáriumok, regestrumok és naplók egyetlen valamirevaló nemesi udvarházból sem hiányoztak. Jellemző adatnak tartjuk, hogy amikor Mikes újra felveheti kapcsolatait az erdélyi rokonsággal, féltéstvértől mindenekelőtt kalendáriumot kér (1760. március 25-én kelt misszilis levél). Ezek a kiadványok hajdan népszerű olvasmányok voltak, s hogy a romániai magyarság életében ez a tradíció ma is él, bizonyítja az *Előre*-, *Hargita*- s más naptárak kelendősége. A kalendáriumok a fontosabb dolgok előjegyzésére, valamint a napi események feljegyzésére szolgáltak. Mikes, amellet, hogy szeretett volna eligazodni a keresztény névnapok rendjében, ilyesfélére is gondolatott, mikor azt írta, hogy „első, talán utolsó is lesz ez a kérésem”.

A *Leveleskönyv* nyersanyagát időszaki feljegyzések szolgáltatták. A Mikes kézírásában fennmaradt példány úgynevezett „szerzői másolat”, s a feltételezések szerint még nem végső tisztázat. Az ősfoglalmazvány nem ismeretes. Mág sem sikerült megállapítani, hogy a leveleket valóban a keltezés időpontjában írta-e, vagy utóbb, tömbökben, több levelet írt, illetve másolt egyszerre. Van levele, mely a datáláshoz viszonyítva egy csak később bekövetkezett eseményre utal. Másutt a levél keltezését javította át. Homály fűdi, hogy mikor, hol, hogyan is másolta át, bővítette ki a pillanatörögítő feljegyzéseket. A kézirat azt mutatja, hogy a másolati példányon többször is alapos, gondos szöveggyomlálást, stílusjavítást végzett.

Ha Mikesnek kezdetben a megtervezés nem is lehetett szándéka, a levelek összességükben, naplószerű kidolgozottságukban „levélformában írt emlékirat” benyomását keltik, egy sereg megkülönböztető, egyenítő jeggyel és sajátossággal. Figyelmet, továbbgondolást igényel az irodalomtörténetíró Szerb Antal megállapítása: „Az erdélyi önéletrajzírok alkotják a természetes előjátékot Mikes Kelemen Törökországi Leveléhez [...] ők mintegy a faji előzményei a mikesi műnek, korábbi hajtások abból a talajból, ahonnan Mikes kisarjadat.”

Mert Mikes összetett lényében és sokfelé hányatott életében az alapvető, a legfontosabb mégis az erdélyi származás. Mikes volt a legerdélyibb erdélyi, talán éppen azért, mert hazája földjét egy hosszú életen át nem láthatta viszont, csak mesziről, hegyek ormáról, a »köpönyegét«. Mindig székelnyek mondta magát, és nem magyarnak, fordításait székelny nyelvre fordította; ha az erkölcsi posztulátumot érezte önmagában, akkor mindig a »nemes erdélyi vér« szólt meg benne, s mindhaláláig az erdélyi asszonyokat vallotta legszebbeknek.

Benne teljesedik ki az erdélyi szellem önmaga felé forduló, magát tanulmányozó iránya, az individualista Erdély legfőbb irodalmi mondanivalója, és mély vállaltságának meg széles humánumának az a szintézise, ami szintén erdélyi hagyomány volt Dávid Ferenc óta.

Az erdélyi hagyományra azután ráarakódott a francia nagykultúra emelete. Mikes, mint a száműzött fejedelem udvartartásának szerény tagja, ott ül francia nagyurak előszobájában, francia nevelők oktatásában részesül, színházba jár, ünnepeket lát, Párizs utcáin nyílt lélekkel barangol, mint utána annyi magyar, és fogékony székely esze magába szívja a Grand Siècle szelleméből azt, amire Erdély előkészítette. Azt, és nem többet [...] De megtanulja azt, ami a finomabb francia levegőben úszott, a század gálans, précieux, udvari hangulatát [...] francia fordításából megtanulja az új írói attitűdöt, mely szakítva előző korok tudományos fessségével és humanista életidegenségével, »nyájassá« lett, szociális jelenséggé és az élet tényezőjévé.

Szerb Antal, az objektív determinánsok jelzése mellett, a személyiségtipológia és alkotásléktan felé mélyíti a kérdést. Okkal, hiszen mi a *Leveleskönyv* ma is élő, friss, eleven hatásának „titka”? Talánya — ha egyáltalán ilyesféléről beszélhetünk — a szövegben kitárulkozó, a sorokból-mondatokból kiágaskodó lélek. Az a jellegzetesítő, összetéveszthetetlen gondolkodásmód, különös szépségű, meghatározó érzékenységgű, bájú, minden hajszálgyökerével a szülőföldbe tapadó-kapaszkodó érzésvilág, melyet ő, korában szokatlan egyszerűséggel, természetességgel és bölcs humorral a magas értelemben vett irodalom eszközeivel ki tudott fejezni. Remekműve az egyéniség, az élet és a mű sajátos szervesülése, összekristályosodása.

Mikes Kelemen a magyar olvasók tudatában nem pusztán *egy író*, hanem egy teljesebb erkölcsi való is, Zágon és Rodostó helységnevek összekapcsolásában szimbólummá nőtt morális példakép. Nem véletlen, hogy másfél századon át, a legnagyobb költőkön kezdve, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, Madách, Ady, a mai kortárs legfiatalabbakig nem kevesebb, mint félszáz verset írtak Mikesről, Mikes ürügyén. Ismereteim szerint csak az utóbbi három évben két hosszabb poéma, valamint hét költemény jelent meg ebből a tárgykörből. S talán több, mint pusztá érdekesség, hogy egy múlt századbeli közepes tehetségű költő, Lévay József öt zömök kötet versterméséből egyetlenegy vers maradt fenn — antológiadarabbá nemesedve — az olvasók tudatában, a Mikesről szóló, telitalálat soraival szállóigévé válva, nemrég sikeresen megzenésítve.

A *Leveleskönyv* hatását összetettségében vizsgálva, a nyomaték egyidőben a műalkotásra, a benne kifejeződő magatartásra, a jelentéshordozó példaképre esik. A „tapintatos” elhallgatás nem teszi semmissé a tényeket: Mikes a magyar olvasók gondolkodásában, világképében gyakran romantizált mítosz is. Konstruktív abban az értelemben, hogy pozitív felelet a honnélküliségre, egy történelmileg ismert emberi határhelyzetre, melynek kihívásaira Mikes eredeti és önmegtartó-inspiráló módon tudott válaszolni. Tényként fogadta el a megváltozhatatlan kényszerűségeket, bölcs és derűs fölénytel viaskodva a megváltozhatatlannal, lelkileg nemcsak elviselve, de gyakran a dolgok fölé is emelkedve erkölcsileg. Ezzel a gesztusával vált a Hűség, Áldozat, Önfeláldozás, az Eszményhez való Következetesség, a Szülőföldhöz, az Anyanyelvhez való ragaszkodás azóta felül nem múlt megtestesítőjévé, jelképévé.

Gondolkodására, érzésvilágára jellemző, hogy világbahullottságát, bujdosását 1707-től, Erdély elhagyásának időpontjától számította. Számára az Otthon, a Haza a Kárpátok karéján belüli földdarab volt. Ezenkívül minden földrajzi táj, ahol hanyattatásaiban megfordult, csak „külföld”, ahol ő, még ha egész életét ott élte is le, nem lehetett más, mint „zarándok és bujdosó”.

A Mikesben munkáló érzés, amit nevezhetünk lokálpatriotizmusnak, hívhatunk regionalizmusnak, szülőföldhöz való kötődésként mélyebb, gazdagabb és változatosabb annál, mintsem hinnénk.

A fejedelem kíséretében bebarangolta földrészünek. Élt világvárosokban, királyi udvarokban, főúri kastélyokban, agyaggal bevett falu falusi házikókban. Acsorgott Gdańsk, Hull, Marseille és Konstantinápoly mólóin. Rodostói szállása ablaka alatt is tenger locogott. Szemtől szemben láthatta a kor hatalmasságait, a francia királyt s családtagjait, az orosz cárt és kíséretét, a török császárt, nagyvezéreket, tatár kánokat, lengyel hetmanokat, Moldva és Havasalföld fanarióta fejedelmét, magyarországi és erdélyi főurakat. Hajózott, kétszer szinte hajótörést szenvedve az Északi- és a Földközi-tengeren, csónakázott a Visztulán, Szajján, Dunán, és mégis, mégis vénember koráig az Oltot, a Szamost, a fürge Bodza vizét emlegette. Atkelt a Balkán-hegységen, de a zágoni havasokat, az erdélyi „nagy hegyeket” dédelgette emlékezete. Fülében a zágoni malmok, fenyőrönköket hasító fűrészkelepeltek-sívítottak. Sétált Versailles-ban, Passyban, Chailot-ban, csodálatos geometriai alakzatokban nyírt kertekben, pompásan kiépített csatornák partján, mesteri parkokban

és gyümölcsösökben, szőlőkben és gyapotmezőkön, de orrában az itthoni zord fenyvesek gyantás illatát, a frissen kaszált hegyi rétek kesernyés szagát érezte. Inye a háromszéki ásványvizek savanykás pezsgését, a mézespogácsa édességét, a méhsér ízét kívánta vissza. Visszaemlékezett a Kolozsvárt sült kenyér illatára, a csurgató-tészta leves párját szippantotta képzeletben, a kolduslábnak nevezett csörögét emlegette leveleiben. És leggyakrabban a káposztát, melyről több mint tíz levelében emlékezik változó szövegösszefüggésekben, egyszer éppenséggel költői hevületű sorokban.

A hontalan bujdosó — a jelenségre pontos lélektani magyarázat adható! — szemével, fülével s nyelvével is emlékezett szülőföldjére. Nem fakuló élményként őrizte magában. Ez jelentette számára az örökre elhagyott, mégis legkedvesebb tájat, egyszerűs mind a zaklatott gyermekkort, a korán megszakadt kamaszkort. Egy szóval azt a hamvas ifjúságot, melyet egyetlen oltalomhelynek érzett visszazálló képzelete.

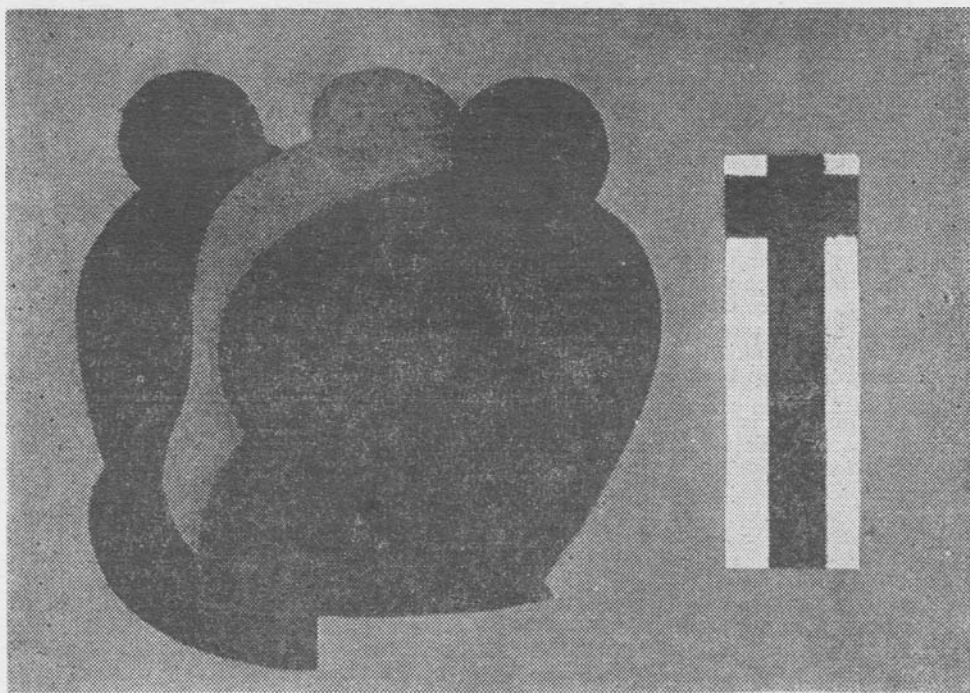
Szülőfalujának lakóit, Erdélyben szétszórta élő népes családjának tagjait fiktív leveleiben nem emlegette. Apjáról egyetlen mondata sincs, tanítóiról, nevelőiről egyetlen sort sem írt le, hogy azonban rokonságát mennyire észben tartotta, akkor derült ki, amikor immár hetven esztendősen alkalma nyílt haza levelet küldeni. Buzognak belőle a személyek és az emlékek, rajoslag lepik el a hazasóhajtó levélíró üzeneteit.

Hogy mennyire tudat- és szívmélyig ható volt Mikes szülőföld-kötődése, azt leginkább az „édes néne“ alakjának megteremtése, közvetetten maga a fiktív levelezés igazolja. A nőrokon csak másodsorban írói megfontolás teremtménye. Elsősorban egy érzés, egy hiány betöltésének szorongató parancsa, a hazavágyódás mély nosztalgiaja, a szülőfölddel való kapcsolattartás vágya. A honszeretet teremtette, bővítette életre.

Az „édes néne“, a költött sokarcú nőrokon mögött Mikes életének korábbi kutatói hosszú ideig valóságos személyt sejtettek és nyomoztak. Valóságosnak hitték P. E. grófnő szeretetreméltó, hibátlanul életszerű alakját. A levelek címzettjében hol Pekri Esztert, hol Paksy Erzsébetet, hol Pesselier Mária Ernesztint vélték felfedezni. A feltételezések az időbeli, valamint más tények összevetése révén korán megdőltek. Azonban valószínű, hogy a pérai asszony, a kedves rokon arc- és jellemképét Mikes több, számára ismert és vonzó nőszemély vonásából állította össze. Lányokéból, asszonyokéból, akikkel a levélbeli érintkezés az otthoniasság, családiaság közelségét és hangulatát lopta be az agglégény szállására. Hiszen a valóságos lehetőség, Kőszeghy Zsuzsi, akinek „igen fősvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy, és tiszta jószág“, nem lett a Mikes felesége, pedig az számított erre. Érdekházasságát a jóval korosabb és betegeskedő kuruc főgenerálissal, Bercsényivel, Mikes megértette és megbocsátotta. Zsuzsi árva volt s vagyon-talan, biztosítani akarta jelenét s főleg jövőjét. Bercsényi halála után újra felfrissült a házassági szándék Mikesben. Ideje volt, hiszen betöltötte már a harmincötödik évét. Azonban Zsuzsi 1726-ban Rodostóból a kuruc emigráció Lengyelországi telepére, Jaroslóba költözött. Biztosan hívta Mikest is, hiszen az jókora úton elkísérte az áttelepülőket. Talán később is, Kajdacsiné által, ki többször megfordult Rodostóban. Haszlatlan volt minden hívás. Míg Rákóczi élt, Mikes még édesanyja hazahívó szavára sem mozdult. Maradt hát az ártatlan játék, az „édes néne“-vel. Maga Mikes utal arra több ízben is huncut mosollyal, hogy „még több vagyon az atyafiságnál közöttünk“. Mindez a széptevéshez tartozott. A gálans udvarló lábujjhegyen körültepte a rokon asszonyt, beborította ragaszkodásával, vonzódásával, szeretetével. Pletykaizú históriákkal, szerelmi történetekkel szórakoztatta, bokros kérdésekben adott neki komoly hangon tanácsot, oktatta, korholta, megkövette, gondjait felelte, néha neheztelt hallgatásáért, máskor lelkendezett „leveleit olvasva“. Közben néhányszor még azt is elfelejtette, hogy Rodostóból Konstantinápolyba ír, és beszámolt egynémely, a török fővárosban történt dologról is, amelynek a néne akár szem- s fültanúja lehetett volna, ha valóban létezik.

A levélíró és a levelek címzettje közötti kapcsolat mint lélektani helyzet vonzó és emberi, mint ötlet szellemes, mint írói fogás kitűnő. A valóvá írt, körüludvarolt-körülhízelt, zsörtölődve megpirongatott, panaszt, okoskodást, intelmet, tanácsot, kétértelműségeket, moralizáló gondolatokat egyforma türelemmel elviselő rokon hölgy elsősorban vagy végső soron azért kellett Mikesnek, hogy legyen „kezeügyében“ egy erdélyi székely asszony, akivel magától értetődő természetességgel tudjon beszélgetni élete folyásáról, mindennapjai eseményeiről vagy eseménytelenségéről, vágyairól, aggodalmairól, hazasóvárgásáról, szülőföldje gondjairól. Az „édes néne“, akinek Mikes volt a „legkedvesebb és drágább atyjafia“, beszélgető társ volt, a levelek a társalgást, a társas életet pótolták. Mikes roppant leleményesen kihasználja a fikciót: cseveg, szórakoztatja nénjét, s még egy vékonyszálú cselekményt is bele-

sodor a levelekbe, találkozásairól, vonzalmuk hullámzásairól, a kölcsönösség lát-
szatát elhíhetővé téve. Nemes, ártatlan, szívet facsaró, de életet fenntartó mórrikálás
volt ez az illúzióteremtés, mely kezdetben felszabadította a levélíró, keretet terem-
tett személyes mondanivalója számára, majd idő múltával, fokozatosan kurtuló,
halkuló, szürkülő, végezetül elmeszesedő, kiszikkadást mutató kapcsolattá, levelezéssé
vált. Abban a pillanatban meg is szűnt, amikor Joseph Schwachheim isztambuli
császári követtől Mikes hivatalosan engedélyt kapott arra, hogy erdélyi rokonainak
írjon. A képzelt levelek megszűntek, az édes néném összeszáradt szellemalakját el-
fújta a valóságos lehetőség. Azonban mostohaöccsének írt misszilis levelei hangja
azonos a képzelt rokonnak körmölgetett levelek hangjával. Mikes nyilván szerepet
játszott, de személyiségének teljes átélésével. Lírája a fiktív levelekben aktuális líra,
ám ugyanakkor az író személyiségjegye is, s ha ki is öregszik az udvarló játékból,
érzelmi kincsei a régiek maradnak, csak azokat valóságos személyek felé szórja. Mikes
mind a fiktív, mind a misszilis levelekben azonos volt s maradt — önmagával.

Barcsay Jenő: Félelem

A tudományos nyelv néhány konvencionális eleméről

A konvencionális jellegzetességek megléte a tudományos alkotásban, akár csak bármely más emberi alkotásban, egy pillanatra sem kétséges. A tudomány esetében a konvenció és az egyezményes jelleg főleg a nyelvhez kapcsolódik. Ennélfogva a tudományos megismerés átfogó episztemológiai vizsgálata feltételezi a tudomány, különösen pedig a tudományos nyelv egyezményes elemeinek tanulmányozását.

Ugyanakkor az is köztudott, hogy a bölcelet és a tudomány története során a konvencionális jelleg vetületeinek elemzése alapul szolgált a tudománnyal kapcsolatos konvencionalista nézetek kialakulásához. Mindez arra figyelmeztet, hogy a tudomány, de kiváltképp a tudományos nyelv egyezményes elemeinek vizsgálata nem tekinthet el a tudományban és filozófiában jelentkező konvencionalista irányzat kritikai elemzésétől. Közismert, hogy ezt az irányzatot a századvég és korunk tudományának néhány jeles képviselője indította el és bontakoztatta ki. Elegendő csupán néhány név megemlítése: H. Poincaré, P. Duhem, A. Eddington, R. Carnap és mások.

A marxista filozófia történetében Lenin volt az, aki már századunk elején a *Materializmus és empiriokriticismus* című művében határozottan elutasította a tudomány konvencionalista értelmezését. Magától értetődő, hogy Leninnek ez a műve — eredeti rendeltetésénél fogva — nem tűzhetette ki célul a konvencionálisizmusnak a maga teljes bonyolultságában való vizsgálatát, ily módon azt sem, hogy a konvencionálisizmus képviselői maradandónak bizonyuló eszméit tévedéseikkel és korlátaikkal együtt is szemügyre vegye. Sajnos, évtizedeken át a marxista filozófusok megelégedtek a lenini eszmék ismételtetésével, anélkül, hogy tovább léptek volna. Csupán a legutóbbi két évtizedben tértek át a marxista gondolkodók a különböző konvencionalista álláspontok érdembeli vizsgálatára, különösen azokra, amelyek a materializmusnak és a logikának, általában a tudományos megismerés elméleti szintjének konvencionalista értelmezéséhez kapcsolódnak.

Úgy véljük, nem érdektelen kiemelni, hogy a konvencionalista beállítottság közvetlenül összefügg az alkotás gondolatával. Napjainkban ez az eszme mélyen behatol valamennyi tudományágba. E gondolat fényében a tudomány többé már nem tekinthető a valóság pusztá tükrözésének, másolatának, mint ahogy az a korábbi értelmezésben és a metafizikus materializmus elméletében jelentkezett, hanem úgy kell felfogni, mint az emberi ész alkotását. Az alkotás gondolata a konvencionalista szemlélet fő pillére; ez a gondolat volt a legfőbb vonzerő mindazok számára, akik nem elégedtek meg a tudomány leegyszerűsítő, metafizikus értelmezésével. Csak hogy a konvencionálisizmus szószólói az alkotás eszméjét a végletekig viszik: szerintük a tudomány pusztán alkotás, konstrukció, és nem a valóság tükrözése. Ez az oka annak, hogy a marxista filozófia elutasította és elutasítja a konvencionalista szemléletet a tudomány értelmezésében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a konvencionális jelleg ne volna jelen a tudományban vagy a tudomány nyelvében.

A tudományos nyelvben kétfajta egyezményes elemet különböztethetünk meg. Az egyiket „formális”-nak nevezhetjük, azon egyszerű oknál fogva, hogy az ilyen természetű konvencionális elem nem érinti a tudományos megismerés tartalmát, csupán annak kifejezésbeli vagy közlésbeli formájára, illetve módozatára vonatkozik. Ilyen esetben a lehetséges egyezményes formák sokaságából valamely elem kiválasztása a hasznosság, a kényelem és az egyszerűség szempontja szerint történik. Gondolunk itt például a mértékegységek, a fizikai nagyságrendek kiválasztására, a különböző koordinációs és jelrendszerek alkalmazására. Nyilvánvaló, hogy ugyanaz a tudományos tartalom kifejezhető különböző nyelvi formában, más-más jelrendszer felhasználása révén. Érthető, hogy ilyen esetekben joggal beszélhetünk ugyanazon tartalom kifejezéseinek egyenértékéről.

A konvencionális jelleg (konvencionálisizmus) említett fajtája esetén olyasmivel állunk szemben, amit A. Grünbaum amerikai filozófus „triviális szemantikai konvencionálisizmus”-nak nevez. Arról van szó, hogy bőséges szabad mozgás nyílik

számunkra az eddig szigorúan meg nem határozott terminusok jelentésének körülírásában (meghatározásában). Ettől a triviális szemantikai konvencionálizmustól A. Grünbaum elhatárolja a konvencionális jellegnek (a konvencionálizmusnak) egyik-másik nemét, nevezetesen azt az esetet, amelyben a lehetséges konvenciók közti választás kihat a tudományos ismeretek tartalmára.

Mielőtt közelebbről szemügyre vennénk a konvencionális jelleg szóban forgó két fajtáját, magának a konvenció kifejezésnek a jelentését kell — legalábbis nagy vonásokban — körülhatárolnunk. Akárcsak annyi más kifejezésnek, ennek is több jelentése van. A bennünket érdeklő eszmei összefüggésben a „konvenció“ kifejezés értelme feltételezi az ember alkotó cselekvését. Ilyen értelemben a „konvenció“ a „természetes“-nek az ellentéte. Más szóval, a „konvenció“ kifejezés a mesterségesnek árnyalatbeli, jellegbeli jelenlétére utal (ez a jelentés lehet pejoratív is, de nem mindig és nem szükségszerűen), az ember alkotó cselekvését nyugtázva. Ily módon a logika konvencionalista értelmezése például abban a tételben summa-zható, hogy „a logikai viszonyok, mint például a materiális implikáció viszonya, egyezményesen jöttek létre, konstrukciók (fabrications)“¹.

Mint ahogy az előbb idézett szövegből kiderül, Carlo B. Giannoni, akárcsak más nyugati, nem marxista filozófusok értelmezésében, a konvenció magának a tudósnak az alkotása. Noha egyetértünk a „konvenció“ kifejezésnek azzal a jelentésével, amely szerint az magában foglalja az alkotás eszméjét, nem fogadhatjuk el azt, hogy mindaz, amit a tudós alkot, a maga egészében konvencionális.

Az angol filozófiai szótár a konvenció kifejezés jelentését így határozza meg: „Konvenció minden olyan kijelentés, amelynek igazságát nem tények, hanem egyezmény vagy közhasználat (usage) szabják meg.“²

Miként látjuk, a konvenció kifejezés értelme itt is a tudósnak csupán arra a tevékenységére terjed ki, amely a kísérleti tények tükrözésének körén kívül marad, és mint ilyen a konvenció független ezektől a tényektől.

Idézett könyvében Carlo Giannoni a konvenció kifejezés három jelentését sorolja fel:

1. emberek összefüggése;
2. általános viselkedési mód (behavior), függetlenül attól, hogy szabály vagy előírás formájában megfogalmazást nyert-e vagy sem;
3. valamely viselkedési mód vagy szabály kiválasztása. C. Giannoni a pontosság kedvéért hozzáteszi, hogy amikor a természetes, hétköznapi nyelvről beszél, a második jelentésre céloz. Ebben az esetben „egy olyan általánosult emberi viselkedésmóddal (behavior) van dolgunk, amely megfogalmazódhat vagy sem valamely szabályban vagy előírásban“. Amennyiben „a viselkedési módot nem foglalják szabályokba, szokásnak (custom) nevezzük“.³

Az elmondottakból világosan kiderül, hogy a szóban forgó esetben is a „konvenció“ kifejezésnek rendkívül tág értelmet tulajdonítanak, olyannyira, hogy beleférf bármilyen emberi viselkedés, amelyet meghatározott normák és szabályok urálnak, függetlenül attól, hogy ezeket a szabályokat megfogalmazták-e vagy sem, mint például a szokások esetében. Kétségtelenül, a konvenció jelenlétét a szokásokban, a hagyományban nem lehet tagadni, de az utóbbit csupán magára a konvencióra leszűkíteni hiba volna.

Ha szem előtt tartjuk a konvenciónak ezt a tág értelmezését, akkor könnyen érthetővé válik, miért nyilvánítják egyesek olyan könnyűszerrel konvencionálisnak a természetes és a tudományos nyelvet, a logikát és a tudományt (legalábbis túlnyomó részüket).

A nyelv konvencionalista értelmezésében nagymértékben közrejátszik az a körülmény, hogy a jel és a jelzett (a *denotatum*) közti viszony egyezményes. Feltehetőleg ettől a szemponttól indítatva számos filozófus, logikus és szemiotikus a nyelvet önkényes egyezményes alkotásnak nyilvánítja. N. S. Leonard például, sok más logikai és szemiotikai szakemberhez hasonlóan, a nyelv önkényes jellegét vallja.⁴ Indokolt tehát, hogy általában a nyelvben, különösen pedig a tudományos nyelvben jelenlevő konvencionális elemek és jegyek magyarázata érdekében szem előtt tartjuk az alábbi két elvet: először azt, hogy minden nyelv rendszer természetű; másodsor azt, hogy a nyelv természeténél fogva tükrözés, vagyis hogy a valóság megismerésének és tükrözésének eszköze.

Az első elv kapcsán hangsúlyoznunk kell, hogy a nyelv jelrendszerének vizsgálata nem szorítkozhat e rendszert alkotó elemek (jelek) elemzésére; megengedhetetlen a jelek tanulmányozása alapján leszűrt következtetések extrapolációja a jelrendszerre magára. A jel egyezményes lehet, és az is, de a jelek rendszerének szerkezete már korántsem az. Ezt a gondolatot hangsúlyozza Gh. Enescu is, amikor megállapítja: „Érthető, hogy valamely nyelv bizonyos mértékig konvencionális, de [...] olyasvalamit kell kifejeznie, ami nem konvencionális, s ilyenképpen maga

a nyelv is ugyanilyen jelleget kap. [...] a tárgy jelölésére kiválasztott forma konvencionális, de a *jelölés* maga meghatározott posztulátumoknak van alárendelve, s ezek már nem konvencionális jellegűek, hiszen eleget kell tenniük bármely nyelvi formának abban a mértékben, amilyen mértékben magának a nyelvnek eleget kell tennie annak az alapvető követelménynek, hogy a megismerés eszközeül szolgáljon.⁴⁵

Az idézett szövegből természetesen következik a tükrözésmélet figyelembevételének szükségessége is. Ezt a követelményt hangsúlyozza többek közt Adam Schaff is: „A tükrözésmélet nem kötelez arra, hogy lemondjunk a nyelvben jelenlevő konvencionális elemek tételéről [...], ez az elmélet csupán azt tiltja meg, hogy a nyelvet konvencionális terméké *redukáljuk*, hogy elszakítsuk a valóságtól.⁴⁶

A cikkünkben elemzett kérdések megválaszolása szempontjából mindenekelőtt azt fontos hangsúlyozni, hogy a konvenció egyik széles körben elterjedt formája éppen a tudományos kifejezések értelmének meghatározásához kapcsolódik. Valóban a tudomány berkeiben a konvenció kifejezés éppen a tudományos fogalmak jelentésének körülhatárolása kapcsán fordul elő a leggyakrabban. Ilyenképpen megítélésünk szerint a konvenció kifejezés úgy, ahogyan azt a konvencionális képviselői szokták használni, leginkább ahhoz áll közel, amit a logikában *nominális meghatározásnak* szokás nevezni. Ezen alapszik az az állítás, amely szerint a tudomány konvenciói semmit sem mondanak a valóságról, csupán a terminusok jelentését tárják fel.

A konvencionális tudomány berkeiben divatozó jelentésével kapcsolatban nem árt hangsúlyozni: anélkül, hogy egyenlőségi jelet tennénk a tudományban meglévő egyezményes jelleg és az említett „triviális szemantikai konvencionális” közé, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a tudományos nyelv valamennyi egyezményes eleme végső soron szemantikai mozzanatokon alapszik. „A konvencionális tudomány valamennyi változatának alapja szemantikai természetű — írja C. Giannoni.

A konvencionális tudomány képviselőinél egyaránt megtaláljuk a konvencionális tudományt mind a „közönséges szemantikai konvencionális” formájában való értelmezését, mind pedig a másik, a tudományos elmélet tartalmára kiterjedő értelmét is.

Igy már H. Poincarénál, a konvencionális tudomány egyik megalapítójánál megfigyelhető az a határozott törekvés, hogy a tudományos elméletet a pusztán nyelvvel azonosítsa. Ebben az értelemben valamely áttérő elméletéről egy másikra nem vonja maga után azokra a tapasztalati tényezőkre vonatkozó nézőpontnak a megváltozását, amelyekhez az illető elméletek kapcsolódnak. Egyfelől az euklideszi és nem euklideszi geometriák, másfelől a valóság fizikai tér közti viszony elemzése alapján H. Poincaré úgy véli, hogy a valóság térbeli tartalma *amorfi*, olyan kontinuum, amelyben egy egész hálózatát képzelhetjük el a vonalaknak és felszíneknek. Miután ily módon mérhetővé válik, a térbeli kontinuum euklideszinek vagy nem-euklideszinek tekinthető. „Következésképp — írja H. Poincaré — az amorfi kontinumból megkaphatjuk a két tér egyikét, mindegy, melyiket, éppen úgy, mint ahogy egy ív papírra rajzolni lehet akár egy egyenes vonalat, akár egy kört.⁴⁸”

Vannak, folytatja Poincaré, egyenes vonalú háromszögek, amelyekben a szögek összege két derékszöggel egyenlő, és vannak görbe vonalú háromszögek, amelyekben a szögek összege kisebb két derékszögű háromszögnél. Ez utóbbiak léte semmivel sem kevésbé indokolt az előbbieknél. Ha az előbbi háromszögeket nevezzük el derékszögűeknek, azt jelenti, hogy az euklideszi geometriát fogadjuk el, ha viszont az utóbbiakat nevezzük derékszögűeknek, azt jelenti, hogy a nem-euklideszi geometriát fogadjuk el. „Ilyenképpen az a kérdés — írja H. Poincaré —, amelyet a geometria számára elfogadunk, egyenértékű ezzel a problémával: melyik vonalat nevezzük el egyenesnek?”⁴⁹

Az elmondottakból kitűnik, hogy H. Poincaré az elméletet olyasfajta nyelvre redukálja, amelyen egyezsége jutunk a valóság leírásában; egyik vagy másik geometria elfogadásánál jutunk a valóság leírásában; egyik vagy másik geometria elfogadásánál a kérdése arra a szemantikai problémára szorítkozik, hogy milyen jelentést tulajdonítunk a kifejezéseknek.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban, milyen értelemben beszélhetünk egyezményes jellegű tudományos nyelv esetében, ez ugyanis a tudományos ismeretek tartalmára is kihat. A kérdés e vetületének megértéséhez figyelembe kell vennünk, hogy a tudományban az egyezményes jelleg szorosan kapcsolódik az idealizációs folyamathoz, azoknak a tökéletes eszményi tárgyakkal a kidolgozásához, amelyekkel a tudományos elméletek egyike vagy másika dolgozik. A tökéletes eszményi tárgyak megalkotásának az a célja, hogy kidomborítsa a jelenségek és folyamatok egyes viszonyait a maguk lényegiségében és tisztaságában. Ezek a tárgyak aztán részéivé válnak a tudomány alapvető kijelentéseinek, valamely meghatározott elmé-

let posztulátumainak és axiómáinak. Joggal állíthatjuk tehát, hogy a szóban forgó eszményi tárgyak a valóság sematizálásának, feldarabolásának különböző módozatait jelentik, különböző „valóságszemhatárokat” képviselnek — Gonseth terminológiája szerint.

A konvencionális elemnek a tudományban való jelenlétét a különböző sematizálási eljárások alkalmazásának értelmében, valamint a tudományos kísérlet céljától és a gyakorlat, illetve a megismerés fejlettségi fokától függően kell értelmeznünk. Ha egy test meghatározott viszonylatban anyagi pontnak tekinthető, más tekintetben már nem fogható fel ugyanúgy, s ez megszabja annak a szükségességét, hogy más sematizálási eljárásokhoz folyamodjunk. Ily módon a tudományos megismerés nem más, mint különböző sematizálásokról, különböző „valóságszemhatárokról” egymásutánja, amelyet a tudományos megismerés céljainak változatosága, valamint a megismerés tárgyára jellemző tulajdonságok sokasága szab meg. Éppen ezért a klasszikus elméleti mechanika keretében egy olyan idealizált tárgy elfogadása, mint amilyen „az anyagi pont”, nem kötelez arra, hogy a világegyetem tárgyainak összességét anyagi pontok összességének tekintsük. Ellenkezőleg, úgy véljük, egy ilyen egyezményes elfogadás lehetővé teszi számunkra, hogy helyesen ítéljük meg az anyagi tárgyak mozgásának valamely vetületét, de annak a ténynek a világos tudatában, hogy temérek más oly tárgy is létezik, amelyek a klasszikus mechanika keretében nem vizsgálhatók. Az elmondottakból kitűnik, hogy mi magunk kiválaszthatjuk az elvonatkoztatás szintjét, annak az elméleti rendszernek az elvont entitását, amelynek segítségével vizsgálat alá vesszük a valóság meghatározott vetületét, kiválaszthatjuk magunknak — R. Carnappal szólva — „a nyelvi vázat” (a nyelvi eszközenszert), hogy a valóságról szólhassunk. Az elvont entitásoktól, a felhasznált tárgyaktól függően pedig a valóság egy meghatározott értelmezése is rendelkezésünkre áll. Mindez azt jelenti, hogy meghatározott célokra és a vizsgálódás mélységének és pontosságának meghatározott szintjéhez egy meghatározott „nyelvi váz” elegendőnek és adekvátnak bizonyul; más feltételek között és más célok esetében viszont a nyelv egyéb eszközeihez, az idealizált tárgyak más rendszeréhez kell folyamodnunk.

Úgy véljük, az eddigiekből világosan következik, hogy ezek a konvencionális elemek, a konvencionálizmuskon ez a fajtája csupán a tudomány fejlődésének meghatározott szakaszára jellemző tapasztalatok határai között érvényesek. Ismereteink fejlődése és elmélyülése eredményeként ezeket a konvenciókat mindinkább meghaladjuk. Így például beszélünk abszolút vagy csupán relatív helyi egyidejűségről az adott tudomány által elfogadott feltevésektől függően. A viszonylag kicsiny térbeli távolságok esetében viszont eltekinthetünk a fényjelek terjedésének véges sebességétől, következésképpen az egyidejűségnek valamennyi jelenségre nézve egységes fogalmával dolgozhatunk. De a megismerés és a tapasztalat fejlődése egy idő után megköveteli a korábbi posztulátumokról és konvenciókról való lemondást, és mások elfogadását, olyanokét, amelyek lehetővé teszik a mélyebb behatolást a konkrét valóságba.

Az említett idealizált tárgyak alkotása által meghatározott konvencionális mozzanatokkal kapcsolatban a tudományos nyelv egy másik egyezményes elemével is szembe találjuk magunkat. Mivel a tudomány alapvető posztulátumai és axiómái vagy törvényei idealizált tárgyakat tartalmaznak, „nem tekinthetők a valóságra vonatkozó állításoknak” — érvelnek a konvencionálizmus képviselői —, csupán a fogalmak értelmének meghatározásait, körülhatárolásait jelentik. Ebből született az a konvencionálizmus valamennyi képviselőjénél megfigyelhető próbálkozás, hogy valamely tudományos elmélet kijelentéseit felosszák, nevezetesen olyan kijelentésekre, amelyek az adott elmélet keretében használatos kifejezések értelmét határozzák meg, határolják körül, és olyanokra, amelyek a tapasztalati tényekre, a valóságra vonatkoznak. Más szóval olyan felosztással van itt dolgunk, amely a tudományos nyelvet egyfelől tiszta, a valóságra vonatkozó ténybeli, információs tartalomtól mentes konvenciókra, másfelől ilyenfajta információs tartalommal rendelkező kijelentésekre osztja. Pontosabban szólva, kísérlet történt a tudományos nyelv keretében — Quine logikatudós kifejezésével élve — a nyelvi és a ténybeli összetevők határozott elkülönítésére. A tudományban jelentkező konvencionálizmus képviselői, H. Poincaré, Ph. Frank és mások, azt vallották például, hogy a geometria rendszere nem tesz egyebet a szakkifejezések meghatározásánál. Ezek a definíciók határozzák meg azokat a szabályokat, amelyek értelmében a geometria kifejezései egymáshoz kapcsolódnak, de nem szabják meg a szóban forgó kifejezések és a tapasztalati tények közti kapcsolat meghatározására vonatkozó szabályokat. Ez a meghatározásminőség érvényes — a konvencionálizmus képviselőinek véleménye szerint — a klasszikus mechanika elveire is. Ph. Frank erről így ír: „Egyesek úgy vélik, mint ahogy H. Poincaré is állítja, hogy az $F = m \cdot a$ tör-

vény pusztá konvenció, hogy az erő nem más, mint az *m-a* jelölésre vonatkozó elnevezés. Az erő önálló meghatározásának hiányában ez a törvény természetesen pusztá konvenció, voltaképpen az erő meghatározása.¹⁰

Ez az értelmezés annak a körülménynek tulajdonítható, hogy az elméleti fogalmak meghatározásához az illető elmélet más kijelentéseihez, törvényeihez, elveihez stb. kell folyamodni. Ennélfogva valamely tudományos elmélet törvényei vagy elvei nem tapasztalati tényekre vonatkozó állításokként jelentkeznek, hanem mint konvenciók, mint meghatározások. A konvencionálizmus képviselőinek ebben a szemléletében kétségkívül tetten érhető a jelenkori ismeretelméletnek az az értelmezése is, amely szerint az elméleti fogalmak értelme nem a tapasztalati tényekre való vonatkoztatásuk, hanem más tudományos fogalmakhoz való kapcsolódásuk révén tárul fel. Csakis valamely elméleti rendszer összefüggésében határozható meg adekvát módon a tudományos fogalmak egyikének-másikának értelme.

Nyilvánvaló, hogy nincs okunk tiltakozni annak lehetősége, illetve szükségessége ellen, hogy a kijelentések egyikét meghatározásnak vegyük, másikat pedig tapasztalatilag ellenőrizhetőnek tekintsük. Más összefüggésben viszont az a kijelentés, amelyet meghatározásnak tekintettünk, tapasztalatilag ellenőrizhető kijelentésnek számít. Ez az eljárás azonban pusztán konvencionális. Az ilyenfajta konvencionálizmus, amelyet *pragmatikainak* vagy *módszertaninak* nevezhetnénk, nem teszi lehetővé, hogy *elvi* különbséget tegyünk a valóságra vonatkozó kijelentések és azok között a meghatározások, konvenciók között, amelyek csupán a fogalmakra vonatkoznak. Ezzel kapcsolatban írja R. E. Peierls: „Gyakorta vitatkoznak azon, vajon Newton második törvénye az erő vagy a tömeg meghatározását jelenti-e, avagy objektív tény megállapítását tartalmazza. Valójában az mindezek kombinációja és [...] valamely törvényre nézve éppen ez a tipikus helyzet.”¹¹

A fenti megállapításokból joggal adódik az a következtetés, hogy a törvény váltakozó alkalmazása mint tapasztalati tényekre vonatkozó kijelentés és mint meghatározás nem szolgálhat alapul — miként azt a konvencionálizmus képviselői vélték — a nyelvi összetevő (az analitikus ítéletek) és a ténybeli összetevő (a szintetikus ítéletek) közti elhatárolásra. Valamely tudományos elmélet nyelvi és ténybeli összetevői közti tiszta elhatárolás lehetetlensége igazolódott annak a gondolatnak az egyidejű kiemelésével, hogy valamely tudományos elmélet maga is rendszert alkot, hogy a kijelentések igazolása nem külön-külön történik, amennyiben a tudományos elméletet a maga egészében vetjük egybe a tapasztalat adataival. Itt Duhem—Quine holista rendszerére utalunk. A konvencionálizmus képviselői által minden ténybeli tartalomtól mentesnek nyilvánított alapvető fogalmak, elvek és törvények közvetett empirikus értelmezést kapnak. Ezen az alapon nem tekinthetők pusztán konvencióknak vagy meghatározásoknak, hiszen maguk is a tényekre, a valóságra vonatkozó állítások.

A tudományos nyelv konvencionális elemeinek pusztán sommás szemügyrevételéből is világosan kitűnik, hogy ez a kérdés roppant bonyolult, de ugyanakkor módfelett fontos is a tudományos megismerés folyamatának tisztázása szempontjából.

Sztranyiczki Gábor fordítása

JEGYZETEK

1. C. B. Giannoni: *Conventionalism in Logic*. The Hague—Paris, 1971. 18.
2. *Dictionary of Philosophy*. New Jersey, 1965. 67.
3. C. B. Giannoni: *I. m.* 45.
4. H. S. Leonard: *Principles of Reasoning*. New York, 1967.
5. Gh. Enescu: *Logică și adevăr*. Buc., 1967. 133.
6. A. Schaff: *Introducere în semantică*. Buc., 1966. 351.
7. C. B. Giannoni: *I. m.* 112.
8. H. Poincaré: *Cennoszty nauki*. Moszkva, 1906. 43.
9. C. B. Giannoni: *I. m.* 112.
10. Ph. Frank: *Filosofija nauki*. Moszkva, 1960. 193.
11. R. E.: Peierls: *Legile naturii*. Buc., 1963. 15.

Barcsay-montázs

Lágyan, puhán simulnak egymásba a Mezőség dombjainak hajlatai. Amerre a szem ellát, dombok, gabonaföldek. Az alacsony kontúrok enyhén hullámzó vonalát helyenként megtöri egy-egy akaratos, kimagasló csúcs, de a Mezőség formái rendre ezeket is visszakényszeríti a szelídebb vonalak birodalmába. Itt-ott gemeskút kávája magaslik az égre, szénaboglyák népesítik be a vidéket rendszertelen összevisszaságban. A dombok hátán mintha óriás keze fésülte volna a gabonátáblákat jól megszabott geometriai rendbe. Fémesen csillog Cege, Gyeke, Katona között a tőrendszer tükre. E barátságos vidéken a tőrendszer nyugati részén szétszórt kis falu fekszik: Katona. Központjában, a néptanács épületének közvetlen szomszédságában, a századforduló vidéki kúriáinak jellegzetes épülete áll. Valamikor, az 1900-as években jegyzői kúria volt. A házak egykori lakója teszi nevezetessé. Úgy hiszem, ma már e ház megérdemelne egy emléktáblát. Kicsit, szerényet, de tiszteletet keltőt, mint egykori lakója, Barcsay Jenő. Mert itt született 1900 januárjában a magyar képzőművészet e kiváló egyénisége, innen indult egy életút, melytől ma már joggal emlegetnek olyan nevek társaságában, mint Szinyei Merse Pál, Moholy-Nagy László, Viktor Vasarely, Kepes György.

A negyedik elemi elvégzése után Barcsay a kis faluból Kolozsvárra kerül, a Református Kollégiumba. Csak egy évet tölt itt, majd Szamosújvár a következő állomás. Utána Nagyenyed következik, a híres Kollégium, ekkoriban Erdély egyik legnevezetesebb iskolája. Az első világháború utolsó éveiben a sorozáson alkalmasnak minősítik. Fölveszi a katonaműndért. Rövidesen azonban kétoldali tudócsúshurut miatt leserelik. És tulajdonképpen ekkor kezdődik egy töretlenül magasba ívelő művészi életpálya. Erről az időszakról Barcsay Jenő egyszer így vall:

„Életemet a véletlenek sorozata irányította és alakította. Nem gondoltam rá, hogy festő lehetek. A véletlen összehozott két olyan emberrel, akik életemet irányították, és így alakították. Gulyás Károly rajztanár ajánlott be egy nagyon gazdag úrnak, Soófalvy Illyés Károlynak, s ő segítette havi 400 koronával tanulásomat. Magam, a szegény szülők gyermeke, dehogyny jutottam volna fel másképpen Budapestre. 1920-ban kerültem be a Képzőművészeti Főiskolára. Határtalanul boldog voltam, hiszen olyan emberek között élhettem, mint Szinyei Merse Pál, Lyka Károly, Vaszary János, Csók István és Rudnay mester.“

1926-ban állami ösztöndíjat nyer, és többedmagával Párizsba utazik. Elsősorban az impresszionisták érdeklik: Monet, majd Picasso, később Cézanne. Egy év után hazatér, és tanítói állást vállal. 1929-ben újból megpályázza és elnyeri az ösztöndíjat. Novemberben utazik harmadmagával Párizsba. Ekkor érti meg a tér és forma fontos szerepét a képzőművészetben, mely kérdés végül is egész életét végigkíséri.

Életének fontos állomása Szentendre. 1926-ban néhány kollégája meghívja a szentendrei művésztelepre. A meghívást elfogadja, de igazi szentendrei élete csak 1929-től kezdődik. (1965-ben a Zenta utcában vásárol magának egy kis telket, a rajta lévő házat átalakítja, és új otthonra lel benne. Az év nagy részét itt tölti, Szentendrén, áprilistól októberig.)

1945-ben a budapesti Képzőművészeti Főiskola tanára lesz, és itt tanít 30 éven át, hetvenöt éves koráig. Ekkorra már gondoskodik arról, hogy főiskolai munkásságát Patay László folytassa. 1954-ben kiadott Művészeti Anatómiájáért Kosuth-díjat kap. Az 1958-ban rendezett „Konstruktíva“ kiállításra ő is beküldi egyik nagyobb kartonját. Felkéri a Miskolci Nehézipari Egyetem márványmozaiájának elkészítésére. Néhány év múlva az új Nemzeti Színház előcsarnokába készíti mozaikra. 1966-ban új megbízást kap a szentendrei múzeum részéről egy monumentális mozaikra. 75. születésnapja alkalmából Szentendre díszpolgára lesz. Végül 1978-ban létrejön a szentendrei „Barcsay Gyűjtemény“. A megnyitó előtti interjúban, a kérdésre, hogy mit érez most, a megnyitó előtt, Barcsay Jenő így válaszolt: „Nagy örömet, hiszen senkinek sem közömbös: szétszóródnak vagy együtt maradnak-e a képei. Ugyanakkor erős félelem fog el a vizsga előtt. Itt látható egy élet munkája. Érdemes volt?“ (Ország-Világ, 1978. 2.) A „Gyűjtemény“ megnevezés egyébként vita tárgyát képezte. Eleinte „Barcsay Múzeum“ megnevezéssel akarták bejegyezni, de Barcsay Jenő azt mondta: „Legyen egyszerűen gyűjtemény, hiszen még nem haltam meg.“

Takács Gábor grafikája

Művészi tevékenységét már nagyenyedi kollégista korában kezdi, akvarellezik. Akkor még nem tulajdonít igazán fontosságot a festészetnek. Arra gondol, hogy muzsikusi lesz: „Nagyon szeretem a zenét. Szeretem Tömörkényi novelláit, mert olyanok, mint Chopin prelűdjei. Tömörök, egyszerűek, mintha befejezetlenek lennének, így az ember fantáziája tovább próbálja építeni, alakítani — legalábbis gondolatban, ezért is az ilyen kis remekművek számomra izgalmasak, sokat sejtetőek.“ (Művészet, 1974. 2.)

Első érett munkája a *Munkáslány*, 1928-ban (olaj, vászon, 70×95 cm). Felébredt benne a szunnyadó monumentális igény, amelyet kezdetlől táplálnak Barcsay belső szemléletében a mezősegi, majd szentendrei tájrészletek. Évekig nem tudja e munkáját értékben, kvalitásban felülmúlni. Később mégis elfordult tőle. Munkásságának következő állomása a *Munkásnők* című festmény. Az Ernst Múzeumban való kiállítása után úgy érzi, a képet tovább kellene festeni, foglalkozni kellene még a kép problémáival. Nem tud megküzdeni a nehézségekkel, ezért megsemmisíti munkáját. „A 30-as és 45-ös évek között a képi térrel és formával való küzdelem sok gondot okozott — írja Barcsay 1974-es visszaemlékezésében. — A sok töprengés eredménye volt, hogy eljuthattam a kép egyszerű felépítéséhez, a szerkezet, a rend szépségeinek kutatásához.“

Mint a Képzőművészeti Főiskola tanárának, a minisztérium határozott kívánására anatómiakönyvet kell készítenie. Így születik meg 1953-ban az immár több nyelvre lefordított, világsikert aratott *Művészeti anatómia*. Nyolc év munkájának vázlatain keresztül rajz és szöveg szerves módon kapcsolódik egymáshoz, a könyv lapjai mind-mind külön élvezhető, önálló művészi értékű rajzok. Nélkülözhetetlen kézikönyve a művészi oktátnak. A második kiadáshoz írt előszóban Lyka Károly a következőket írja: „Ebben a nagy műben mintegy kezet fog egymással tudomány és művészet. A szellem e két hatalmas motorja egyesül itt, hogy megvilágítsa a természet legszebb remekművének, az emberi testnek formarendjét. Évezredek óta ez volt a művészet legnemesebb becsvégyének tárgya, mert hiszen az ember az embert érzi át legbensőbben.“

Időrendben következő másik nagy jelentőségű munkája az *Ember és drapéria* (1958). Ebben a könyvében Barcsay Jenő az élő emberi alakon redőző drapériát tanulmányozza. *Forma és tér* (1966) című munkájában negyven év festői és grafikai munkásságáról ad számot, annak művészeti és művészetelméleti tapasztalatait összegezi. A kötet a festészet alapelemeiből kiindulva vezeti az olvasót a bonyolultabb művészeti fogalmak felé, a vonal, a sík, a szín tárgyalása után sorra kerülnek olyan kérdések, mint a forma és a tér viszonya s ezek képi elrendezése: a kompozíció. „Ez a könyv a képalkotás törvényszerűségeit igyekszik megmutatni, lehetőleg az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé haladó felépítésben. Am a művészeti alkotásnak, formálásnak nincsenek olyan iskolás menetbe foglalható törvényszerűségei, mint a látszattani ábrázolásnak vagy a művészeti anatómiának. Jóformán minden festő más és más úton oldja meg a kifejezés problémáit, bár egyes korokon belül sok rokon vonás, sokban azonos kérdésfeltevés jellemzi a különböző utakon járó művészeket. Ennek a ténynek felismerése egyúttal megszabta formáról és térről való mondanivalóim természetét is“ — írja a bevezetésben.

Barcsay Jenő munkásságában igen fontos szerepe van a mozaiknak.

Idézet egy műkritikából: „A szentendrei mozaik szintézis. Olyan összegezés, amelyben korszerű formában egyesülnek az európai művészet távoli és közeli múltjának eredményei, hazai hagyományai. S szintézise mindannak, amit Barcsay Jenő saját munkásságának fejlődése során valaha is keresett és megtalált.” (Bojár Iván: *Vallomás egy műalkotóról*. Budapest, 1975.)

Barcsay mozaikjában valóban egységgé ötvöződik a régi világ hangulata a mai élet és a konstruktív építéssel követelményeivel. Szigorú formarendjét is érzelmileg motiválják, drámai feszültséggel töltik meg az ellentétes színharmóniák.

Barcsay Jenő művészete a párizsi és az olaszországi tanulmányutak után összefonódik a szentendrei „szerkezetes” tájjal, amely szűk értelemben vett hazája, a Mezőség dombjaira emlékezteti. Ebben az időszakban festészetének kibontakozását nagymértékben befolyásolták Párizs, és a nagy mesterek közül főképp Picasso, valamint a kubisták. „A Velencei Biennáléra visszagondolva — olvassuk Barcsay emlékezésében —, érzésem szerint, ha pár évvel később kerül sor a bemutatkozásomra, talán komolyabb sikerre számíthattam volna. Éppen akkor kezdem ugyanis megérezni valamit abból, ami eddig hiányzott a festészetemből. A sík, a tér és a forma fontos szerepén kívül az alkalmazott festéssel járó problémák (freskó, mozaik) is foglalkoztattak. Eltem is velük, de nem olyanformán, mint később a »szentendrei mozaikom« esetében.”

Művészetében elemi erővel kap kifejezést a szülőföld szeretete. Már munkásságának kezdetén a monumentális festészetre vágódik. A monumentalitást Barcsay Jenő festészetében nem a méret, hanem a foltok és a formák aránya határozza meg a vásznon. Kis méretű képeket fest, ezekből alakítja ki később nagyobb kompozícióit.

„Minden képet úgy kell megfesteni — vallja —, hogy egy kicsit izgassa a nézőt, elgondolkoztassa. Minél kevesebb eszközzel, minél többet, a gondolatok minél nagyobb átvitt értelmű gazdagságát kifejezni, ez lehet a művészt csúcsa! Egyszerű eszközökkel gazdagságot kifejezni. De ugyanakkor egy festő számára nagyon fontos az anatómiai tudás. Az az alap.” (*Képes Újság*, 1977. október.)

Barcsay Jenő művészi hovatartozását illetően úgy tűnik, hogy a szakirodalom néhány állítmányt, kiváltképpen néhány jelzőt elhamarkodottan alkalmazott.

Beke László például *Barcsay — konstruktivizmus — félreértések* című írásában határozottan jelenti ki: „Barcsay nem konstruktivista, hanem legfeljebb absztrakt festő.” Ez kissé ellentmond Németh Lajos állításának (1968), amely tömören foglalja magában a probléma lényegét: „Barcsay életművében bontakozott ki a legmagasabb szinten a magyar konstruktivizmus, mégpedig oly egyéni hangon, amelyet nem lehet sem a Mondrian sikkonstruktivizmusa, sem a Malevics szuprematizmusa vagy a többi konstruktivista iskola egyszerű magyar változatának tekinteni. Földhöz kötöttebb, anyagelvűbb, drámaibb azoknál. El tudta kerülni a pusztá dekorativitást, és össze tudta kapcsolni a konstruktivitás elveit a monumentális, figuratív művészettel.”

Érdekes talán meghallgatnunk Barcsay Jenő véleményét napjaink képzőművészeti irányzatairól: „Nem érintenek, nem zavarnak a most burjánzó irányzatok. Sajnos, egyik a másik kárára, egyeduralomra tör, pedig a stílusok diktatórája káros jelenség. Ami letér az egyetemes művészet igazi útjáról, az nem festészet. Lehet nagyon jó, de nem festészet.” Az absztrakt művészetről Barcsay Jenő a következőképpen vélekedik: „A nonfiguratív művészetnek éppúgy megvan a kapcsolata a természettel, mint a „természethűnek”. Az absztrakt művészet nem utánoz, hanem felfedez: keresi a jelenségek kapcsolatait, összetartozását, s úgy épít fel egy új egészet. Mélyről jövő, új eredményekben gazdag világ ez. Elméletben én is aláírom azt az általános véleményt, hogy ha az ilyen elvonatkoztatott (absztrakt) kép szólni tud az emberhez, akkor egyenrangú lehet egy olyan képpel, amelyben a formák a természet jelenségeivel tartanak kapcsolatot.”

Végül is, úgy hiszem, azt mondhatjuk, hogy Barcsay Jenő monumentális festő. „A kezdet kezdetétől mindmáig a monumentális festészet vonzott. A monumentalitást nem a méret, hanem a foltok és a formák aránya határozza meg a vásznon. Ha egyik-másik képet kis méretben is képzeltem el, arról is kiderült, hogy minél nagyobbra nagyítom fel, annál inkább él, annál több a mondanivalója. Én nem táblaképeket festek, hanem monumentális, falra kívánczó nagy kompozíciókat” — mondotta egy interjúban. (*Film, Színház, Muzsika*, 1978. június 28.)

Azt hiszem, nyugodtan állíthatjuk, hogy Barcsay Jenő művészetében helyet kapnak mindazok a törekvések, amelyek a ma művészeire jellemzőek kell hogy legyenek: elsajátítja és fölhasználja a képalkotó rend törvényeit, elmélyed a korunk téri tapasztalataiban, és végül felszabadítja a teremtő képzelet majd minden tartalékát, fejleszti a dinamikus kifejezési formákat, a modern dinamikus ikonográfiát.

Jecza Péter szobormetaforái

Művészi pályája meredek ívű. Fiatalon, a főiskoláról alighogy kikerülve, zárkózott fel a hazai szobrászat élvonalához. Ma már ismert s megbecsült művész, a középnemzedék egyik legmarkánsabb és legtermékenyebb alkotóegyénisége. Indulását kezdve példás kitartással, elszánt szívóssággal s nagyon megfontolt céltudatossággal dolgozott, amiért aztán hamar kegyeibe fogadta s mindmáig nem pártolt el tőle a visszhangot támasztó, a kiváló művek létrejöttét sokféleképpen előmozdító siker és szerencse. Nagyobb zökkenők, komolyabb akadályok nem gátolták fejlődését, tehetségének fokozott iramú kibontakozását. Művészi érlelődését, talentumának rendkívül gyors kiforrását — mihez rátermettsége s nagyon alapos szakmai felkészültsége szilárd alapként szolgált — jótékonyan befolyásolta, erőteljesen sietette a hatvanas évek közepének feldúsult kulturális légköre, az új stílustörekvések rohamos térhódítása a művészetek minden területén, ami többek között a plasztika nyelvezetének, ábrázolási eszközeinek a felfrissülését, nagymérvű gazdagodását is elindította. A neoavantgarde irányzatok divatba jötte, parttalan beáramlása, szélesívesen tájékozó — nemegyszer ijesztően zavaros — örvénylőse közepette a pályakezdő szobrászt már csak nagyon kis mértékben segíthette a tájékozódásban, egyéni útjának megkeresésében az a mereven betájolt, fehér foltoktól borított térkép, amellyel 1963-ban a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola kapuján kiengedték. Súlyos teherré nehezült nemsokára a föltarisznyált útravaló jó néhány tétele. A könnyen nyers naturalizmussá érdesülő optimista realizmus jelrendszerét, egyoldalú szemléletmódját és eszköztárát — főleg miután átlapozhatott néhány, a XX. század képzőművészetét bemutató albumot és folyóiratot — Jecza Péter már nem találta eléggé lényegretörőnek, sokrétűnek és izgatón frissnek a valóság átranzszponálásában, plasztikai megfogalmazásában. Levetve a görcsölő nehezekeket, a tágabb kitekintést gátló ellenzőket, sietős léptekkel távolodott el az üdvösnek mondott s követendőként kijelölt ösvénytől. Hamar túljutott a szeretlen keresések, a még bátortalan kísérletezések kezdeti időszakán, s merész elszántsággal, fiatalon magabiztossággal tért rá a számára járhatónak ígérkező út-irányra, az újszerű feladatokkal és megvalósításokkal kecesgetető — nálunk akkor még meglehetősen kitaposatlan — csapásra. Úttörő feladatra vállalkozott Jecza Péter, midőn hangsúlyozottan a gondolati tartalomra összpontosító, eszközeiben elvontságra és tömörségre törekvő stílusprogramnak kötelezte el magát.

A művészet természetesét meghatározó, az alkotótevékenysége további kibontakozását eldöntő, a törekvései és szobrászi szándékai egész orientációját megadó, évekre szólóan kijelölő fordulatot, irányváltást egy látványos — a művészettörténetben egyébként gyakorta felbukkanó — mozzanat mérföldkövezi. Jecza Péter — nagy művészelődei némelyikéhez hasonlóan — többek között azaz is jelezni kívánta, hogy esztétikai magatartásán, szobrászi gondolkodásán és alkotási modorán radikálisan változtatott, hogy kiméletlenül megcsönkította egyik korábban alkotott, szépen kifaragott szobrát. Öszintének és sokat mondónak bizonyult a gesztusa: élesen rávilágított ugyanis Jecza Péter átállásának, stílusváltásának jellegére. Temesvárra kerülése után három-négy esztendővel, amikor a fa iránti vonzalma hirtelen felerősödött, egy tisztafa megnyúlt, karcsú, felső részén kétfelé ágazó törzséből fejtette ki legelső faszobrai egyikét. Az egymástól alig eltávolodó ágakat magasba lendülő, az ég felé ágaskodó karokká formálta, amelyek az anatómia törvényszerűségeihez hűségesen igazodó, rátarti gondossággal kidolgozott, simára csiszolt kezekben végződtek. A fa törzsén viszonylag keveset dolgozott: a rönk természetes adottságaihoz igazodott, oszlopegyenességét messzemenően respektálta, külső felületét pedig nyersebbnek, érdeesebbnek hagyta. Mindössze egyetlen helyen, a hengeres rész közepe táján törte át a kergétől megtisztított tiszafa-törzset. Többjártú üreget képezett ki, amelyben az elnyújtott ovális alakú átfúrásokat elválasztó, lecsiszolt, vékony lemezek kifeszített hűrookra vagy még inkább a gégefőben elhelyezkedő hangszalagokra emlékeztettek. A drámai erejű, szembeötlően expresszionista fogantatású szobornak Jecza Péter a *Kiáltás* címet adta. Kiállításokon is bemutatta, s a kritikusok elismerőleg méltatták a kevés motívumból szerkesztett s minden tekintetben befejezettnek látszó alkotást. A fiatal művész azonban egy szép napon újra elővette, s lényegét módosítóan átdolgozta, átszabta hatásos mű-

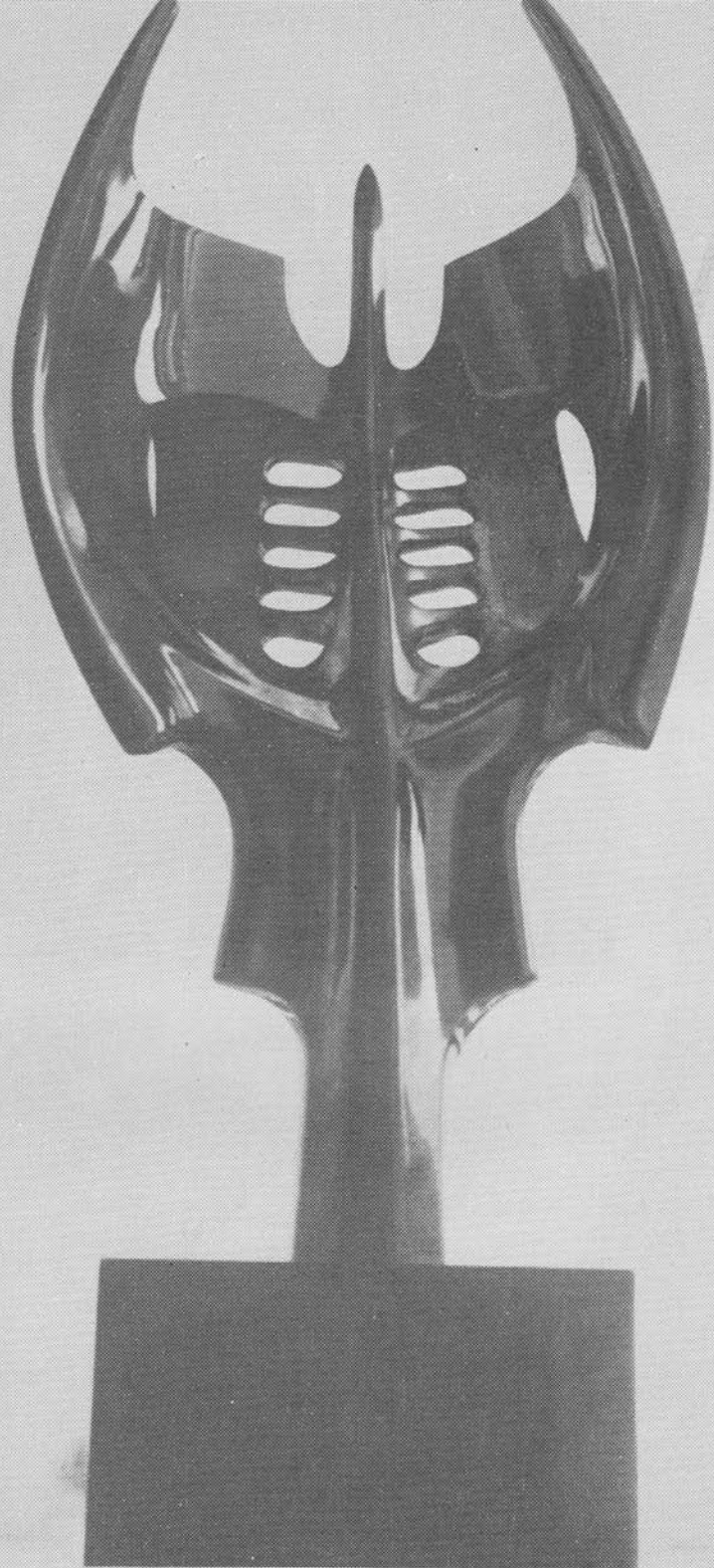
vét. Meggyőződésből fakadt határozottsággal lefűrészelte, könyökből amputálta a karokat. Tragikusabbá, mélyebbé és áttételesebbé vált a beavatkozás nyomán a szobor, friss, modern faktúrájú alkotássá lényegült át. Tettével Jecza Péter világosan jelezte, hogy jórészt megszabadult a realizmus sajátosan értelmezett változatának bénító kötöttségeitől, hogy a merészebb formai és tartalmi megoldásoknak kötelezte el magát. Ösztönzőleg hatottak rá egyik mestere, Virgil Fulicea sokszor hallott bátorító szavai — „Merjél! Vágj bátran bele a dolgokba!...” —, de a felszabadító, sorsdöntő élményt kimutathatóan a Henry Moore műveivel való személyes találkozás jelentette. Egy új világ képe tárult ki előtte a nagy angol szobrász 1966-os bukaresti kiállításán: világosan megértette, hogy a kifejezés lehetőségei nem korlátozódnak az organikus formák szolgái megjelenítésére vagy elvontabb megfogalmazására, hogy az emberi és állati test arányai, motívumai a természetestől eltérő rendszerben is fölmutathatók, hogy nem az irodalmi fogantatású illusztráció, hanem az erőteljes, sűrített gondolat kifejezés a korszerű szobrászat elsődleges feladata. A félkavaró megismerés megerősítette benne az absztrahálási hajlamot, tudatossá szilárdította az egyszerűsítést, a formai tömörítést, a tiszta plasztikai eszközök felhasználásának korábban még csak esetlegesen, leplezetten fölbukkanó szándékát. Kezdetben az afrikai fafaragások formavilágából kiindulva próbálkozott stilizáltabb, mértani elemekből szerkesztett szobrokat alkotni. Kiforrrott, az utalások jelzéseket, a totemisztikus motívumokat újszerűen felhasználó szobrok is kikerültek a keze alól, az esetek többségében azonban Jecza megtorpant a feleúton: a letisztultabb, elvonatkoztatott formákat — miként azt a *Kiáltás* esetében is tette — nagyrészt még a szerves és a tárgyi világ elemeihez szorosan kötődő motívumokkal társította, illetve ellensúlyozta. A Henry Moore műveivel való közvetlen találkozás hatalmas vízválásztónak bizonyult. A lenyűgöző élmény hatására leplezetlen nyíltsággal, óvatoskodó fenntartások nélkül állt be a képzőművészetünk megújítására szövetkezők táborába, élcsapatába. Alapos „nagytakarítást” rendezett a temesvári Rózsapark hajdani korcsolyapavilonjában berendezett műtermében, s feleságnak ígért szobrot könyörtelenül megcsonkította. Új úton indult el.

Néhány esztendeig Henry Moore drámaian tagolt, súlyos formákból építkező, nyugtalanító dinamikájú szobrászatának bűvöletében alkotott. A hatvanas évek végén s a hetvenes évek elején jó néhány, Moore vagy közvetlen elődei, illetve hasonló törekvéseket valló kortársai — Bourdelle, Bráncuși, Hans Arp, Barbara Hepworth — modorában fogant szobrokkal jelentkezett. Alkotásai meggyőzően tanúsítják, hogy fogadott szellemi mentoraitól is igyekezett éppúgy eltanulni, elsajátítani mindent, miként azt főiskolás korában tényleges mesterei — Kós András, Virgil Fulicea, Romul Ladea és az immár legendás hírűvé lett pedagógus, Kádár Tibor — esetében is tette.

A Moore-befolyás bélyege talán *Gyökér* című faszobrán a legerősebb, a legszembetűnőbb. Jecza Péter alkotása már témájával is a nagy angol szobrász művészetének egyik jellegzetes vonulatához, a Magna Mater, a nagy asszony-anya időt áthidaló, archetípusszerű alakját megjelenítő sorozatához kapcsolódik. A világra jövés, a megszületés előtti állapot misztériumát, titkait faggatja Jecza Péter: plasztikájában anya és gyermeke kapcsolatának azt a stádiumát örökíti meg, amikor a két test még szerves egységet alkot. Mintegy átvilágította, élénk tárta a magzatot őrző, tápláló és kihordó asszonyi test titokzatos belső dimenzióit. Elfogadva a laposan szétterebélyesedett vasos diófagyőker inspiráló ajánlatát — a gömbölyded, a gondosan lekerekített s a változatosan ívelt formák félkavaróan izgalmas arányrendszerét teremtette meg. Az egymásra rimelő domborulatok, az expresszív rajzolatú láncolattá kötődő bemélyedések, valamint a kompozíció középső részét uraló kiöblösített áttörés sajátos geometriájú, erős belső feszültségű együttest alkotnak. Hangsúlyozottabb szerepet kaptak Jecza Péter szoborszerkesztésében az üregek, a kisebb-nagyobb vajatok, az anyag-átfűrészek, s nagyon bátran bánt ezúttal a fiatal művész a szoborfelület mozgékonyaságát, a relief erőteljes tagoltságát, fokozott ritmusú dinamikáját megteremtő pozitív és negatív formákkal. Alkotása fókuszát, erővonalainak gyűjtőpontját az anyatestbe lágyan belesimuló, mag alakú foetus képezi, amely körül sugarasan helyezkednek el, glóriára emlékeztetően tárnak szét a végtagok legöblösített, görbületgazdag, vastag csontjai. Figyelmét a struktúrahordozó nagy formák összhangjának, erőegyensúlyának létrehozására, átgondolt kidolgozására összpontosította, s már nem bajlódott, egyáltalán nem törődött a természetű ábrázolás szigorú követelményeinek érvényesítésével, betartásával. Nem érdekelték a részletek, a járulékos ékítmények. Az anyaság lényegét, a szülőt és gyermeket összefűző testi-lelki kapocs szilárdságát próbálta a modern plasztika nyelvén kifejezni. A képzőművészetek egyik örök témájának a hagyományoktól élesen elütő, sok szempontból kihívó megközelítése, a választott formanyelv tömörsége, áttételeossége a szobor kiállításakor sokakban visszatetsztést, ösztönös idegen-

JECZA PÉTER: BÖLÖNI FARKAS SANDOR

JECZA PÉTER: PHOENIX

HUNGARIAN DESIGN AND CRAFTSMANSHIP

kedést keltett. Mértékértartás jellemezte a kritikusok s a szűkebb szakma véleményét is. Pedig — miként azt az elmúlt évek beteljesülései, méltán feltűnést keltett megvalósításai is tanúsítják — a maga idejében még valóban kissé sokkoló látványt kínáló mű, a szembetűnő Moore-jegyeken túl, már egyértelműen magán viselte a Jecza-féle plasztikai magatartás meghatározó jellegzetességeit, fokozatosan egyedivé erősödő karakterisztikus vonásait. Az egymásba ható külső-belső formák gyakorlatilag kimeríthetetlen variációs lehetőségeinek következetes kihasználásával, a külső tér és a belső örök közötti feszültség tudatos megteremtésével, intenzív fenntartásával *Gyökér* című anyaság-szobrán — s főleg az utána faragott és mintázott, különféle anyagokból készült alkotásain — Jecza Péter újfajta, a Moore-étől bizonyos mértékig különböző, több ponton alapvetően elütő relációt állított fel anyag és tér, tömeg és környezet között. Pozitív és negatív formák zárt, öntörvényű egysége számára is a szobor, amely a térbe kerülve s azzal indukciós kapcsolatot teremtve nyeri el valódi dimenzióit, teljesíti művészi funkcióját. Azonban Jecza alkotásai — a korai újgyakorlatokat s a későbbi stíluspróbákat, műtermi kísérleteket nem számítva — sohasem egyszerűsödtek tiszta absztrakciókká, nem kristályosodtak tetszetős, pusztán dekoratív jellegű vizuális-plasztikai viszonylatokká. Erősen stilizált elemekből szerkesztett művei, sokféle asszociációt gerjesztő térkonstrukciói is általában mély gondolati tartalmakat hordoznak. Alkotásai döntő többségének verbálisan is megfogalmazható humánus mondanivalója, sokrétű, az áttételek folytán többjelentésűvé váló művészi üzenete van. Leginkább a nagy, egyetemes érvényű témák vonzzák, amelyek jelképtömorségű, konstruktív megfogalmazású, motívumgazdag, a korszerű szoborépítkezés matematikai-mértani logikájához szigorúan igazodó művek megalkotására ihletik. Szobormetaforái — amelyekben gyakorta domináns szerepet kap a líraiság — összetettek, többféleképpen értelmezhetőek. Két vékony vascsőre függesztett gyökérszobra is úgy szól az anyai szeretet elemi megnyilatkozásairól, az összetartozás, az egymáshoz kötődés csodálatos erejéről, hogy művét egyúttal az őseredet, a teremtés, a létsíra, a termékenység vagy más összefüggésben a születés előtti élet szimbólumaként is fölfoghatjuk. A többértékűség egyébként Jecza Péter gazdag aratású művészetének egyik meghatározó sajátossága.

Jó néhány közepes méretű faszobrot faragott ki a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején a gyors munkaritmusba lendült Jecza Péter. Gyümölcsfák törzséből — főleg a gazdagon ereszett, könnyen elszíneződő diót s a tömöttebb, egyenletesebb húsú körtét kedvelte meg — bontotta ki stilizált kompozícióit. A *Gyökér* szomszédságában készült művein (itt elsősorban a *Táncra*, a *Jegyespárra*, a *Germinálra* és az *Ölelkezésre* gondolunk) világosan kivehetők annak a viaskodásnak a nyomai, amelyet a fiatal szobrász az epigonizmus fölkísértő rémével, az erős Moore-befolyás fenyegető kiméréival folytatott. Mások példájából és saját korábbi tapasztalataiból szűrte le a tanulságot: a túlzott hűség az elődökhöz elkerülhetetlenül zsákutatóba vezet. Összegezve a modern szobrászat eredményeit, felhasználva a Bráncuși örökségén kifejlődött hazai plasztika értékes tapasztalatait, sietett kialakítani és körülhatárolni a maga eredeti formanyelvét, önálló alkotói magatartását. Már a *Gyökéren* feltűnt egy-két eredetiségre utaló motívum, egyszerű formai megoldás, az egy évvel később kifaragott *Összeforrásban* azonban már jellegzetes Jecza-szobrot alkotott. Egy összebúvó, fejét finoman egymáshoz hajtó emberpárt faragott ki a műtermébe került diófa vastag törzséből. Kevés forgácsot fejtett le a közel kétméteres rönkről, csupán a fejek kaptak valamivel erősebb kontúrt, a két figurára szinte csak következtetni lehetett. Tömör, tömörszerű szobrával nemcsak az ölelés, az önfelélt összetapadás, hanem mindenfajta kohézió, megbontathatlan kötés, erős szorítás lényegét kívánta kifejezni. Ez az alkotás is — miként Jecza Péter szobrainak jelentős hányada — polivalens. Mindjárt más képzetek társulnak a szoborhoz, ha az ihlető alapforma felől közelítjük meg. A csomagok ólomzárának összeszorítására használt masszív postai fogó mozgatta meg a szobrász fantáziáját, hogy fölnagyított idomait fába transzponálva megragadjon, érzékletesen rögzítsen egy jelentős plasztikai gondolatot. A mű megszületésének formai sugallatára elsősorban azért hivatkoztunk, mert az itt követett eljárás — érzésünk szerint — fényesen rávilágít Jecza Péter művészi gondolkodásának, alkotói módszerének egész mechanizmusára. Formaértelmezésében az egyszerűsítésre, a mérték-tartó elvonatkoztatásra épít, s épp ezért sohasem fordított s ma sem fordít teljesen hátat a realitásnak, a környezetet kínálta gazdag motívumvilágnak. Elvonatkoztatottabb formarendszerű, nonfiguratívnak tűnő, erősen geometrizált szobrai is jól körülhatárolható valóságmagra vezethetők vissza, amelyeket azonban hozzávetőlegesen egyenlő arányban választ és emel ki univerzumunk szerves és tárgyi közegéből. Némely szobrán majdnem nyomon követhető a lényegre bontás, az absztrakció összetett folyamata, amelyben a valóság motívumai erőteljes plasztikai jelképekké lényegülnek. Megalkotva faszobrai remek sorozatát, érlelte ki azt a szemléletmó-

dot, teremtette meg azt a jellegzetes formai eszköztárat, amelyet immár hiánytalanul a sajátjának érezhetett. Művei egyéniesültek, s a befejezettség, a teljesség igényével hatnak ma is a szemlélőre. Restelkedés nélkül vállalja korai korszakának kiforrott, az eredetiség jegyeit hordozó szoborkonstruációit, amelyek szerves részét alkotják gazdagon kibontakozó életművének, s amelyeket megbecsült hely illet meg a hazai modern szobrászat képzeletbeli galériájában is. Műveiből különben meglehetősen sok jutott a múzeumok falai közé. Közgyűjteményekből válogatta össze azt a négy korai munkát, amelyekkel — egy újabban faragott faszobrot társítva hozzájuk — az 1978-as velencei biennálén szerepelt. Szobrain nem fogott ki, nem hagyott nyomot az évek múlása. Jól összeválogatott kollekciója megérdemelt sikert aratott a rangos nemzetközi seregszemlén.

Alkotói magára találását, stílusának gyors megállapodását — a fentebb jelzett Moore-befolyás mellett — két másik fontos körülmény is hatékonyan siettetete. Kísérletezései, úttörő vállalkozásai számára Temesvár kiváló, fogékony bázisnak bizonyult. Művészi orientációjában minden bizonnyal nem tudott volna olyan könnyen elszakadni a realizmus szellemétől, ha — miként az tényleges lehetőségként felmerült — a főiskola elvégzésekor a hagyománytisztelőbb Kolozsváron marad. A sors azonban — mint az utóbb kiderült — szerencsésen szólt közbe, s Jecza Pétert fiatal tanárként a temesvári egyetem keretében néhány évvel korábban megalakult rajztanárképző fakultásra vezette. Szobrászatot és rajtot tanított a rajztanár-jelölteknek 1979-ig, a kar megszűnéséig. Jelenleg a temesvári politéchnikum műépítészeti szakán ad elő formatant. Oktatótevékenysége, amelyet mindenkor komolyan vett és szívesen végzett, természeténél, kötöttebb jellegénél fogva állandó viszonyítási alapot, komoly önkormányozott műtermi kísérletezései, újító próbálkozásai megítélésében, minősítésében. Másrészt köztudott, hogy az ország nyugati sávjának nagyvárosai mindenkor érzékenyebben reagáltak a modernebb művészeti irányzatokra, az avantgarde stílustörekvésekre. Temesvár mennyiségileg rendkívül szűk plasztikai örökségét is hangsúlyozott korszerűség, erőteltjes újítószellem jellemezte. Gondoljunk itt csak Gallasz Nándor, Romul Ladea, Varga Albert és Podlipny Gyula expresszionista kötődésű, két világháború közötti munkásságára. Erősen megélték a Bega-parti város képzőművészeti élete a hatvanas évek elején, amikor a fővárosi és a kolozsvári főiskoláról serényen tehetséges fiatal festő, grafikus és szobrász rajzott Temesvárra. Mágnesként vonzotta őket a rajztanárképző s a megerősödött művészeti líceum. Tehetséges, tette kész művészgárda verbuválódott össze, amelynek szinte minden tagjában magasan lángolt az újat akarás, a kísérletezés, az eredetiség mielőbbi elérésének nemes szenvedélye. Egymást serkentve, támogatva, egymással gyakorta elszántan versenyre kelve dolgoztak, pezsgő művészi légkört teremtve Temesváron, amely nagyon rövid idő alatt értékes eredményeket, feltűnést keltő rangos műveket gyönyöközt ki magából. A Bánság fővárosa hamarosan az ország egyik legjelentősebb, több tekintetben is élenjáró képzőművészeti központjává vált. Komoly szerepe volt ebben Jecza Péter visszhangos jelentkezéseinek, szaporodó országos sikereinek is. Termékeny évek mérföldkövezik művészi beérkezését, plasztikusi fejlődése töretlenségét. Kiteljesedő művészetében az utóbbi négy-öt esztendőben örvendetesen megszorodtak az érett, magas esztétikai értékű, a szokványos formákkal élesen felelő műalkotások. Az expresszív jelrendszerű szobrászat Jecza Péterben meggyőződéses és kiváló mesterére akadt.

Nem lett ugyan teljesen hűtlen a fához, de újabb alkotásait elsősorban bronzból készíti a műfaji sokoldalúságra törekvő művész. Atállását több ok is indokolja. Nem sikerült mindig felülkerekednie az elképzelésének, művészi szándékának ellenálló fa makacsságán. Megszabott, a természeti adottságoktól körülhatárolt keretben kellett gondolkodnia, s a felület, a simára csiszolt epidermisz szépsége nemegyszer elfedte, beárnyékolta a tulajdonképpeni plasztikai tartalmat, gondolatot. Vonzotta a szobrászat tartós, végleges anyaga, a bronz. Mivel a közepes nagyságú faszobrokra a hetvenes években nemigen mutatkozott társadalmi igény, Jecza Péter a lakószobákban is könnyen elférő, kisebb méretű plasztikákat kezdett alkotni, amelyeknek kivitelezésére a bronz a fánál, kőnél vagy márványnál hálásabb és ideálisabb alapanyagként bizonyult. Kis méretben is képes a sokféleképpen felhasználható és megmunkálható fémötvet monumentális hatást kelteni. Jecza a mintázás szabadabb, kötetlenebb lehetőségeihez, a bronz kezesebb, alkalmazkodóbb természetéhez, gyakorlatilag kimeríthetetlen nemes gazdagságához hangolta, igazította azt a tömör, expresszív stílust, amelyet faragott és hegesztett szobrain korábban már kifejlesztett. Formavilága az új anyaghoz idomulva jelentősen fel is frissült, több irányban is tovább gazdagodott. Tömbszerűen zárt, nagy belső kohéziójú alkotásain és levegősebb, vékonyabb bordázatú, többszörösen áttört kompozícióin — amelyeknek erővonalai általában ugyancsak befelé kötődnek — változatos plasztikai formákban szerkeszti meg és rögzíti a kiegyensúlyozottság és a megbolygatott

szimmetria, az ellentét és a harmónia, a mozgás és a nyugalom bonyolult organizmusait. Bronzszobrai felületét leggyakrabban fényesre csiszolja, hogy a térképzet monumentalitását, izgalmas modernségét kiemelje és megsokszorozza a fémes csillogás, hogy a gazdagon tükröződő, lesikló fények kidomborítsák az ívelt, lekerekített formák lirai finomságát, erőteljes expresszivitását. Birálói a tetszetősségre, a túlzott szépségre törekvést róják fel Jecza Péter egyik legfőbb hibájául. A reálisan fenyegető veszély a fiatal művészen is tudatosult, s újabban egyre ritkábban tesz engedményt a mutatóságnak, a már-már idegesítően tökéletes formai aprómunkának. Magasabb szinten próbálja elérni, megvalósítani a tökélyt, amelyet mindenfajta művészi alkotómunka eszményi végcéljának tart. Tömör, lényegükre vetkőztetett, mondatértékű szintagmákként funkcionáló formákkal dolgozik. Mér-tani idomok együttesévé redukálódó szobrai mély beárkolásokkal, öblös üregekkel, metsző élekkel, vagyis szép, motívumgazdag kalligráfiával dúsítja fel. A pozitív és negatív formák megmozgatott egyensúlya, jellegzetes egymásra felelései, összecsengetései által erőteljes feszültséget teremt az adott külső tér, a körülhatárolt burrok s a szobor belső magja között. A bronz minden adottságát, szépségét és kifejező színességét fölvonultatva tömöríti szorosan egymásba kapcsolódó, a valóságélemekhez egyre áttételesebben kötődő formákba a dinamikus mozgást, az erőt, a keménységet, a drámaiságot és a létünket meghatározó emberi érzelmeket.

Részlet egy hosszabb tanulmányból.

PETRE STOICA

KÖNYVEK

Könyvek mitologikus poémákkal
könyvek a reneszánsznak dedikált versekkel
könyvek elvont versekkel
könyvek a halál esztétikájáról írott versekkel
könyvek úgynevezett filozofikus költeményekkel
könyvek víg erdei költeményekkel
könyvek balladákkal vagy az unoka születésnapjára írt díszes ódákkal
mind csodálatosak ha tele a gyomrod
és kedvesed vár áttetsző hálóingben
én egy olyan könyvre jegyzek elő amelynek
banális verseiből a föld szagai és rongyai szállnak
vagy a vágóhídra terelt juhok bégetése egy olyan könyvre
melyből a költő sóhaja száll fel kinek ajtóval becsípték az ujját
kérem bocsássák meg kívánságaimot
és azt hogy olcsó cigarettákat szívok

BALÁZS F. ATTILA fordítása

Kell a törődés

Egy útirajzból másoltam le a következő mondattöréseket (az olvasó azt hihetné, hogy e rikító példát én ötlöttem ki; sajnos, nem így van, az élet *produktálta*): „...mozgó lények, nem látod az arcukat, a testüket csak sejtéd, tudod, hogy ott kell lennie a fejnek, ott a melleknek, ott a csipőnek, ott a lábaknak. Csak sejtéd, mert amit látsz...“ A magyartalan első szám második személyű általános alanyra most nem térek ki (l. bővebben: *Korunk*, 1980. 7—8. 594.), pedig az itt a legszembeötlőbb. E harsány társaságban „szerényen“ meghúzódik egy másfajta idegenszerűség is, csaknem észrevétlenül: mellek, lábak. Helyesen *mell, láb*. Jellegzetes finnugor vonás ez a magyar nyelvben — a páros testrészeket egyes számban használjuk. Néhány példa: *Saját fülemmel hallottam; Fáj a lábam; Vigyázz rá, mint a szemed világára; A keze ügyében van* stb. Érdekes, hogy a magyar a páros testrészekkel kapcsolatos ruhadarabokat, tárgyakat is egyes számban használja. A következő példák után zárójelbe teszem a román nyelvi megfelelőket, amelyek kivétel nélkül többes számúak: *nadrág* (pantaloni), *cipő* (ghete, pantofi), *harisnya* (ciorapi), *szemüveg* (ochelari) stb. Egyiküknek-másikuknak van ugyan egyes számú szótári alakjuk, de mondatba foglalva csak többes számban fordulnak elő, másoknak nincs is egyes számuk (pl. ochelari, pantaloni). A szemléletbeli eltérés indokolja, hogy magyarul nem való sáros cipőkkel járni — nyelvhygiéniai okból sem.

Am a kivétel erősíti a szabályt. A *Kit látnak szemeim!* tréfás mondás alaphangulatát épp a rendhagyó többes szám adja meg. Ebben az esetben — állandó szókapcsolatról lévén szó — a többes számot ne bolygassuk. Annál kevésbé helyénvaló a következő mondatban: „1975-ben 2,5, az idén 8,1 millió valutalej értékű árut küldött, illetve küld a porcelángyár a határokon túlra“ (vö. peste hotare). Helyesen: *a határon túlra vagy külföldre*.

„Felfelé indul a lépcsőkön“ — olvasom egy elbeszélésben, s megütközöm, egy pillanatra megállok az olvasásban. Mi ez? Kisvártatva eszembe villan az analógia: pe scări. Igen, mi a *lépcsőn* megyünk, s nem a lépcsőkön. A már említett nyelvszemléletbeli eltérés — egy a sok közül. Bizony, ha valaki írónak tartja magát, ismernie kell — és nem akárhogy — a nyelvet, amelyen ír. Tudatos nyelvhasználat s amellett jó nyelvérzék nélkül ne fogjon senki „a húrok pengetéséhez“. Ezek híján az író tragikus helyzetbe kerül, méghozzá kétszeresen: olvasói számára elsősorban, akik a szépirodalom nyelvét mindig is mintának, követendő példának tekintették, ámde írói rangjának is tartozik annyival, hogy uralni s ugyanakkor alázattal szolgálni is tudja a nyelvet.

Ha nem más nyelvi klisé szerint gondolkodunk, hanem szuverén módon, saját anyanyelvünkön, eszünkbe sem jut leírni azt, hogy „az autók termelése“. (A fordítás nem melegség, hiszen akkor jó egy fordítás, ha észre sem lehet venni rajta, hogy fordítás, ha nem nélkülözi az anyanyelv ízeit, ha elemi igénynek téve eleget, megőrzi annak jellegzetességeit, s nem töri kerébe, nem „teremt“ egy harmadik nyelvet, amelynek megértése mindkét nyelv ismeretét feltételezi, hiszen csak a visszafordítás révén hüvelyezhető ki a tartalom.) Az „autók termelése“ nem egyéb, mint — nevezzük nevén a gyereket — *gépkocsigyártás*. Többes szám és körülírás fölösleges. Egyszerű, pontos, és magyarul van. Ne higítsuk fel a nyelvet, vigyázzunk összetett szavainkra!

Szabó Ilona

Régi és új építészettörténeti művekről

Régi építészettörténeti könyvek olvasása és közel fél évszázados építészettörténeti jegyzeteim átlapozása közben tapasztalt hiányosságok késztettek írásra.

Hosszú évtizedes gyakorlat alatt kialakult bennünk, építészekben a foglalkozásunk iránti szenvedély, s óhajtjuk a szakirodalmat megismerni. Az építészettörténeti munkák tanulmányozása során ébredt fel bennem a kérdés: miért csak a nevezetes műalkotásokról emlékeznek meg e művek? A főúri palotákon, templomokon, színházakon, várkastélyokon kívül más építmények nem voltak? Tudvalevő, hogy rabszolgák verejtéke tapad minden kőhöz, téglához, s e páriák nemcsak kizsákmányolóiknak építettek, de saját részükre is.

Tehát mindkét társadalmi osztálynak voltak alkotásai, az egyiket a pompa, a másikat a szerénység jellemezte. *Az uralkodó kor építészetevel foglalkozó szakirodalom részletesen tárgyalja a műemlékeket.* A rabszolgák és plebejusok hajlékúal szolgáló építményekről igen kevés szó esik. A katedrális és a falusi ház erkölcsi vagy gyakorlati szükséglet kielégítésére készül. A jól megépített lakóház is műalkotás, bárminő szerény is. Az építészettörténettel foglalkozó szakírók mulasztást követnek el, amikor csak a stílusok fejlődését tárgyalják, s figyelmen kívül hagyják azokat a társadalmi-anyagi tényezőket, amelyek kialakulásukat elősegítették.

Az ösközösség kultúrájáról és építészetről alig-alig tudunk valamit. Csupán néhány vázlat kíséretében megemlítik a barlangokat, sátrakat, jurtákat, putrikat mint ősi lakóhelyeket. Földünk minden országában szép számmal található az ösközösségi társadalmak idejéből származó építészeti maradványok. Ezeket eddig összefoglalóan és részletesen nemigen tárgyalták, pedig döntő jelentőségűek az építészettörténet kialakulásának és fejlődésének egymáshoz kapcsolódó vizsgálata szempontjából. Tudvalevő, az építészettörténet az élet talajában gyökerező alkotómunka, építettség, továbbá a tájnak és kornak, az egyének és a népek egész lelkületét tükröző művészi vonatkozásban, de a gyakorlati életet kielégítő elrendezésben is.

A fenti megfogalmazás értelmében igazi építészettörténetet csak e szempontok feltárásával lehet művelni. Ha van oknyomozó történelem, kell hogy legyen oknyomozó építészettörténet is, amely hivatott megmutatni, hogy miért épültek így s nem másképp valamely történelmi kornak, tájnak, népnek házai. Az építészettörténet nem tárgyalhatja elszigetelten csak az alkotott építményt, nevezetesen a házat. Elengedhetetlen követelmény a városok, települések formáinak alapos vizsgálata, vagyis a városépítés és a letelepedés történetének ismertetése; de — sajnos — egy ilyen átfogó dialektikus szemlélet csak most van kialakulóban. A társadalmi, gazdasági és szellemi viszonyok a rendelkezésre álló építőanyagok (nád, vessző, fa, sár, agyag, az északi részeken jég, később kő, vályog, téglák) meghatározták a hajlék felépítési módját és térben való elhelyezését. A felsoroltak mind olyan tényezők, amelyek nemcsak a keletkezésre, hanem a múltban végbemenő átalakulásra és fejlődésre is rávilágítanak. Hosszú évezredekben át — meglátásom szerint — nem alakul ki sehol a földkerekségen az építészeti és díszítő formák olyan rendszere, melyet „stílusnak” nevezhetnénk.

A népi építkezés révén a népi műveltségnek és társadalomnak hagyományosan kialakult állapotát is megismerhetjük. A nép hagyományosan kialakult műveltsége állandó mozgásban van, nemcsak térben, hanem időben is folyton változik, fejlődik, gyarapodik, senyved, elfakul.

Közel 120 éve annak, hogy Marx örök érvényű tézisét megfogalmazta: „Szükségünk van a művészeti formáknak legapróbb részletekig hatoló teljes elemzésére minden művészeti ágban és [...] nem utolsósorban rendszeres művészettörténetre, a legősibb és legritimatívabb kezdettől. Sok időt vehet igénybe ezeknek a feladatoknak a teljesítése, de ezzel lehet előkészíteni az anyagot [...] az esztétikai tudományok felépítésére.”

Marx megállapításai tulajdonképpen az egész marxista építészettörténetírás megoldatlan kérdéseit felvetik. Ugyanakkor útmutatónak szolgálhatnak azok számára, akik meg fogják írni a marxista építészettörténetet, amely még napjainkig nem jelent meg. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy óriási munkát igényel, amihez sok építészettörténész és társadalomtudományi kutató erőfeszítésére van szükség.

Megbecsülés illeti az építészettörténet kutatóit, akik sokoldalú, gazdag gyűjtőgető, mozaikszerűen egymáshoz kapcsolódó, értékes munkát végeztek, s ezzel az építészettörténet alapanyagának fő részét feltárták, de munkájuk a fenti elvek alapján kiegészítésre szorul.

Major Máté szerint: „A szorgalmas adatgyűjtés, gondos rendszerezés, pontos leírás még nem igazi tudomány, s a tudomány haladását, a valóságmegismerés elmélyülését nem lehet csupán a jelenségek egy-egy összefüggéséből kiszakított szektórában tapogatózó ösztönzésre bízni! [...] Ideológiai alapokra fektetett építészettörténeti tudományra van szükség, mely az építészet jelenségeinek nagy kiterjedésű anyagát — térben és időben — a világ minden lényeges jelenségével összefüggésbe hozza, megkeresi a hajtóerőket, az ellentmondásokat, a tulajdonképpeni magyarázatot.“

Örvendetes tény, hogy néhány építészettörténeti mű megírásakor bizonyos mértékben a marxi elveket szem előtt tartották. Az úttörő munkák közé sorolható: a Szovjetunió Építészeti Akadémiájának kiadásában megjelent egyetemes építészettörténet első három kötete: *Az ókori Kelet építészete* (1944), *Az ókori Görögország építészete* (1949) és *Az ókori Róma építészete* (1948), amelyek fő forrásai voltak Major Máté háromkötetes *Építészettörténetének* (Budapest, 1954., 1955., 1960). Megállapítható, hogy ezek a marxi szemléletű művek a régebbi szakirodalom ilyen természetű művei fölé emelkednek. Mindezek ellenére is — a mai álláspont szerint — csupán első kísérletének tekinthetők. Ennek jellemzésére rávilágít a megjelenést követő bírálat is.

„Az Egyetemes Építészettörténet [...] címe ellenére — írja egyik kritikusa — lényegileg csak anyag az ókori építészettörténethez, de távolról sem az építőművészet tudományos története [...] csak mint első lépést lehet figyelembe venni az annak megalkotásához vezető úton.“

M. V. Alpator kétkötetes *Egyetemes művészettörténete* megjelenését követően számottevő szenvedélyes vita zajlott a szovjet sajtóban. Elődjéhez hasonlóképpen, a bírálók ezt a művet is kezdeti lépésnek tekintették.

Major Máté *Építészettörténetében* megjegyzi, hogy nem tud az építészet jelenségeinek minden döntő összefüggésére konkrétan rámutatni, mert csak igen kevésről van tudomása. Egyelőre csak egymás mellé tudja állítani azokat a konkrét dolgokat és jelenségeket, amelyek egy adott történelmi korszak keresztszomszékében összefüggnek egymással. Egyszerűen kifejti, hogy a tárgyalt korban, bizonyos időhatárok között az illető országban, az ott élő népnél milyenek voltak a gazdasági és termelési viszonyok, hogyan alakult a társadalom, milyene események zajlottak le, hogyan élt a társadalom, milyen volt az ideológiája, milyen formában nyilvánult az meg művészetének kiemelkedő alkotásaiban, s mindezzel hogyan függ össze a kor építészete is.

Úttörő jellegűnek mondható Andrei Pănoiu műve, a *Din arhitectura lemnului*; nemcsak a fatemplomokat, haranglábakat mutatja be, hanem a fából épült házakat, pajtákát, csűrőket, szőlősajtókat, olajütöket, malmokat, gyapjúfésűket s más építményeket. Igen-igen tanulságos munka.

Grigore Ionescu *Istoria arhitecturii în România* (Buc., 1963) című művének a megírásakor figyelembe veszi a marxi elmélet tanait. Munkájában kifejti a gazdasági és társadalmi helyzetnek az építészetre kifejtett hatását, amely tükrözi mind az uralkodó, mind pedig az elnyomott osztály művészetének kialakulását. A műemlékek ismertetése során nemcsak a román nép építészetével, hanem az együttélő nemzetiségekével is foglalkozik. Rámutat a különböző országrészek közt kialakult kölcsönhatásokra is. Jellemző, hogy a régebbi művekben csak felületesen tárgyalt ősközösség építészetével a könyv terjedelméhez viszonyítva elég részletesen foglalkozik. Az első kötetben (400 oldalat meghaladó mű) 42 oldalon ezt tárgyalja.

Bierbauer Virgil *Magyar építészettörténetének* (Budapest, 1937) bevezető sorában megemlíti, hogy munkájának megírását kísérletnek tekinti. A mű alapját főként a harmincas években végzett, a tudományos követelményeknek megfelelő részletkutatóskor alkotják. Szükségesnek tartja, hogy a polgári és falusi építészetet is részletesen tárgyalja, amely a nemzet ősi kultúrájából az építőkézség kifejlődésének során virágzott fel. A fentiek igazolják, hogy bátor, haladó szellemű, a munkásosztály érdemeit hangsúlyozó magatartásról tesz tanúságot. Figyelembe véve a kort, amelyben a mű megjelent, napjainkban is megbecsülendő.

Nem tartozik a szorosan értelmezett építészettörténeti művek közé Kós Károly *Erdély* és *Kalotaszeg* című két monográfiája, de az építmények gazdag leírása, érthető elemzése révén mindkét könyv forrásértékű munka népi építészettünk bemutatása terén. Az építőművészet szeretetét tükrözik a szöveghez mellékelte linómetszetek. Ezenkívül más érdeme is van e két könyvnek: az együttélő népek barátságának ápolása. A magyar népművészetet tükröző alkotások mellett ott találjuk a román építőművészet néhány remekét is.

Peter Hess terem

„Építőkövek a tisztességnek oszlopához“

Rettegi György levelei Weszprémi Istvánhoz

„Az élet nem egyéb hanem az emberi állatnak cselekedésre és szenvedésre alkalmas állapotja“, visszhangzanak az előző évszázadból az emlékirónak legnagyobb, Bethlen Miklós kancellár szavai. E szavak fényében igyekszünk Rettegi György egyéni életútját vizsgálni.

Ki volt Rettegi György?

Doboka megyei középnemes. A XVIII. században a *Metamorphosis Transylvaniae* körülményei formálta időben „az erdélyi nemességnek abból a kálvinista közep-rétegéből jött, amelyet — az uralkodó osztályon belül — legérzékenyebben érintett az új helyzet, a Habsburg abszolútizmus“. Jakó Zsigmond hivatott hozzáértése és kegyetes kutató keze 1960-ban a gyulafehérvári Batthyaneum még feldolgozatlan anyagának temetőjéből kiemelte az addig ismeretlen ívrét alakú, bekötött kéziratot, amely Rettegi György emlékiratainak 1769—1785-ig terjedő részét tartalmazza. Az emlékirat első részét az 1718—1767-re visszanyúló emlékezéseket még Torma Károly közölte a *Hazánk* című folyóirat 1884—1885-ös évfolyamában. Jakó Zsigmond lelkiismeretes gondozásában az így teljessé vált, bevezető tanulmánnyal és pontos jegyzetekkel ellátott mű 1970-ben a Kriterion Könyvkiadó gondozásában Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok* címmel megjelent. Nagy értékű dokumentummal gazdagítja művelődéstörténetünk irodalmát.

Ma, a ránk maradt örökség birtokában az elhangzott kérdésre így válaszolunk: Rettegi író volt.

Ember, aki egy leküzdhetetlen belső erő parancsára kikerülhetetlen kényszerűen érez, hogy pontos szavakkal, művészi formában fejezze ki az igazságot. Vívódásában felismeri jellemét, szellemi képességeinek igazi határait. Előbb ösztönösen, majd egyre tudatosabban megismeri műfaját. Belső parancsának kénytelen engedelmessé válni, s az önművelés és a valóság megismerésének segítségével jelleméből, szellemi képességeiből s a műfaj törvényeiből megalkotja művét. „Historiát nem írok, mert a dolgoknak a circumstantiáit nem tudhatom noha sokat tudni a mostani világban“, írja, s józan lemondással felméri saját lehetőségeit. Munkájának célját komoly öntudattal határozza meg: „Ha szintén valami nagy derék dolgokat nem írtam is, de amit írtam, igaz lelkiismeret szerént írtam, mint láttam és mint bizonyos relációból megtudhattam... hazugságot nem írtam egy virgulát is.“

1718-ban, amikor Rettegi György Páncélcsehen megszületik, az egykor hatalmas családi vagyon a bőséges gyermekáldás következtében már felaprózódott. Alig néhány hónapos csupán, amikor édesapját elveszíti. „Az ember személyisége tíz esztendő koráig lényegében megteremtődik“, írja Féja Géza. Így történhetett Rettegi esetében is. Hétéves korában nagyapja beadja a kolozsvári református kollégiumba. Tízéves, amikor nagyapja meghal, s neveletésével ettől kezdve senki sem törődik. A gyermek a rokonok és ismerősök rengetegében ábeli magányban marad. Tizenhárom éves fejjel otthagyja az ősi iskolát. 1731-től a kor szokása szerint főúri udvarokban „apródként“, valójában belső cselédként szolgál, s hozzá tartozói ezzel gondolják „nevelését“ megoldani. Bánffi Farkas táblai elnök házában, „hogy annak fiaival, az hol több szegény nemesemberek gyermekei is nyomorgottak, én is tanuljak“. Az apátlan ősz szomorú szeptemberének iskolakezdetekor keserű szívvel tapasztalja, hogy amikor az úriakat beviszik a kollégiumba, őt „künt felejtik“. Nyomorúságában megunta az „udvari nevelést“, s egy reggel „a kapufélfától vevék búcsút és eljövök haza“, írja emlékirataiban. A nevelési kérésére süket fülekre találó nagyanyai házban olvasásra és írogatásra adja magát. Sem ez, sem a Rhédei Józsefnél vagy Barcsai Jánosnál eltöltött kancellistáskodása nem elégíti ki művelődési igényeit. A katonasághoz nem sikerül

bejutni. Arra is gondol, hogy visszamegy a kollégiumba, ami azonban a „haszon- talanságban töltött évek miatt egy kis szegény nélkül nem esett volna“.

Rettegi műveltségének csupán elenyészően kis részét szerezhette az iskolá- ban. Alakja beszédes bizonyítéka az általánosan elismert igazságnak: „Az író mindig autodidakta: amit neki kell tudnia, sehol nem tanítják.“ Önművelődésé- nek hajszálgökörei a nagyanyai ház rideg tapasztott padlójából erednek, de az abból kinövő hajtást, sarjadzó bimbókat, leveleket, virágokat és gyümölcsöket egész életét át magával viszi, ápolja, érleli. Vasakarattal megtanulja a latin nyelvet és fogalmazást, valamint a német olvasást. Bacon hatásától megittasulva érzi, hogy a tudás hatalom. Ő már az alkotó embert értékeli legtöbbször.

Az írás gyermekkorra óta elengedhetetlen életfeltétele. Feljegyzései, levelei híven tanúskodnak: sokat írt, s gondolatait könnyedén, olykor játékosan foglalja művészi formába.

Munkásságának korszaka a Majtény utáni hosszú, egészségtelen álmot kö- vető ébredés mély lélegzetvétele. Hajnali derengés, amikor még nem látszanak teljesen tisztán az alakok, a virradás kódéba vesznek az utak, de bizonyos, hogy megszűnt az éjszaka, és felfelé jön a nap. Fényében a foszladozó ködben már felvillan az író hivatásadata s az elhivatottság teljesítéséhez szükséges irodalmi szereplés utáni áhítózása.

Váradi Zsigmond rokoni szavaira hallgatva „ezen a világon esze, kardja s házassága után boldogul az ember“, 1742-ben feleségül veszi Aczél Tamás leá- nyát, Salomé, Aczél Gábornak, Doboka megye későbbi főorvosának testvérét. Há- zassága révén rokonságba kerül a Pápai Páriz családdal.

Rettegi a kor viszonyait jellemzően anyagi alap, iskolázottság híján még a katonaság révén sem tud társadalmi korlátai közül kitörni. Úszni az árral nem hajlandó. Mint a középnemesség nagy része, ha nem akarta rendi érdekeit elárulni és vallását megtagadni, kénytelen volt szerény megélhetését biztosító falusi bir- tokára, belső emigrációba vonulni. Erre kényszerítették képességei, életkörülmé- nyei. Vergődése azonban a belső emigráció kagylóhéjába zárva igazgyöngyöket ter- melt: az *Emlékezetre méltó dolgok* feljegyzéseit.

A rokonoktól kiragadott birtokrészen, a Doboka megyei Magyarköblöbőn mindössze két lóval és egy tehénnel kezdik el a gazdálkodást. A falusi ember ügyes, de óvatos gazdálkodásával a felesége készpénz-hozományának szerencsés forgatásával már 1742-ben „az Urnak nevében fundust kezdett csinálni a köhor- dásra“. Az atyafiak nevetik, egy jó szóval vagy egy kövel sem segítik, mégis 1748. május 21-én Christian Fauerbach holland kőművesel elkezdi a munkát, és 1750. január 8–9-én befejezi korszerű, hatszobás udvarházának építését, amelynek számára legkedvesebb, legértékesebb része a könyvesház, a „theca“.

Rettegi életében soha nem alszik ki a köblösi kúria kandallójának szellemi tüze. E tüzet gyakran pletykák útszélen szedett gallyfáinak keserű, fojtogató füstje üli meg, máskor azonban érett fenyőhasábok gyantás, tüdőt tágító illata melegíti. Évszázados bükkfatörzsek darabjai pattogva, szikrázva égnek. Lángjuk, izzó pa- razzuk nemcsak melegít, világít is. A tűzvarázsban töretlenül tündöklők a katonai főkegyelmszóló Hadik András altábornagy alakja. Itt nem sarcol, ad. „Ezen tekin- tetes hazának azonnal egyes javát minden személy, vallás és nemzetség válogatása nélkült [...] egész tehetségemmel művelni és gyarapítani fogom“ — ezekkel a szavakkal köszönt be az erdélyi guberniumba. Fogadalmát megtartotta. Így is viselkedett.

Jakó Zsigmond felbecsülhetetlen érdeméért Rettegi emlékiratai az utóbbi évtizedben történelmi kútforrássá érnek. A trónörökös és a társuralkodó II. József humánus alakjának rokonszenves színei jelennek meg palettáján: „szörnyű pruden- sember“; „kicsiny dolog Erdélyben melyet őfelsége nem tudna“; „A cifra paszományos embert gyomorból gyűlöli.“ Az abszolút uralkodóként hozott, korát megelőző rendeletei miatt azonban népszerűtlenné vált uralkodó alakját a törté- netíró már így idézi: Rettegi György, aki 1782-ben még úgy vélte: „igen dicső- ségesen kezdte felséges urunk második József császár“, most (1784) kevésbé tiszte- letteltjes sorokkal emlékszik meg újabb lépéseiről: „Szörnyű dolgokat vün (!) végre ez az II. József császár mind az religio dolgában, mind egyebekben.“

Rettegi három, eddig sehol sem közölt levelét ismertetjük. Valamennyi a köblösi udvarház csendjében született, 1769. július 20-án, 1769. október 6-án és 1770. február 26-án. Mindhárom válaszlevél Wessprémi Istvánnak, a XVIII. századi magyar orvostudomány európai mértékkel mért legnagyobb alakjának, a magyar orvostörténelem megalapítójának hozzá intézett leveleire. Eredetijük a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban található (OSZK, Quart. Lat. 1980).

Wessprémi levelezésük előtt valószínűleg nem ismerte Rettegit. Élete főmü- vének, a nagy orvostörténeti munkájának megírásához kér tőle adatokat, nemcsak

a rokon Aczél Gábor alakjához, hanem más orvosokról és eseményekről is, ami Rettegi személyének és munkásságának már ismert voltát igazolja. Beszéljenek a levelek. Próbáljuk meg őket „egyenes adásban“ közvetíteni.

I.

Bizodalmos Nagy jó Uramnak az Úrnak Doctor Uramnak ajánlom, igaz és köteles kész szolgálatomat

Ezen folyó Honapnak 16-ik napján Debreczenből költ s hozzám utasítani nem sajnáltott érdemes Levelét az Urnak Jó Uramnak ezelőtt harmad nappal vettem nagy becsülettel mellyből (:minekutánna a Fiamnak is leveléből láttam volna :) s értvén az előttiünk élt s Isten kegyelméből velünk edgyütt élő jó emlékezetű s érdemes Orvos Doktoroknak örök emlékezetekre Tisztességnek oszlopát szándékozik az Ur Jó Uram emelni szívem szerint kívánnék inserviálni s tartanám is különös szerencsémnek ha mind Néhai kedves Sogorom Aczél Gábor Uram mind más érdemes Medicusok iránt tsekély relatiommal az Urnak Jó Uramnak valamit segíthetnék de minthogy említett Néhai Aczél Uram Académiai idejéhez tartozó Literálékra (:mellyekbe felindulása, mulatása, recommendatioi etc. genuine felvadnak téve több írásaim között elveszélyedtenek-e vagy a Fiam tette valahová :) rá nem akadhattam ámbár edgy egész Napot töltöttem keresésekbe, tsak azok iránt tehetek relatiót a mellyeket azakban láttam s el nem felejtettem. Születésének esztendeje mellyet édes Attya jedzéséből tudok volt ezen folyó Saeculumnak 11-dik esztendejében Novembrisnek 13-dik napján Nemes Belső Szolnok Vármegyében Füzes nevezetű helységben, édes Attya volt Aczél Tamás Magyarországról a Rákocziana revolutiának lecsendesése után bé jöven Erdélybe vette volt Feleségül Dioszeghi Erzsébetet Váradí Dioszegi Idősebb Dánielnek Leányát ettől valo volt Néhai Aczél Gábor Ur tanult a Kolozsvári Református Collegiumban néhai boldog emlékeztű Udvarhelyi Mihály Theologiae, Csepregi Turkovits Ferenc Antiquitatis és Verostói György Philosophiae Professorok kezek és gondviselések alatt, iskolai Cursussát végezvén ment Akadémiákra 1730 esztendőben azhol elsőben Halae Saxonumban azután Frankfurti ad Oder töltött hat esztendőt. Kik lettek légyen Professori [az] idők alatt azon eltévesztett írások meg mutatná, de amint irom eltévelyedtek, a Professorok Nevei pedig eszembe nem jutnak nagy dolog ugyanha a többi között Hoffmann nem volt akinek néhány Tomussai in Medicinalibus ki adva vadnak, ha késő nem lenne mig reá akadnék azon írásokra mindgyárt tudositánám az Urat jó Uramat, ha pedig ezt nem tehetném is reménlem másoktól is lehetne végére menni azon idő alatt kik voltanak Professorok azon Académiákon, 1737-nek elein jött le s lakott maga Józsgában Füzesen folytatván oeconomiáját (: mivel szép Possesioju ember volt :) az Medicinát nem Curaltá egész 1742-dik esztendeig akkor sok Uri emberek a Attyafiai inimitatiojára kezdette exercealni s nagy hasznával sok hozzája recurralóknak 20 esztendeig, melly idő alatt többire mind nagy Uri rendeket curált melly különben is szép experimentiájú s tudományú s ahoz kívántató accomodatioju mindenekelőtt nagy kedvességű svavis ember volt, improbáltatott ugyan némely dolgokban némelleyek által tarditása mivel igaz hogy késeedelmes volt sokakban de az inkább szolgált dicséretére mint kisebbségére, nem lehetett késességnek mondani, hanem inkább a környül álló dolgoknak megvizsgálása meg gondolása se nem csak vaktában a Curához való fogása, s ugyan azért gondolom boldogulását a Curálásban, hogy mindenkor jó készüllettel fogott a Nyavalyának gyógyításához, amelly megkívántatik a jó Medicusban kivált a kétséges kimenetelű Nyavalyák körül.

Doctoráltatásáról nem láttam semmi írást, nem is hiszem hogy Doctoráltatott volna, hasonlóképpen Académiai Medic. Dissertatioját sem hallottam annál inkább nem tudom, hogy lett volna. Egyéb munkáját sem tudom, hallottam noha egyszer a többi között magától hogy szándékozik valami munkáját kibocsátani de és bizony noha minden írásait felhánytam de nem kaptam semmi olyas írást hanem minthogy Excellens Theologus is volt az Apocalypsisben láttam holmi jeles meditatioit, mellyeket talán Vitringa sem hagyott volna ki maga munkájából, ha elméjében megfordulhattak volna, de azok is csak holmi dirib-darab Papiroskákra indigeste voltak rapturázva. 1760-dik esztendőben nem nyughatván a maga házánál a Ns. Vgye fő és Vice Tiszttyeitől, kik között sok Attyafiai, Condiscipulusai etc. voltak szüntelen hivattatott Dés Városára (: az hol lakott többire azon B[első] Szol[no]k V[árme]lgy[e] színe:) szép fizetés mellé és az hová jollehet későre de ugyan tsak elment, s mind edgy esztendeig és nyolc hónapig nagy Nyájasságban lakván mindenekkel 1762 esztendőben Április 16-dik napját Pleuritica Febrisben megholt s temettetett ugyan ott Désen a Ref. Templomban.

Felesége nem volt soha is. Édes Attya halála után (: ki is elsőben volt a Kolosi

Soakna mellett Tisztviselő azután a Dévai Dominiumnak mely akkor az Erdélyi Commenderozo G[ene]ralis Comes a Steinvville birodalma alatt volt Udvar Birája:) ment volt az Édes Anyja férjhez másodsor az Mr. Pápai Pariz Ferenchez kinek Attya volt amaz hires Mr. és Nagy Enyedi Professor ki is született volt 1684 esztendőben, ment fel Akadémiákra 1711-ben. 1714-ben Halae Magdeburgicae, Michael Alberti Mr. és Professor Praesidiuma alatt irt vagy mondott Academica De Medica Practica Therapia Morborum Morali Dissertatiot, annak utána az Enyedi Collegium akkori Curatora Néhai Méltóságos Imperialis Groff Teleki József Ur egy a Collegium akkori Professorai (:kiknek alatta tanult volt az említett ifiabb Pápai Ferenc:) Kolozsvári István és Szigeti Gyula István által aبلغáltatott Angliába Agensnek. Proogratornak vagy vulgo Attornatusnak az halott 1724-dik esztendeig mulatván nagy Summa Pénzt mondják hogy corradált volt in Subsidiium Collegi N Enyediensis, de nem sok köszönet vagyon benne amint hallottam némellyektől ezen dolgot íranta méltó lenne leírni de én az egész descriptioját nem tudom az Enyedi Collegiumnak. Professori vagy nevezetesebben Tiszteletes Püspök Uram egész Historiáját tudná, ezen Pápai Ferenc Tisza Fürednek jobb részét birta jure Avitico, ott is holt meg 1740-ben Pestisben; a[nnak] volt még edgy András nevü testvér attya fia ugyan Mr ki is született volt 1708-ban, tanult ez is Halában s Francofurt[ban] vagyon Academia Dissertatioja is, de nem emlékezem [kinek] Praesidiuma alatt mely Dissertatiot házam[nál] tudom hogy láttam ugy tetszik de Arcano Medicorum disseral, ezt is ha oda megyek acuratus meg nézvén fogom tudositani is ha késő nem léssen az Urat Jó Uramat. Ez tanult Enyeden, kik voltak Professoro- rok tanulása alatt bizonyosan nem tudom, nagy dolog, ha Tőke Vásárhelyi István nem volt az egyik (jó és expertus Medicus volt ez is 1762-ben holt meg in coelibatu Kolozsváratt). Ezek mind ketten voltak fiai Pápai Ferencnek, aki a Dictionariumot s egyéb munkákat irt annak pedig Attya volt Pápai P. Imre Dési Pap s ugyanazon Tractatus Seniora volt Rákoczi György Fejedelem udvari Papja, a Conventioja nállam vagyon Kemény János és Apaffi Mihály fejedelemnek ugy Rákoczinak hozzá küldött Levelei extálnak. Volak ezeken kívül több Magyar Medicusok is ugy mint a Fogarasi (:ki felől az az hir hogy maga magát intoxicalta volna:) Ajtai, Felfalusi, Borosnyai, Sombori, Enyedi, Maxai, Gezenovius, Kolozsvári. Ugyan Kolozsvári lengyelből lett unitarius Magyarok ez az Genoviusz jeles ember volt de keveset élt. Zoltán ez is jeles ember [valaj] ugyan Kolozsvári fi Pataki s a többi szászok pedig sokan voltak. Hosszas és indigeste lett irásomról követem az Urat Jó Uramat mivel sok occupatioim s distractioim mia harmadnapja... hogy irom, mert nevezetesen a mi Circulusunkban indulván az Erdélyi Hadaknak jó része Besztercze mellett (:nem tudjuk mi szándékkal legyen elég az hogy jó készüllettel 80 Agyuval, s egyéb Munitiokkal:) az oda kivantato Necassariumok Administratioja miá felettébb nagy nyughatatlansággal vagyunk, a föld népe pedig nagy fáradtsággal. Isten tudja mi lesz kimeneteli. A fiam nekem is olyan formában irt gyógyulása iránt mint az Urnak magam is nisi videro kevés reménységgel vagyok iránta... bár csak azt Consequatlna hogy lenne edgy állapotba ne recrudescalna ottan abban Parancsollyan az Ur Jo Uramnak mitsoda mod Contribuálhatnék tartom különös szerencsémnek. Mellyes Jo Istenneknek az oltalmába ajánlom az Urat maradok az Urnak Jo Uramnak

Magyarköblös 20ma Julii 1769.

mindenkori igaz és köteles szolgálója
Bettegi György

II.

Drága érdemü Nagy Jó Uramnak, az Urnak Ajánlom
igaz szolgálatomat

...dik Augusti költ érdemes Leveleit az Urnak elég későn id est 27-ma Septembris vettem. Köszönöm hozzámm mutatott Affectioját kivált fiamért hogy méltóztatott B. Won Swiwwiten Ur ő Nagyságának irni nagy háladatottsággal vészem, annak köszönöm, hogy most Cura alatt vagyon a Fiam ugyan is midőn le induló félben volt érkezett le Störke Ur Olasz országból, kihez kevés várakozás után audentiája lévén mindgyárt Consiliumot gyűjtetett s most Curáltatik mely hogy és mint fog succedálni Isten tudja még valami Pénzt küldenék fel számára de igen nehezen jutok az alkalmatossághoz.

Szivem szerint kívántam volna az Urnak tetszése szerint holmi Levelekkel kedveskedni mellyek bizony méltók az olvasásra és aféle munkában sokat segítenek s edgyben is szedegettem volt hogy per expressim ki küldjem az Urnak, de Isten az felettébb való nagy esőzés által vete szándékomba, ugyancsak ha különben nem postán is igyekezem el küldeni noha edgy vagy két R.hs.frtra nagy dolog ha reája

megyen a Taxája. Köléséri Ur Tribulusának csak hírért hallottam de szerencsém nem volt látni ugyan csak meg kapná az ember ha utánna járna amennyire lehet, igyekszem szolgálattára lenni eziránt is, [no]ha szüntelen a V[ár]megye Tábláján kellennem terhes hivatalom miá ugyannyira hogy házamnál is csak vendég vagyok.

Vagyon nálam Proteus Febrilis Novissima Virmondiana adfligens nevű Tractatusa Köléséri Uramnak mellyet ki küldeni az Urnak szándékom, ha nem volna.

Gezen orvos Ur miképen Curalta légyen néhai Rhédei Adám Urat és abból következő baját nem hallottam, lehet mindazonáltal azt tudom hogy a Lengyel Országból kiüzetett Socianusok közül való volt az eleje kiket osztán második János Király (minthogy Blandrata ötét is arra vette volt hogy a... meg tag...) Kozlozvárra befogadott az holott ma is felesen vadnak s a lengyel nyelv vigeal közöttük. Cultust is azon nyelven cerebrálnak melly szerént maga is valóságos Arianus vagy Unitarus volt igen jeles friss ifjú ember volt s tsakhamar meg is holt. Sajnálom hogy Doktor Pataki Uramnak küldött munkáját nem láthattam az Urnak, reménlem mindazonáltal hogy ha találtathatott valami hijánosság benne olly tudos emberek kezén fordult meg aztat emandálni jobban tudták. Szintén most irok a M. Egregyi Posta Mesternek minthogy edgyszer a mind kezem alatt levő Szolgabíró is tudossittasson ha léssen mód valami ollyas Collateralis paqueta Postán küldeni ki ha biztatni fog a jövő Postán ki küldeni el nem mulatom. Ajánlván továbbra is magamat tapasztalt jó affectiojába az Urnak conserválni maradok Bizodalmas Jó Uramnak az Urnak

mindenkori igaz és köteles szolgálja
Rettegi György

Köblös 611 8bris 1769.

III.

M. Köblös 26ta Febr. 1770.

Bizodalmas Nagy Jó Uramnak az Urnak M[edicinae] Doctor Urnak

Ajánlom köteles igaz Szolgálatomat

Debrecenből ezen muló félben levő Honapnak 8-ik Napján költ s hozzám utasítani nem sajnállott érdemes Levelét az Urnak tartozó igaz kötelességgel és illő Tisztelettel vettem, melyre hogy eddigh választ nem tehettem követem az Urat nagy becsülettel oka Törvényes Táblánkon tenni kellett hosszás mulatásom.

Ami pedig az Urnak Jó Uramnak porban heverő sorsú Szegegy Magyar Nemzetünknek ékesítésére feltett Dicséretes Munkákára tartozó s nálam található Monumentumocskáknak ki küldetését illeti tiszta szívvvel igyekeztem volna eddigh is kezébe szolgáltatni az Urnak, de Postán nem bátorzkodtam tartván, hogy ha el találnának tévelyedni azt sem tudná az ember kitől tudakozza hova lettek bizonyos jó alkalmatosságom pedig még eddigh nem adódott noha szüntelen kerestem mind eddigh, és valamint még a mult Nyáron edgy Csomóba kötöttem, azon módon várják a jó alkalmatóságot mellyeket ha eléb nem is (: ha késő nem léssen :) a jövő Sz. György napi Vásárra bizonyos ember által ki küldeni el nem mulatok, ha pedig késő lenne ne sajnálljon az Ur edgy két Szóból álló Levelével tudósítani s azonnal mindgyárt a Postára tészem és noha nagyocska a Fasciculus de csak reménlem nem tévelyedik el. Emellett kívántam az Urnak jelenteni, hogy Blandrata Györgyöt ingrediáltatya-e az Ur azon munkájában ki jollehet Olasz Nemzet volt de onnan kiüzetetvén itt Erdélyben találta helyét s ha Casu quo nem lenne az Ur kezénél első Pápai Páriz Ferencznek edgy Rudus redivivum nevű Ecclesiastica Historiátskája mellyben alkalmasint describáltatik ezen Georg Blandrata jó Szívvvel Communicalom az Urral.

A Szegegy Fiam mindeneknek álmélkodásával az incisióra magát resolválván kétszer is által esett rajta. Senki Kleberg Chirurguson (: aki az operatiot is tette :) nem svadealta olly szörnyű dolog is az hogy ötön a környül állók közül a nézéstől elájultanak, Szerencsés volt annyiban hogy még meg nem holt, alkalmasint gyógyult amint írja de bizony az egész Medicum Collegium megköszönhetné, hogy ollyan emberre talált aki aféle majd példa nélkül való Nyavalyában pro experientia magát a Theatrumra exponálta mellyet alig hiszem hogy ezer közül edgy megcsелеkedett volna, reménlem eddigh le indult.) bizonyos vagyok benne hogy ha ollyan állapotba léssen hogy az Urhoz kötelességét tehesse, bizonyítani el sem mulattya Mellyel midön az Urat s Szerelmeseit az Ur Istennek védelmébe magamat pedig tapasztalt jó affectiojába ajánlanám maradok az Urnak Nagy Jó Uramnak köteles igaz szolgálja Rettegi György

„Levelekből látja az ember igazán egymást“, mondja 1810-ben a budai Lúd fogadóban a rejtelmesen mosolygó „niklai remete“, Berzsenyi a viszontlátás után

érdeklődő Vitkovics Mihálynak. Ezek a szavak hangzanak örökké időszerűen ma a két évszázaddal ezelőtt kelt levelek olvasásakor. A letűnt idő zivataros évei a levelezés — a legbensőségesebb irodalmi műfaj — egymást ölelő karjait szétszakították. A kezdeményező Weszprémi István leveleit nem találjuk, azok „elveszélyedtenek”. Az „éremalkotó művész kettőslátásával” figyelve azonban Rettégi leveleiben, a negatív képben benne látjuk Weszprémi arcképének jellemző vonásait, munkamódszerét, „a valóságra fordított világot”.

A szöveg egészséges ritmusú, életerős, tiszta szívhangjai törnek át a múlt ködös homályából. Mindkét alak most éli reneszánszát. Fiatalon, erőteljesen bízva állanak előttünk. Írnak egymásnak, vallanak önmagukról, kortársaikról, elődeikről nekünk, az utódoknak, utódainknak. Világosan látják, hogy az író munkájának egyetlen célja, egyetlen értelme van, a nevelés.

Nem csodálkoznám, ha a hivatott kritikus tollából azt olvasnám: fiatalok, nagyon tehetségesek, még sokat várhatunk tőlük.

Kótyay Pál

Kós Károly Áprily Lajoshoz írt kiadatlan leveleiből

Áprily Lajos 1967-ben bekövetkezett halála után hagyatékából napvilágra kerültek íróársai levelei is. Ezek közül az egyik legértékesebb köteget Kós Károly levelei képezik. Kós Károly 1977-ben hunyt el, s halála egy korszakot zárt le a világháborúktól felszaggatott Európa közepén. Az erdélyi magyar irodalom e két jelentős alakjának barátsága és levelezése majdnem fél évszázadon át, 1921-től Áprily haláláig tartott.

Kós Károly metszett tollal írt sorait olvasva nemcsak értékes irodalomtörténeti forrásanyaghoz jutunk, de a XX. század egyik legnagyszerűbb egyénisége bontakozik ki előttünk: hatalmas akaraterejével, amellyel a kisebbségi sorsba került magyarság irodalmának kibontakozásáért és fennmaradásáért küzdött, tiszta logikájával és szigorú következettségével, sodró szenvedélyességével és ellágyulásával — hitével az emberben és a jó győzelmében. Ez a hite adott erőt, hogy annyiféle tudjon lenni: építész, grafikus, író, szerkesztő.

1921. június 20-án küldte el a nagyenyedi Bethlen-kollégiumba első levelét, amelyben a tantestületet köszönti abból az alkalomból, hogy a kalotaszegi *Kiáltó Szó* című röpiratára csatlakozásukat fejezték ki. Az utolsó bekezdésben szól közvetlenül Áprilyhoz, a költőhöz, aki itt tanított, és már több verse megjelent, ez évben első kötete is (*Falusí elégia*, 1921). Most még hivatalos-ünnepélyes a hangja, majd csak 1924-ben válik barátiává. Az évek múlásával közös munkásságuk során egyre szorosabb kapcsolat alakult ki kettejük között, a levelek meghosszabbodnak, megsűrűsödnek, különösen az ötvenes évek közepétől.

Az alábbiakban közölt levelek közül az első (1936. július 9.) Áprily nyári tervének ismertetésére válaszol. A költő ekkor a budapesti Baár Madas Leánygimnázium igazgatója, tanítványaival erdélyi körutazásra indult. Megmaradt fényképalbumának naplószerű feljegyzéseiből pontosan követni lehet az utazást. Július 16-tól augusztus 8-ig tartott; 20-án, vasárnap jártak Sztánán, Kós Károly maga építette „Varjúvárában”. Kolozsvárról rándultak át a levélben javasolt úton: Hunyadtól Kalotaszegen keresztül Körösfőig kocsin, s innen gyalog a Részegen át Sztánáig. Itt Szentimrei Jenővel, a „Liszt-fejű” költővel valóban találkoztak, s késő este mentek vissza Kolozsvárra.

Az 1958. március 10-én kelt levél lírai vallomás, melyet Áprily megjelent verseskötete (*Abel füstje*, 1957) váltott ki Kós Károlyból. A könyv a már megjelent kötetek válogatott költeményeit, a negyvenes és ötvenes évek új, eddig kiadatlan verseit és két verses drámáját (*Idahegyi pásztorok*, *Oedipus Korinthosban*) tartalmazta.

A harmadik, 1960. április 15-én írt levél új lakásáról ad hírt. Hosszas hányódás után kapta, mivel a sztánai kedves fészket elvesztette. A lakás nagyon kicsi volt, alig pár lépés a szobája, íróasztala a felét elfoglalta — de az övé volt (szemben előző, társbérleti lakásával a Majális utcában). 1973-ig, felesége haláláig

élt itt. Ebben a szobában kezdte gyűjteni életrajzi feljegyzéseit — erre céloz az „írói elgondolásaim“ kifejezéssel —, ekkor azonban csak az 1910-es évekig jutott el, mert (1963-ban) ágyának döntötte egy szivroham, 1968-ban egészítette ki rövid, kivonatos formában, mely meg is jelent az *Architektúra* könyvsorozatában (Pál Balázs: *Kós Károly*). Másik szándéka, a sárkányölő Szent György-szobor alkotójáról, a Kolozsvári testvérpárról tervezett regénye sem valósulhatott meg. A levélben alább Illyés Gyula új kötetéről ír: az *Új versek* 1961-ben jelent meg. A másik író, akit említ, Tamási Áron. Akkoriban megjelenő új regénye a *Szirom és Boly*.

Szólni kell még a levelek írásformájáról, mely megőrizte Kós Károly stílusának annyira jellemző archaizmusát. Az egy-egy szóban előforduló, a helyesírási szabályoktól eltérő hangtani jelenséget az író tudatosan használta: a nép nyelvét rögzítette írásában.

Csép Ibolya

KÓS•KÁROLY
STANA GARA
•JUD:CLUJ•

Kedves jó Lajosom!

Természetesen, nagyon örvendtettem levelednek tegnap este, amikor hazajövet egy heti csavargás után (Vécs, Gernyeszeg, Marosvásárhely, Nagyenyed, Csombord, Lapád) hazaérkezve, azt megkaptam és elolvastam. Hát kérlek: én a júl. 18-as dátumot felírtam kalendáriumomba. Ha változás történne a dátumban, kérlek jelezd. Nem tudom, hogy tervezted a kirándulást, de vagy itt kezdjétek, vagy még jobb, itt végezzétek a napot. Innen most jó vonatok mennek Kolozsvárra este felé úgy, hogyha kocsin, vagy autón, autóbuszon csináljátok is a kirándulást, itt vagy kezdeni kell, vagy végezni. Jobban szeretném, ha itt végeznétek. Este 12-kor megy egy vonat vissza Kolozsvárra és akkor itt estefelé érkeznétek, de eléggé úgy, hogy még lássatok. Talán lehetne úgy csinálni, hogy Körösfőről gyalog jönnétek át a Részegen keresztül: arról a hegyről egyikét a legszebb kalotaszegi kilátásoknak lehetne látni, és az erdőn keresztül jönnétek ide le hozzánk. Este aztán lehetne táncolni is: jó táncosokról gondoskodunk és valami zenefélérről is (persze nem cigányt gondolok, csak gramofont). Egyszóval ahogy gondold. Ha Reményik is jönne, még nagyobb volna az örömöm, gondolhatod. Csak egyszer volt itt, de akkor jól érezte magát, és most újra jókedvű és aktív. Barátom, itt lampionos esti marhaságot csinálnánk összecsapva Szentimreiékkel, akik szintén itt vannak, itt nyaralnak.

Szóval gyere s hozd a leányokat. A puritánságom pedig pusztá hiúság: félek állandóan, ha meglátnak számtalan tisztelőim, kiábrándulnak.

(Ha Reményik nem bírná a Körösfő—Sztánai hegyiutat, ötöt áthozatom kétkerekű úri kocsimon — lám, mire vittem: van kétkerekű, féderes kiskocsim és még pánaszolunk az erdélyi sorsral)

Szeretettel ölel
Kós Károly

Sztána, 1936. VII. 9.

Kedves jó Lajosom!

Jó két hónapja, hogy készülök e levelem megírására, s azóta halogatom napról-napra. Annyi mondanivaló akarna kibuggyanni belőlem, hogy amikor előttem a papiros, és kezemben a penna, — akkor mindig megtorpanok és fehér-üres marad a papiros: majd máskor. Mert: miért törjek be békeséges kisoroszi otthonodba a magam nyughatatlanságával, kesernyés gondolataival és mostanában mind gyakoribb sötét látomásaimmal, melyek Számodra jórészen nem is érthetőek, de az is lehet, hogy csupán egy világtól elmaradt, mindennel elégedetlen vén ember tehetetlen zsörtölődése.

De most már nem halogatom tovább az írást: a posta elhozta új könyvedet: az *Áprily*-versek summáját, egy élet vallomását, hitét, reménységét. A könyv önmagában is szép. S bár a négy soros forma, — nézetem szerint, — semmiféle könyvnek, legkevesebb verses könyvnek alkalmas formája, de kötése, papírja, betűi, nyomása, könyvdiszbei szokatlanul izlésesek, az ember gyönyörűséggel veszi kezébe, forgatja, simogatja; a mai magyar könyvkiadás nem vall vele szégyent.

Emlékszel talán még, hogy én általában nem szívesen és igen ritkán olvastam verset. Mégis van kivétel, vannak poéták, akiket nemcsak szeretek, becsülök, de akiket olvasok. Különböző okokból és nem is a poéta minden versét. Arany Jánosnak csak a balladáit szeretem, Kosztolányinak csak „A kisgyermek panasza”-t, Villonnak néhány ú.n. balladáját és a Nagy Testamentomát, Adyt nagyon szeretem (az ú.n. Léda dalokat s hasonlókat nem). Ezek után mégis, hidd el nekem, az Áprily verses könyvét eddig kétszer olvastam el. Első ízben mingyárt, ahogy a csomagból kibontottam, kíváncsian és együltömben: déltől estig. Aztán egy napig nem nyúltam a könyvhöz. Aztán elővettem és lassan, egyenként olvastam el a verseket, naponta csak annyit, hogy egy hétig tartott, amíg a szindarabokhoz értem. (Azokat még nem olvastam el.) Egy kerek hétig szólottak a verseid hozzám a maguk zengő hangján és egy hétig pergették le számomra azt a kereken negyven esztendő, aki felettünk elsuhant. Életre taszították bennem négy évtizedes életét [...] azoknak az embertestvéreinknek, akik az én szűk látókörömben éltek, akik szemben velünk, vagy velünk egysorban és egy sorsban munkáltak és tusakodtak, vigadtak, szomorkodtak, gyűlölködtek és reménykedtek, és akiknek jó-része azóta elment közülünk az ő atyjához. Egy hétig tartott, amíg lepergett ez a tarka képsorozat és én egy hétig éreztem, hogy valahol bennem régóta felgyűlt könnyek peregnék, peregnék és gyűlnek és megtöltik lelkemet és titkosan, hogy senkise láthassa meg, bizony kicsordultak öreg szememből.

Ezt tették velem a verseid, Lajos. Tetemre hívták a múltamat és kényszerítették, hogy számadást tartsak: mit tettem, mit tettünk, s vajon okosan, helyesen és becsületesen tettem-e. Mit munkáltam, mit építettem és mit rontottam, volt-e értelme, maradt-e értelme annak, amiben hittem, amit akartam. Hogy józan és okos voltam-e, vagy kötözni való bolond? Hogy jó úton jártam-e vagy eltévedtem és ha eltévedtem, hol és hová tévedtem el?

Nem könnyű az embernek a maga életútját felmérni. És az enyém elég kanyargós volt, járatlan és egyenetlen. Sokszor elbotlottam rajta és sokszor el is estem. S nem is egyszer futottam vakvágányra, hogy nem volt tovább: meg kellett fordulnom, előlről kellett kezdenem és keresnem a magam új útját...

És mégis. Akármennyit gondolkozom ezen, ha újra kezdhetném, nem hiszem, hogy egészében — eltekintve apró részleteitől, — újat tudnék és akarnék törni és másképpen, jobban tudnám csinálni, mint amit és ahogyan csináltam a múltakban: egészen szűk magánéletemben és abban a másikkban, melyben mint építész, mint író és mint sok minden egyéb munkáltam és tusakodtam úgy és azt, amit és ahogyan tudtam.

Ha bölcs ember volnék, akkor ebbe már régen belenyugodtam volna. De nem voltam és nem vagyok bölcs.

S miután annyi zagyvaságot és zöldséget firkáltam össze nagy önzőn magamról, végül azt is bevallom, hogy itt mi ma nagy csendességben, nyugalomban élünk és mintha az idő is megállott volna felettünk és körülöttünk; szem melléláthatóan és kézzeltapinthatóan nem történik semmi. [...]

Eppen most, amikor befejezem immár hosszúra nyúlt kanyargós leveletem, hozzák a kiadótól Budai Nagy Antal színjátékomnak a tavalyi jubiláris esztendőre tervezett, de arról lekéssett új kiadású könyvecskéjét. Nem sikerült úgy, ahogy én azt elképzeltem, a színes figurák eltorzultak a sokszorosításban és színezésük nem is hasonlít az eredetiekhez. De a jóakarát megvolt és hát ez is valami. Ahogy valaki látogatóm érkezik ide Pestről, küldök belőle egy mutatóványt szeretettel.

Ma is csak veszteséglistával számolok be. Ha nem tudnád, értesítelek most, hogy ismét megfogyott a régi gárda: szegény Tabéry Géza meghalt Váradon.

[...] kívánok Mindnyájatoknak jó egészséget, békességet és vidám, napsugaras húsvéti ünnepeket

a régi szeretettel és hűséggel
Kós Károly

Kolozsvár, 1958. III. 10.

Amint láthatod, ez a mi papirosunk nem éppen jónak mondható. De egyelőre jobbat nem lehetett kapni a boltokban.

Kedves jó Lajosom!

Múlt hóban küldött soraid megsomorították feleségemet is, engem is: a betegség minden bajnál nagyobb baj. De hinni akarjuk, hogy ez az áldottan szép és jó tavaszidő meggyógyított már mindkettőtökön kívül többet is. És ebben a reményességben kívánunk feleségemmel együtt mindnyájatoknak boldog, vidám és békességes húsvéti ünnepeket.

Nem tudom, jeleztem-e vagy nem: mi végre, 15 esztendei kínlődés után a Majlis-uccai nyomorúságos egyszobás, közös fürdőszobás, stb. lakásunkból egy két-szobás, teljesen különálló, ún. összkomfortos lakáshoz jutottunk, egy új blokkban, igen jó helyen: a Széchenyi-tér elején (Piața M. Viteazul, 37. I.). Persze, vannak a lakásnak, mint minden új lakóháznak még ma, hátrányai (kicsi konyha, kicsi szobák, stb.), de kétségtelenül nagy előnye, hogy kicsiben mindenünk megvan, ami a mai embernek elsődrendűen szükséges, elsősorban nekem külön szobám. Azonkívül igen jó helyt van (központos, autóbusz, trolibusz, taxiállomás, piac, üzletek, stb. közvetlen közelben). Persze, a költözködés (a legnagyobb februári hidegben) kimerítette fizikumunkat, idegeinket és teljes alaposággal — anyagi erőnket. Viszont egyikünk sem betegedett bele, mégcsak meg sem hűltünk. S most, húsvétra, már jórészt rendben is vagyunk; ami még hibázik, azt pótoljuk, mihelyt egy kis friss pénzmagra teszünk szert.

S mihelyt a költözködés és a vele járó sok idegesítő, bosszantó adminisztrációs és financiai időrablón túl voltam nagyjában, s a tavasz március második felében reánk köszöntött, belefeküdtem a kerti munkákba. Azt tudod, hogy ezelőtt 4 esztendővel szereztem itt Kolozsvárt, a Donát-úti fertály szélén, a Szamoskanyar közelében egy kicsi pusztá parcelláskát (800 m²). Azt azóta 3 oldalról bekerítettem, s 3 esztendő alatt egy kicsi fakalyibát is felhúztam valahogy (amelynek még hibázik a mennyezetburkolása, a padlója, az ablakszárnyai, a belső falburkolása), hogy meg ne ázzunk, erre szüksége van a testemnek-lelkemnek, s miután most volt és van annak az ideje, tehát szinte naponta ott ások, kapálok, gereblyézek, ültetek, öntözök.

Ez a kicsi kertecske kell hogy rekompenzáljon az elvesztett Sztánáért. És ha szerényen is, de megteszi, amit tehet. Mert levegője van, napsütése és ha munkák közben megpihenek és reágyújtok egy cigarettára, látom onnan a gyalui havasokat és alájuk odaálmodom Kalotaszegét...

Kicsit szegényes pótléka ez a múltnak, de józan ember a szél ellen nem — pipál.

Ez volt a mai napig az én ezévi tevékenységem summája. Az írást, bizony, elhanyagoltam. De úgy tervezem, hogy ha túlleszek hamarosan a halaszthatatlan tavaszi kerti munkákon és az új lakásunkban való elhelyezkedés és berendezkedés munkáin, akkor kiszakadhatok a realitásokból és beilleszkedhetek írói elgondolásaim világába... Igaz viszont, hogy: „ember tervez...”

Nagy figyelemmel olvastam Illyés Gy. „színavallását” (azt hiszem az „Ország-Világ”-ban jelent volt meg; én csak egy kivágást kaptam) és „megjelenendő” új verskötetének címado versét. Ezzel majdnem egyidőben mondotta be a rádió a magyarországi amnesztia-rendelet hírét (elég hiányosan és számunkra elég zavarosan is). Ugyancsak mostanában írták nekem, hogy Tamási Áronnak új regénye jelenik meg (egyelőre folytatásokban hozza a M. Nemzet).

Lehet, hogy ezek közt az események között nincs összefüggés, de az érzésem az, hogy akár külön-külön, akár együttesen, de egészséges tisztulási folyamat kezdetét jelentik, aminek igazán öröndenit tudnék. S gondolom, okos dolog volna, ha ez a tisztulási folyamat nemcsak Magyarországon, de másutt is elkezdődne. Mindjárt kevesebb volna az idegesség, a félelem és a keserűség, de meggyarapodna a vidámság, a nyugalom, az őszinteség és a becsületes nyíltság...

Egyébképpen nálunk semmi különösebb újság. Élünk nagy csendességben és hinni akarjuk a jobbat. Általában egész népes családom egészséges; de az élen ebben a tekintetben mi, két öregek járunk. A békességünk is megvan — egymás között.

A feleségem — szegény — most lázasan süt-főz — a húsvéti ünnepekre. Beszélni is alig lehet vele, de azért szigorúan megparancsolta nekem, hogy ha írok Nektek, úgy mellékeljem levelemhez az ő jókívánságait és szívbéli szeretetét.

Szeretettel és a régi barátsággal ölel
mindnyájatokat

Kolozsvár, 1960. IV. 15.

Kós Károly

A sepsiszentgyörgyi textilgyár száz éve

Kovászna megye lakossága számos régi hagyományt őriz. A népi szöttes, varrottas motívumgazdagságával a formakincs mindmáig kiapadhatatlan tárháza. Belőle sarjadt számos művészi érték. Ez a hagyomány az állattenyésztés mellett már a középkorban a len és a kender feldolgozására is épült, s ebből nőtt ki az először 1461-ben oklevélben oppidumként (mezővárosként) említett Sepsiszentgyörgy textilipara. Már a XVII. századi összeírásokban gyakori volt itt a Szabó családnév, ami akkor már jórészt mesterségfordozó is lehetett.

1829-ben 25 szabómester társaságot alapított, és a céhprivilegium elnyeréséért a guberniumhoz folyamodott. Számuk 1837-ben 35-re szaporodott, céhhé alakulhattak, amelybe a takácsmesterek is beálltak. A század második felében azonban kezd kiépülni a vasút, s a Háromszékre is eljutott türingiai, szársországi, csehországi olcsó gyári kelmék sok házból kiszorították az osztovtát. Veszélyben forgott a háziipar, pedig a székely és barcasági csángó szöttemények is megindulhattak volna világhódító útjukra. A kisváros polgársága megsejtette, hogy e termékekben a tőkefelhalmozás új lehetőségei rejtőznek. Ezért megindította a harcot a szövészet felvirágoztatásáért, a háziipar újrachonosításáért.

1876. április 12-én megalakult a Háziipart Háromszéken Terjesztő és Fejlesztő Egyesület, majd május 22-én a Háromszéki Háziipari Egyesület. A *Nemere* című napilap 67. száma arról számol be, hogy a háromszéki származású Zimmermann porosz királyi kereskedelmi tanácsos 12 600 márkát adományozott „azon célra, hogy ebből Háromszék megyében egy fonoda állíttassék fel”. Helyes volt az elgondolás: megoldani a háziiparosok fonaellátását, ami a szöttemények előállításához szükséges munka 65-70%-át takarította volna meg, s termelékenyebbé, versenyképesé tette volna a háziipart.

1877. március 24-én a Háromszéki Háziipari Egyesület választmányának gyűlésén megszületett a döntés, és 75 000 forint értékben 50 forintos részjegyeket bocsátottak ki. Lentermesztési vándortanfolyamokat szerveztek, és kiosztottak négyezer liter rigai lenmagot. Bár az időjárás nem kedvezett, az egyesület átvette a gazdaktól a termést. A természeti csapások okozta pénzühiány azonban meghiúsította a fonoda tervét; a részvényekre nem akadt vevő, emiatt a tőke nem gyűlt össze.

Az egyesület azonban nem hagyta abba tevékenységét. Meghívta Binder Lajos gépészmérnököt, a szövészet szakértőjét és népszerűsítőjét, aki 1877. évi előadásával és azt követő kiállításával fellelkesítette a város lakóit, majd Szászországba utazott, s egy tanműhely megnyitásához szükséges gépeket hozott.

1878 februárjában a Háziipari Egyesület megalapította a megye első tanintézetét, a Szövészeti Tanműhelyt, a később megalakuló gyár magvát. Ez lett a város szenzációja. Naponta 500-600 ember látogatta meg a kétnyüstös és egy Jacquard-géppel, néhány szövősékkal és kártyalyukasztógéppel felszerelt műhelyt. Az első 26 tanítvány asztalterítőköt, ágytakarókat, szőnyegeket, rokolyanyagokat, női gyapjúkendőket, férfisálakat, gyapjú- és gyapotvásznaat szőtt, amellyel már szeptember 12-én kiállításon kápráztatták el a város és a megye közönségét. A megrendelések tömegével halmozták el őket. Kiss János, az 1848-beli ágyúgyutacs- és löpörgyár tulajdonosa újabb szövőgépeket állított elő, a meglévőket is gyorsvetelőkké látta el, így már a következő évben sikert arattak az országos kiállításon gyártmányaikkal. A tanműhely is szűknek bizonyult. Megvásárolták a Daczó-féle udvarházat, a régi piaci épületet. Ott már manufaktúra jelleggel, jelentős gép- és szövőszék-állománnyal működtek. Ez volt a mai textilüzem őse.

A kezdeti sikereken felbuzdulva 1879. szeptember 26-án több városi polgár aláírásával felhívást tettek közzé az Első Székely Szövőgyár megalapítása érdekében. A 8000 forintnyi alaptőkével alakult üzem részvénytársasága 1880. május 31-én tartotta meg első közgyűlését. Termékei — a *Nemere* című hetilap sokkal későbbi, október 24-i beszámolója szerint — az asztalterítők, asztalkendők, derékaljak, szé-

kely rokolyának valók a bazár épületének árucsarnokában kerültek forgalomba. A húsz méter hosszú szövőterem gépeit az udvaron pöfkelő gőzgép hozta mozgásba. A mindössze húsz munkást foglalkoztató üzem nem tudta kielégíteni a gyorsan növekvő piac igényeit. A kisváros lassan módosodó polgársága elhatározta az alaptőke tizszeres növelését. Száz forintra emelték a részvények értékét, s bevonták a vállalkozásba az addig kívülálló Rajes és Társa céget is. Az így befolyt pénzből vásárolt egyhektáros telken 1892-re felépült az 54 méter hosszú, emeletes gyárépület, a mai homlokzati modern irodaház őse.

Egy 1896. évi leírás a 42×14 méteres földszinti tereben működő 32 szövőgépről, simítógépről és a többi segédgépekről számolt be. Az emelet hasonló méretű csarnokában 30 Jacquard- és nyüstös gyorsvetélővel felszerelt szövőszék működött. Az akkori körülményekhez képest „nagy üzemben” száz munkás tevékenykedett. Az óriási gyárképmény messziről hirdette, hogy itt egy 30 lóerős géppel, gőzfűtéssel és villanyvilágítással ellátott igazi gyár működik. A konkurrencia azonban hamarosan elért Sepsiszentgyörgyre is. Nem segített az állami megrendelés sem: a vasútnak 35 000 méter kék csikos lenvásznat, az államkincstárnak pedig 40 000 pénzeszákot gyártottak évente. A forgatókéhez igénybe vett államkölcsönt nem tudták kifizetni, s a századvég egy csőd szélén álló, már alig működő üzemet talált itt.

Nehezen nyugodott bele a közvélemény ennek a sokat ígérő kezdeményezésnek a bukásába. Megindult a mentőküzdelem. Egy bécsi nagykereskedő hajlandó volt az üzemet átvenni és beruházásokat eszközölni továbbfejlesztési célra.

1900-ban, Hegedüs miniszter kíséretében történt Klinger Henrik sepsiszentgyörgyi látogatása. Erről a *Székely Nemzet* című hetilap 98. száma számol be. Az új gyártulajdonos vasúti bér- és adómentességet élvezett, előnyös állami megrendeléseket kapott. Klinger 1901. január 1-től évi 7000 koronáért bérbe vette a vállalatot, amely néhány év múlva, 1904. november 15-től „Első Székely Szövőgyár Klinger Henrik” néven működött. A társtulajdonosok (Klinger Ernő és Lemberger Pál) osztoztak a haszonban. Klinger akkor Brnóban két, Pozsonyban egy gyár tulajdonosa volt, gyárakat épített Prágában, Ruszcsukban, Bécsben, Budakalásziiban, s mint Bécs díszpolgára, a vaskoronarend lovagja és a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa részesülhetett abban az állami támogatásban, amelyet a helyi tőkés csoportosulástól megtagadtak. Az államtól Klinger segély címén 35 000 koronát inkasszált évente, a vételár felét. A politikai vezetőkörök a székelység jövője, „kenyéradója” címmel illették, aki itthon akar munkát biztosítani az ezres tömegekben el- és kivándorlók részére. Valójában silány megélhetés volt ez. A képzett szakmunkásokat (németeket, cseheket) jórészt messze földről hozták. A könyörtelen kizsákmányolás miatt a szükséges csekély munkaerőt is az alföldről hozott munkásokkal kellett pótolni. A kormány kötelezte ugyan Klingert, hogy a háromszéki falvakban kiosztott 500 szövőszéken dolgozó háziiparosokat fonállal lássa el, és termékeiket vásárolja fel, de a kifizetett bér igen csekély volt. A nagy sajtópropagandával beharangozott ingyen szövőszékek hamarosan vándorútra keltek, a szövők nem voltak hajlandók minimális bérért a gyár részére dolgozni. Végül 1916-ban összegyűjtötték, s a gyár udvarán máglyán égették el a szövőszékeket.

A számos előnyt biztosító állam támogatása jóvoltából az 1901—1902. évi fonalválságot könnyen átvésztették, s megkezdődött a gyártelep fokozatos fejlesztése, kiépítése. A gyár 1901. évi működéséről beszámoló közgyűlésen hosszú idők óta először már 2000 korona tiszta nyereségről számoltak be. Új gőzkazánt szereltek fel, a fonalat ugyan még Brassóban festették, de kiépítették a házaló kereskedők hálózatát, akik Moldvában, Havasalföldön és Erdélyben terjesztették a Háromszék megye címerét viselő sepsiszentgyörgyi termékeket. Már 1901-ben 43 új szövőszéket helyeztek üzembe, majd 1907-ben egy újabb gazdag társ, Schweiger Miksa hozományából további jelentős építkezés kezdődött: egy 1915 m² kiterjedésű szövőde, alatta 365 m² területű, négy méter mély pinceraktárral. 1911-ben felépült az emeletes igazgatói lak, az üzemi poliklinika mai hajléka. Az első tetővilágítású rész 200 szövőgép elhelyezését tette lehetővé. 1909-ben beindult az első fonalfestőde is, s újabb épületek, irodahelyiségek és raktárak tarkították a még elég szerény gyártelepet, ahol sárban, hóban napi 10—10 és fél órát robotoltak a munkások. Különösen a női és gyermeki munkaerő kizsákmányolása volt szembeszökő.

A gyár munkásai már 1911. április 12—21. között megvívták első, végül is eredménnyel záruló bérharcukat. A tulajdonosok kénytelenek voltak kielégíteni a munkások követeléseit. Az idegen igazgatót leváltották, 5%-kal emelték a munkabért, a 10 órai munkaidőt csökkentették, megszüntették a 14 éven aluli gyermekek alkalmazását, s ingyen munkaruhákat osztottak ki. A sztrájk okozta jövedelemvesztés felét is kénytelen volt a gyár fedezni.

A kapitalizmusra jellemző válságok nem kerülték el a gyártelepet sem. Az 1912—1913-as esztendő után a hadi megrendelések következtében újra fellendült

a termelés. Ez már a háború előszele volt. 1914-ben 431 személyt foglalkoztatott az üzem, és soraikat több mint félezer, a gyárnak bedolgozó háziiparos egészítette ki. De mint már említettem, a kapitalista önzés diktálta nagy szövöszerkezetet — amely csak az angol paraszti földjükről való elkergetésével hasonlítható össze — 1916-ban megszüntette a háziipari szövést, s hozzájárult a vidék elproletarizálódásához.

Az első világháborút újabb fejlődés követte. A gyár termékei csaknem minden közép-európai országban vámentes piacra találtak. 1920-ban már 20 millió lej a vállalat vagyona, ami a következő tíz esztendőben megkétszereződött, s 1937-ig elérte a 70 milliót. Városszerte újabb telkek kerültek Klinger kezére, aki emeletes bérházat, kaszinót épített. Épült a gyártelepen néhány szoba-konyhas munkáslakás is, amelyeket a mögöttük elterülő kertészetről „paradicsomnak” neveztek el.

1929-ben újabb válság jelei mutatkoztak. Április 1-én a kollektív szerződés lejárt. A gyár igazgatósága a gazdasági válságra hivatkozva nem szándékozott meghosszabbítani, s meg akarta vonni a munkásoktól az addigi textiláru- és fajtattást. A dolgozók mindezt nem vették tudomásul, s a gyár történetében már harmadszor szakszervezetet alakítottak. Kelemen Béla bácsi még emlékszik rá, hogy 1929. május 23-án reggel az udvaron várták az igazgatót, majd kimondták a sztrájkot, s megalakították a sztrájkbizottságot. Erről tudósít a *Székely Nép* május 26-i száma, majd a 30-i szám terjedelmes cikket közöl a szövőgyár munkásainak nyomorúságos gazdasági helyzetéről *A Klinger szövőgyár munkásai sztrájkjának háttere* címmel. A felek között a tárgyalások teljesen megszakadtak. Három hétig mezei munka, nótászó, összejövetelek, kirándulások és a politikai öntudatot erősítő közgyűlések töltötték ki a csüggesztő napokat. Végül július 13-án a rendőrfőnök jelentette a főispánnak, hogy a gyár igazgatósága elfogadott 10-20%-os béremelést, s a dolgozók felvették a munkát. Az új kollektív szerződés biztosította a 8 óras munkaidőt, a sztrájkban résztvevők biztonságát, a fizetési szabadságot, ingyen munkaruhát, az előléptetés fokozatait stb. Ez a győzelem a felszabadulás előtti sepsiszentgyörgyi munkásmozgalom legdicsebb eseménye volt.

A válság sújtotta évek nyomora a továbbiakban mind súlyosabban nehezedett a textil munkások vállára. A *Székely Nép* gyakran számol be az elbocsátások s a munkanélküliség nyomán jelentkező nyomorról. A gyártulajdonosok mindent elkövettek, hogy tőkéjük érintetlenül vészelve át a megrázkódást. Az elégedetlenség és elkeseredés újabb és újabb munkakonfliktusokban nyilvánult meg. A brassói munkafelügyelőség sorozatos beavatkozására, hosszas tárgyalásokra volt szükség minden újabb szerződés megkötéséhez. A munkanélküliség, éhínség veszélye mégis arra kényszerítette a dolgozókat 1931-ben, majd 1932-ben is, hogy 10-12%-os bércsökkenést fogadjanak el.

A válságból kilábaló vállalat újabb fejlődésnek indult. 1931-ben már 335 szövőgép működött, új Diesel-motort helyeztek üzembe, átalakították a kazánházat, a fatüzelésről nyersolajfűtésre tértek át. (Később, a háború éveiben nagy gondot okozott az olaj beszerzése, ezért a Diesel-motorokat szívfűtőmotorokká alakították át, s a kazánok tüzelésére lépcsős szén- és sikk farostályokat alkalmaztak.) A gyár a harmincas években öt közép-európai és balkáni országba szállította termékeit.

1934-ben felépült az ország máig is egyetlen viaszos- és könyvkötővászon üzege, a szövődét új selyemszövő teremmel és előkészítő részleggel toldották meg. 1938 őszén már 6000 őrös fondőzomben pörögtek a csévék. A háború előtti csúcs-termelés éve a textiliparban addig példátlan felvirágzást hozott. Az alaptőke egyetlen évben nem kevesebb, mint 10 millióval növekedett.

Az 1939. március 15-én tartott közgyűlésen új részvénytársaság született, amely folytatta a Klinger Henrik szövőgyár és háziipari betéti társaság tevékenységét, de új részvényeket is bocsátott ki. Az új cégjegyzés Sepsiszentgyörgyi Textilművek Rt. 100 millió lej alaptőkével a külföldi tőkebefektetésének egyik legfontosabb hazai pillére lett. A részvények 71%-a az amerikai Development Corporation Financing Delaware U.S.A., 29%-a a svájci Sontho Glarus tőkeérdekeltség kezébe került... Az új részvénytársaság az egész várost behálózta. 1940-ig a gyár-épületeken kívül még 33 telek és épület került birtokukba.

A háború kitörése után a textilgyárat hadiüzemmé nyilvánították. Katonai parancsnokság alatt dolgozott. Ez a periódus a gyár történetének a legsötétebb szakaszai közé tartozik. Nőtt a kizsákmányolás, pénzbürságokkal és elbocsátásokkal sújtották az üzem dolgozóit. Égető Vilma még emlékszik arra a tiltakozó akcióra, amelyet száz munkásnő elbocsátásának a híre váltott ki. A kommunistaüldözés kegyetlen formát öltött. Meggyilkolták Lázár Mihályt, a város kommunista mozgalomának élharcosát, a gyári munkásmozgalommal fenntartott kapcsolatok ápolóját. A munkások gépfegyverek és szuronyok árnyékában dolgoztak.

Ma már csak az öregek emlékezetében élnek a kizsákmányolás, a mindennapi kenyér bizonytalanságának az emlékei. Volt úgy például, hogy a megfelelő techni-

kai feltételek hiánya ellenére is bevezették a harmadik váltást; elsősorban fiatalokat dolgoztattak a derengő lámpák fényében. Sokszor viszont álltak a gépek, csökök a kereset. Nyugdíj nem volt, öreg korukban a templom előtt kéregettek, vagy még 70-75 évesen is a gyárban lézengtek valami jelentéktelen kiegészítő munka mellett. Néhányan, akik különleges érdemeket szereztek, „kegydíjat“ kaptak, ami ritkán haladta meg a munkabér tizedrészét. Gyakoriak voltak az elbocsátások. 1941-ben gyapothiány miatt 15 napra leállt az egész üzem.

A felszabadulástól 1948. június 11-ig eltelt évek a reformok, forradalmi átalakulások ideje, noha a gyár még a külföldi kapitalisták magántulajdonosa volt.

Az 1945. május 3-i rendelkezés kötelezte a vállalatot, hogy ellássa dolgozóit a legszükségesebb élelmi- és ruházati cikkekkel a háborút követő inflációs időszakban. Az élelmiszerek „fekete“ árusítása, valamint az ajándék címén a mestereknek és tisztviselőknek kiutalt juttatások — amelyekből a munkásokat kizárták — nagy felháborodást váltottak ki a dolgozókból. 1946. január 7-én reggel 9 órakor a textilművek összes helyiségeit elhagyták a munkások, a kaszinó nagytermében gyülekeztek, és közölték követeléseiket az igazgatóval. A brassói munkakamara beavatkozására és hosszas tárgyalásokra volt szükség, mígnem végre megkötötték az új kollektív szerződést. 1947 februárjában ismét leállt az üzem. 400 munkásnőt bocsátottak el. Ez a szakaszosság jellemezte az üzem fejlődését az államosítás napjáig, amely után — ismeretes — a tervszerű szocialista fejlődés máig tartó szakasza következett. Az automata gépsorok, a modern csarnok, a korszerű élet- és munkafeltételek, a dolgozók lendülete, példás fegyelme lehetővé tette azokat a sikereket, amelyekkel kevés vállalat dicsekedhetik. Az ágazat többszörös elüzeme, országos mintavállalat, a Munkaérendrend első fokozatának kétszeri birtokosa. Termékei eljutnak a világ számos országába. 6000 orsós fonóval és 350 szövőszékkel 1246 munkást foglalkoztat. Ma is jórészt gyapotot dolgoznak fel; sok szép damasztanyag, ágyneművászon, ballonanyag, valamint könyvkötő-, viaszos- és cipővászon, csiszolóanyag, sátorlap hagyja el az üzemet. Már 1949-ben megkezdődött a beruházások sorozata, amely az eléggé elavult berendezésű vállalatot modern üzemmé varázsolta. A tervgazdálkodás nyomán megoldódott a vállalat szakosítása. A selyem-, len-, kenderszövő gépeket elszállították. Helyükre gyapotszövő gépek kerültek.

Az első ötéves terv már nagyméretű beruházásokkal kezdődött. A fonalhiány megszüntetésére helyezték a főhangsúlyt. Új fonodák épültek, a régiéket kibővítették. Nemsokára csaknem 10 000 orsó működött. Bővítették a hőerőművet, és megoldották a vízellátást a gyárteleptől 4 km-re épített vízmű és saját vezetékhalózat segítségével. Mihamar 1820-ra nőtt a dolgozók száma, kétszeresére a fonaltermelés és több mint háromszorosára az összermelés.

A második ötéves terv idején felépítették Brassó és Sepsiszentgyörgy között a magasfeszültségű távvezetékét, amely megoldotta nemcsak az üzem, de az egész város energiaellátását. A 62 millió lejes beruházás nyomán építőleppé változott a gyártelek. 1957. november 7-én, amikor a gyár fennállásának 75. évét ünnepezték, működni kezdett az új 17 000 orsós, naponta tíz tonna kapacitású, légkondicionáló berendezéssel ellátott fonóüzem. Ezzel az orsók száma közel 27 000-re szaporodott. Az üzem a kétezernél több dolgozót foglalkoztató vállalatok sorába lépett (2187 alkalmazott). 1959-ben helyezték üzembe a fésűsfonót, amely naponta három tonna fonalat állított elő. A lehetőleg finom gyapotszálnak minden grammja 70—100 méter hosszúságú. A napi termelés átlag 120 ezer km volt, ami háromszorosra az Egyenlítő hosszának. Korszerűsítették a berendezést is. Új festőszigereket és cérnázógépeket kaptak. Üzembe helyezték az új hőerőművet, amely méreteivel kiemelkedik a gyártelepet borító 1-2 szintes épületek együtteséből.

A nagyméretű üzembevitést a dolgozók lakás- és életkörülményeit javító intézkedések is követték. 48 munkáscsalád évi 1/6-os kamatú kölcsönrel épített saját házat az államtól kapott telken. A faluról bejött munkásnők részére otthon épült.

A gyár megszakítás nélkül korszerűsödött. A hatvanas években 68 automata szövőgép, új szigerek, keresztcsévéző és gyűrűs fonógépek érkeztek. Az orsók száma már 30 500 fölé emelkedett. Elkészült a szövőde új padozata, s automatizálták a fonoda légkondicionáló, nedvességszabályozó berendezését.

1966—1968 között háromnegyedszáz milliós beruházással korszerű festő, fehérítő, kikészítő részleget emeltek. Új köntöst öltött a régi gyárépület, a készáruosztály és irodaház, s modern termekkel bővült a szövőde is. Korszerű berendezésekkel gazdagodott többek közt a fehérítő, a festőde, a fényező s a kikészítő. Azóta az ország más tájáról érkezik a nyers szövet, hogy a legmagasabb igényeket kielégítő csinnal Sepsiszentgyörgyről induljon a belföldi és külföldi piacok felé. A fonóban a kolozsvári Unirea védjeggyel ellátott modern gyűrűs fonógépek jelentek meg. Ekkor már az 585 szövőgépnek több mint a fele automata volt, s az orsók száma is meghaladta a 36 500-at.

A 90. évforduló (1970) alkalmával már 2500 fölé emelkedett az alkalmazottak létszáma, és számos újítás öregbítette a gyár hírnevét. Megnyerték az első újítási versenyt, és sok milliós megtakarítással járultak hozzá a népgazdaság fejlődéséhez. A következő éveket a munkatechnológia tökéletesítése, korszerűsítése, a munkafeltételek javítása érdekében eszközölt beruházások jellemezték.

1973-ban helyezték üzembe a viaszos- és könyvkötővászson részlegének újjáépített, korszerű gépekkel, szárítókemencékkel berendezett csarnokát. Ez az üzemszám majdnem 3,5 millió m² terméket állít elő évente. Itt gyártják azokat az anyagokat, amelyekből a díszes könyvek vászonkötése készül.

Két évtizedes szünet után, 1973-ban a vállalat keretében varroda létesült. Napi kapacitása egyelőre 300 lepedő. Ez előzőleg a Június 11 Helyiipari Vállalat egysége volt, a Váncsa Albert kezdeményezte sátorrészleg beindításával országos hírnévre tett szert, s az 1971–1972-ben tartott bukaresti mintavásáron első díjat nyertek sátrai és kempingcikkei. 1977. szeptember 1-én vált a textilüzem részévé.

Említésre méltó esemény volt a vállalat mintaboltjának megnyitása, amely lehetővé tette, hogy a város lakói is hozzájussanak az itt előállított damasztabroszkokhoz, ágyneművásznakhoz, ballonanyagokhoz. Az üzlet forgalma gyorsan nő.

A népjóléti építmények sorában említésre méltó az új, 200 férőhelyes napközi otthon és a korszerűsített üzemi ebédlőterem átadása.

1973–1975 a kiemelkedő teljesítmények éve. Mindhárom esztendőben elnyerte az iparág élüzeme címet a szocialista munkaverseny első helyeztejként. 1975. március 18-án, majd 1976. április 18-án Nicolae Ceaușescu elvtárs a Nagy Nemzetgyűlés ülészakán személyesen nyújtotta át Hegyi Zoltán gyárigazgatónak a Munkaérdemrend első fokozatát, a vállalat kiváló teljesítményei jutalmául. Az ezzel járó juttatásokból az üzem vezetősége olyan beruházásokat eszközölt, amelyeket a munkások százai élvezhetnek az elkövetkező évtizedek folyamán. 1976-ban már készen állt Sugásfürdőn a vállalat 9 szobás üdülőotthona, ahová a pihenni vágyó dolgozó eljuthat családjával együtt. E vállalkozás sikeréhez a munkások 5000 önkéntes munkaórával járultak hozzá. A következő évben a hetedik árumintavásáron a Noémi puplinnal a legszebb és leghasznosabb termék számára kiírt díjat és diplomát nyerték el.

1975-ben felépült a fógépész osztály és a karbantartó részleg számára a vasöntöde, így ez az üzemszám valóságos pótalkatrész-gyárrá fejlődhetett. Termelését 1970 óta kétszeresére növelte. Régen hetekig álltak a gépek, amikor egy-egy alkatrész meghibásodott, most a gyár műhelyében azonnal elkészítik a szükséges kellékeket. 1977-ben a pótalkatrészek 70%-át helyben állították elő. Nemegyszer új gépeket is gyártottak, amelyek a termelésben hézgapótlónak bizonyultak.

Az államosítás óta eltelt harminc év alatt mintegy 300 milliót ruháztak be, az alaptöke 3,5-szeresére növekedett, a termelés értéke pedig 22-szeresére; a fonaltermelés több mint hatszorosa, a szövőtáru termelése több mint hétszerese az 1949. évinek. A termékek felét több tucat országba exportálják.

A munkások száma ma meghaladja a háromezret. Nőtt a dolgozók jövedelme is, az átlagkereset 2000 lej fölé emelkedett. Javultak a munkafeltételek. Csak balesetmegelőzésre évente több mint fél milliót fordítanak. Szakmai továbbképzésre is milliókat költenek.

A vállalat szakmunkás-képzésében nagy szerepet játszott az ipari líceum és a szakiskola. Innen kerülnek ki a mesterek, segédmesterek is. Az iskola rendelkezésére 550 férőhelyes bentlakás és korszerűen felszerelt szövőüzem áll, ahol 6 óras váltásban dolgoznak a tanulók.

Szabad idejükben a munkások élénk kulturális és sporttevékenységet fejtenek ki. Táncsoportjuk, színjátszó együttesük, ének- és zenekaruk mind komoly részese a város művelődési életének; nemegyszer találjuk őket az országos versenyek díjazottjai között. A vállalat gondoskodik a dolgozók szociális gondjainak megoldásáról is. Bölcsőde, jól felszerelt napközi otthon áll rendelkezésükre. Sok munkást segített a vállalat, hogy állami kölcsönrel családi házat építsen, vagy tömbházba költözzék.

A számos érdemrend, a Szocialista Munka Hőse cím és más kitüntetések bizonyítják, hogy a legfelső vezetés is értékeli az itt elért eredményeket.

A századik évben elérték, hogy az OLTEXTIL védjegyet ország-világ piacain ismerik és becsülik. Hazai és külföldi kiállítások százain arattak elismerést. Csúpan 1977-ben 35 országos és nemzetközi seregszemlén szerepeltek nagy sikerrel, például a genfi Újítási Világkiállításon ezüstérmét, a moszkvai nemzetközi ipari kiállításon diplomát nyertek.

Gazda László

Könyve ürügyén — Kemény János fejedelemről

A régi kiadású könyvek alkotják a nemzeti műkincsek egyik sajátos és gazdag csoportját. E régi könyvek, előírt törzslapjaik kitöltésekor, alapos vizsgálaton esnek át. Ilyenkor nem sejtett meglepetések érhetik a könyv leíróját: történelmi, természeti jelenségeket megörökítő bejegyzésekre, neves emberek kézjegyeire, avagy „csak” híres nyomdák termékeire, valamint ma is csodálható szép kötésekre bukkan.

A Hargita megyei Székelyszenttamáson levő régi könyvek egyike Pázmány Péter Pozsonyban 1636-ban megjelent utolsó és jeles, *A' Romai Anyaszentegyház Szokásából Minden Vasarnapokra Es Egy-nehány Innepekre Rendelt Evangelio-mokról Predikációk*¹ című munkája. Már magának a könyvnek a „felfedezése” és számbavétele is jelentős. Az eddig ismert magyar nyelvű régi kiadványok számát növeli ugyanis — a környéken másutt is található jó néhány társával egyetemben. Talán nem is ez, hanem sokkal inkább a címlapjának alapján olvasható kézirásos bejegyzés adja értékét: *Kemeny Janos Vramnak, Cardinalis Pazmany*. Azaz a könyv a szerző személyes ajándéka volt.

Kemeny Janos Vramnak, Cardinalis Pazmany

Az ajándékozás indítóokának és idejének „nyomozása” alkalmat teremt nem annyira Pázmány alakjával, de sokkal inkább a kevésbé közlelő látott Kemény János kimagasló személyével foglalkozni, s rajta keresztül bepillantani a XVII. század közepi Erdély sajátos viszonyaiba.

Pázmány Péter (1570—1637) életrajza, tevékenysége részletesebb ismertetésekben megtalálható. Ezért inkább jelentőségére utalunk. Stílusánál és mondanivalójánál fogva őt tekintjük a magyar barokk irodalom elindítójának. Hitvitázó műveket, prédikációkat, imádságos könyveket írt. Prédikációiban nem a misztikus elem hangsúlyozódik, nem erkölcsi oktatást ad, hanem az észre akar hatni. Ezért ésszerűn szerkeszti, józan hangon adja elő prédikációit. Stílusát világosság, érthetőség, nagyfokú műgond, gazdag szókinccs, népies fordulatok jellemzik. Pázmány volt különben a nevelője a magyar irodalom jeles alakjának, Zrínyi Miklósnak.

1616-ban vezető méltóságba, az esztergomi érseki székebe emelkedett, s politikai tekintetben is jelentős személyiséggé vált. Habsburg-hűségével összefüggően Bethlen Gábor törekvéseivel mindvégig szembeszegült, az ellenállás egyik fő szervezője volt, ezért Bethlen a besztercebányai országgyűlésen örök száműzetését is kimondotta. Pázmány a viszonyokat és a lehetőségeket mégis józanabban mérte föl Esterházy Miklós nádorhoz képest. Élete vége felé kezdte belátni politikai vonalának hibáit; a Habsburg uralkodócsaládhoz fűződő hűségében ingadozás jelentkezett. Míg korábban helyeselte az osztrák uralomnak Erdélyre való kiterjesztését, most arra a belátásra jutott, hogy Erdély többé-kevésbé önálló állami léte biztosítja Magyarországon a Habsburg-túlkapásokkal szembeni ellenállást. Kemény János Pázmányt kora három nagy magyar egyénisége egyikének tekintette.²

Kemény János (1607—1662) 1623-tól Bethlen Gábor fejedelmi udvarában szolgált, és már korán bizalmas jellegű feladatokat kapott. Később a két Rákóczi György tanácsosa és hadvezére lett.

Mivel bennünket közelebről most Kemény János személyisége érdekelt, Pázmány Péterrel való kapcsolatai miatt is, vele hosszabban foglalkozunk. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata szerencsétlen végeztével tatár fogságba került; mint a régi magyar nyelvű emlékirodalom egyik alakja ott írta meg *Önéletírását*; Erdély fejedelmeként halt meg. De azt már igazán kevesen ismerik, hogy a legkétesebb küldetéseket s az ezekkel együtt járó életveszélyt is vállaló jeles diplomata (járt Berlinben, Isztambulban, tárgyalt Bécsben, Krakóban, Bukarestben, Iasi-ban és másutt), három fejedelem (Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György) bizalmas embere, s jó hadvezér is volt. *Önéletírása* nemcsak irodalomtörténeti jelentőségű, hanem korának kiváló történeti kútfője is.³

Bethlen Gábor a bonyolult körülmények között is helyesen ismerte fel a politikai irányzatokat. Különösképp megértette Moldva és Havasalföld gazdasági és politikai jelentőségét Erdélyre nézve. Ezért szerződést kötött a másik két fejedemmel, és e politikáját folytatta is. Uralma minden tekintetben való megszilárdítása után sikerült megnövelnie Erdély tekintélyét nemzetközi politikai sfikon.⁴

Kemény János a nyugati országok felé mind gyakoribb megbízásokat teljesített. Első „küldetése” Bethlen Gábor leánykérő követtségében való részvétele volt. A kapcsolatok szorosabbá fűzése és a törökkel szembeni határozottabb szembeszállás reményében Bethlen Gábor előbb Habsburg-házból származó leányt kért feleségül. A mintegy öt héten keresztül húzódó, de sikertelen bécsújhegyi tárgyalások után, a fejedelem utasításának megfelelően, a brandenburgi választófejedelem Katalin nevű hűgát jegyezték el és hozták haza feleségül.

A következő, 1627—1628. években Kemény János bizalmas utasítással kereste fel Pázmány Pétert. Bethlen Gábor ugyanis Esterházy Miklós nádorral ellenséges viszonyban lévén, a császárt nem merte az ő közvetítésével tájékoztatni a törökökkel folytatott tárgyalásairól. Szívesebben fordult Pázmány Péterhez, noha — mint fennebb láttuk — a vele való kapcsolatai sem voltak a legjobbak. Az említettek intézésével a fejedelem Keményt bízta meg, „noha ifiacska” (20-21 éves) volt még.

1629-ben, Bethlen Gábor elhunytával Kemény János újra Bécsbe indult: szeretett és eszményített fejedelmének halála hírért kellett titokban elvinnie személyesen a császárnak. Kolozsvárott és Nagyváradon akadályoztatva, Kassától kezdve egyedül menve, s Pázmánnyal is tárgyalva Galgóc mellett és Pozsonyban is, indulását követő nyolcadik nap hajnalán kihallgatáson jelentkezett II. Ferdinánd császárnál.

A fejedelem halálát követő első zavarok megszűntével újra a császárhoz küldötték. Ez alkalommal Pázmányon kívül Esterházy Miklós nádorral is tárgyalta. Megbízatásának végeztével hazatérőben Füleken két szerzetes csatlakozott hozzá, és ő mindkettőt a református hitre térítette. A Pázmánnyal való, nem sokkal ezután következő találkozáson az érsek szemére vetette az ügyet. Kemény véleményét közölve, mondottaihoz fűzte: „vajha nagyságodat is megnyerhetném s vihetném Istennek és az hazámnak, bizonyára kész lennék életemet érte kockára vetni.”

Bethlen halála után több fejedelemjelölt versengett egymással. Az 1631-ben Segesvárott tartott fejedelemválasztó gyűlésen Kemény János I. Rákóczi Györgyre szavazott, aki — megválasztása után — a tartós uralmat biztosító elődje politikáját folytatta. Tette ezt annál is inkább, mert uralmát a Porta Matei Basarab havasalföldi uralkodó közbenjárására erősítette meg. Szerződésük révén biztosította az erdélyi fejedelemség határait. Kemény János e tanácskozásokban is jelentős szerepet játszott.⁵

I. Rákóczi György utasítására 1633-ban megint Bécsben járt. Az új fejedelmet jóakarója, Pázmány Péter immár arra bátorította (addigi magatartásával szemben), hogy oltalmazza méltóságát, a Habsburgokkal és a törökkel szemben őrizze meg Erdély szabadságát.

Kemény János szívesen járta a szomszédos országokat is. Látni, tanulni akart. Erre nyílt alkalma 1627 telén, amikor a fejedelem Krakkóba küldötte. Ugyancsak még Bethlen Gábort kérte arra, hogy követtség tagjaként küldjen Törökországba is. Bethlen eleget is tett kérésének, és még 1628-ban, Bécsbe történő első önálló útjáról megtérve az Isztambulba igyekvő küldöttségbe osztotta be. Követjárásra azonban szerencsétlen időt választottak: megérkezésükkor éppen belső hatalmi harcok dúltak. A követtséget vezető Tholdalagi Mihály igyekezett mihamarabb elhagyni a török fővárost.

I. Rákóczi György fejedelem voltának elismerése megfelelő ürügyet teremtett a Porta számára, hogy a már Bethlen Gábor idejében fölemelt (de meg nem kapott) évi adó megfizetését és mindenekelőtt a katonai tekintetben igen jelentős (az ugyancsak már Bethlentől átadni követelt, de kézre szintén nem bocsátott) Borosjenő vára átadását megsürgesse. Az erdélyi csapatok a Lippa mellett felvonuló török haddal szemben a Maros jobb partján táboroztak. A törökök a harcok elkerülése végett folytatandó tárgyalások biztosítására túszoikat kérték.

Fejét mindenki féltvén, Kemény János maga jelentkezett túsznak az udvarhelyszéki Farkas Ferenczel együtt. A Lippán erős őrizet alatt tartott Kemény János igyekezett megszabadulni a török baráti öleletéséből. Sikerült félrevezetnie a török hadak vezérét, s a török túszoak visszaadása nélkül a két erdélyi túszt visszatérhetett táborába. Örvendett is Kemény, és „mihelyen sátorából kijüvék, én is alig várom az lippai hídon való általszaladhatásomat”.

Havasalföldön Matei Basarabbal 1628-ban, az Isztambulból történő szerencsés hazatérésekor tárgyalta első ízben.

1637 végén Vasile Lupu, Moldva uralkodója a Porta jóváhagyásával Matei Basarab, Havasalföld vajdája ellen vonult. Matei Basarab az I. Rákóczi Györggyel kötött szövetségre hivatkozva Erdélytől segítséget kért.⁶ A fejedelem a segélyhadak vezetésével Kemény Jánosra bízta meg, aki több ezer főnyi, jobbára háromszéki székelyekből álló seregével a Bodza folyó mentén haladva csatlakozott a havasalföldi hadakhoz. A fejedelem utasításához híven megkísérelte összebékíteni az ellenfeleket. Matei Basarab ugyan nem egyezett bele, de az úgy megiscsak hadakozás nélkül zárult. 1638-ban Vasile Lupu ismét Matei Basarab ellen indult hadaival. Ebben az esetben a Porta megfenyegette I. Rákóczi Györgyöt, ha bele találja avatkozni az ügybe. A megkötött szerződésre hivatkozva Kemény ugyan felajánlotta szolgálatait, de a fejedelem elutasította, Matei Basarabot pedig ígérgetésekkel vezette félre. E csalárdságért Kemény önéletírásában meg is róttá egykori fejedelmét.

I. Rákóczi György még 1638-i északnyugati hadjáratának téli szünetelése idején Keményt Vasile Lupuhoz küldte tárgyalni. Keménynek ugyan nem tetszett ez a megbízatás, de a fejedelem hajthatatlansága miatt kénytelen volt elutazni. Vasile Lupu „én hozzám kiváltképpen való szeretetet és bölcselést” mutatott. Tárgyalásaik azonban eredménytelenül végződtek. Tulajdonképpen a Matei Basarabbal 1635-ben megkötött szerződéshez hasonló elgondolások vezették I. Rákóczi Györgyöt e tárgyalások megindítására. Minthogy azonban hűbérúri jogokat igyekezett szerezni a román fejedelemségek fölött, Vasile Lupu moldvai uralkodó pedig hadjáratot tervezett Erdélybe, a kidolgozott szövetségi rendszer nem születhetett meg.⁷

I. Rákóczi György Kemény előbbiekben említett távollétében érkezett francia küldöttséget fogadott. Az érdembeli tárgyalásokat azonban Kemény Jánosra bízta. A tárgyalásokon a franciáknak I. Rákóczi György támogatására vonatkozó javaslatait vitatták meg. A franciák — ígérgetések révén — biztosítani akarták Erdélynek a harmincéves háborúban való további részvételét. Kemény csak nagy nehezen tudott valamire is jutni: „volt sok vesződésem” a francia követtel, írja, „mert igen igen rasvasz practicus [...] vala, és sokakban meg akarja vala az fejedelmet csalni, csak egy szó felett is néha néhány napig elveszekedünk”.

A Habsburgok elrabolta vármegyék elnyomott parasztságának támogatásával I. Rákóczi Györgynek sikerült a császárra kényszerítenie az 1645-ben megkötött linzi békét. Nemzetközi tekintélye révén Rákóczi a harmincéves háborút 1648-ban lezáró veszfáliai békekötésen is jelen volt. E békeszerződés értelmében az európai hatalmak Erdélyt független államnak ismerték el.⁸

1648-ban a megváltozott viszonyokat értékelő Vasile Lupu bizalmas tárgyalások folytatása végett kérte a fejedelemtől Kemény Jánosnak hozzá küldetését. Kemény a fejedelem egészségének fokozatos romlása miatt már számolt I. Rákóczi György halálával is. Ezért igyekezett biztosítani hazatérését. A tárgyalásokon a moldvai uralkodó nem engedélyezte tolmács jelenlétét sem. Kemény ezt írja: „az mint tudtam [románul], magamnak kellett vele beszélnem.” Vasile Lupu felajánlotta, hogy kapcsolatai révén elősegíti Rákóczinak lengyel királlyá választását. Egyúttal megegyeztek abban is, hogy Vasile Lupu Rákóczi Zsigmondhoz adja feleségül Isztambulban levő kisebbik leányát. Mindez azonban tárgyalanná váltott I. Rákóczi György halála miatt.

A fejedelmi székben öt követő II. Rákóczi György is eleinte apja politikáját folytatta: az országban a központi hatalom megszilárdítására törekedett, külpolitikai síkon pedig szorosabbra fűzte kapcsolatait mind Constantin Șerban havasalföldi, mind Gheorghe Ștefan moldvai fejedelemmel.

Az említett fejedelmek segítségével II. Rákóczi György 1657-ben hadjáratot indított Lengyelország ellen. Ugyanakkor tárgyalta Bogdán Hmelnyickijjal, Ukrajna hetmanjával. Ilyenképpen akarta megerősíteni a törökellenes arcvonalat és kivonni a három fejedelemséget a Porta fönnhatósága alól. A hadjárat azonban megsemmisítő vereséggel végződött. A fejedelem menekülését biztosító, önmagát feláldozó Kemény János az egykori sereg roncsaival tatár fogságba került. A török szultán mindhárom fejedelmet megfosztotta uralkodói székétől. II. Rákóczi György ennek ellenére 1660-ig folytatta küzdelmét. Végét az 1660. május 22-én a Kolozsvár melletti százfenesi (valójában Magyarlóna és Gyalu között vívott) vesztes csata⁹ jelentette. A súlyosan megsebesült, trónjafosztott uralkodó Nagyváradra menekült, ahol június 6-án halt bele sebébe.¹⁰

Kemény János még tatár fogságban megtette első lépéseit az erdélyi fejedelmi szék elnyerésére. Fogságából visszatérése után majd egy évet időzött III. Mihnea havasalföldi uralkodó tigróvisti udvarában, noha itt részben még Barcsai Akos új fejedelem érdekében tevékenykedett. 1659-ben Erdélybe visszatérve aján-

lotta Barcsainak a III. Mihnéával való szövetség megkötését; útját ottlétekor egyengette. Barcsai azonban az eltávolított fejedelemhez (II. Rákóczihoz) küldte alkudások céljából. Zsukon folytatott tárgyalásai eredménytelenül záródtak. Kemény a Szatmár megyei Aranyosmedgyesre vonult vissza.¹¹

II. Rákóczi György halála után Kemény haddal tért vissza Erdélybe, s megütközött Barcsai Ákossal. A rendek 1660. december 24-én Barcsainak megköszönték addigi tevékenységét, és 1661. január 1-ével Keményt választották fejedelemnek. A szultán azonban elutasította. Az ellenszegülő erdélyiek megbüntetésére török sereg hatolt az országba az erdélyi Vaskapun keresztül. Előbb Hátszeg vidékét pusztították, majd a tatár hadak megérkeztével Szászvárost, Szászsebest dúlták.

Kemény nem érezte magát elég erősnek a csata elfogadására, ezért került és halogatta a nyílt összeütközést. Huszt vidékére (Kárpátalja) vonult vissza, a megsegítésére fölvonult osztrák császári seregek pedig Montecuccoli vezetésével téli szállásra húzódtak. 1662. január 3-án Kemény, néhány német csapattól is támogatva, Segesvárig jutott el. Segesvár mellett Szászszőlősnél érte január 23-án a vele szemben fölvonult török had támadása. Az ütközetben a török had győzött, Kemény János pedig életét vesztette.

Joggal fölmerül a kérdés, hogy Pázmány Péter mi célból adományozta könyvét Kemény Jánosnak. Vizsgálódásaink ellenére is kénytelenek vagyunk bevallani: nem tudjuk. Mint láttuk (távoli rokonságukon kívül a közöttük levő jelentős kor- és nézetbeli különbségek ellenére is), szoros kapcsolataik voltak. Kemény nagyra értékelte Pázmányt, kora egyik legnagyobb emberének tartván. De Pázmány is megbecsülte Keményt. Így hát csak találgathatjuk, de, pillanatnyilag, állítani mit sem tudunk: atyafiságból, egyszerű tiszteletből vagy Kemény „terítési kísérletének” visszavágására adományozta-e munkáját? A válaszadáshoz, sok egyéb mellett, ismernünk kellene Kemény János könyvtárát is...

Ugyanígy arra se tudunk felelni, hogy Pázmány személyesen adta-e Kemény János kezébe munkáját, avagy megbízott útján. Valószínűbbnek az utóbbi feltevés látszik, mert a könyv megjelenési évétől (1636) a Pázmány haláláig (1637. március 19.) terjedő időszakban, mint vizsgálódásaink során nyomon követhetjük, Kemény János nem járt Pázmány Péternél.

Azt sem tudjuk megállapítani (a könyvben található tulajdon-bejegyzések nem igazítanak el), hogyan, mikor és miképpen került (éppen) Szenttamásra, jelenlegi őrzőhelyére. Talán a további kutatások eredményre vezetnek majd.

Ferenczi Géza

JEGYZETEK

1. Róm. kat. plébánia. Lelt. szám: 225.
2. *Magyar Irodalmi Lexikon* II. Főszerk. Benedek Marcell. Bp., 1965. 454—457. — *Magyar Életrajzi Lexikon* II. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1969. 378—379. — Szigeti József: *A régi magyar irodalom története*. Buk., 1971. 275—283.
3. *Kemény János önéletírása és válogatott levelei*. Kiadta V. Windisch Éva. Bp., 1959. — Uő.: *Kemény János*. Bp., 1960. — Keménynek szövegünkben olvasható szavait *Kemény János erdélyi fejedelem Önéletírása* (kiadta Szalay László. Pest, 1856) 121., 152., 181., 283., 425., 427. és 477. lapjáról idéztük.
4. *Erdély története* I. Szerk. Miron Constantinescu. Buk., 1964. 205.
5. *I. m.* 207—208.
6. Idegen hadseregben szolgáló szövetséges segélycsapatokról többfelőlről is tudunk. Így pl. ismeretes, hogy Bethlen Gábor hadmozdulatait 1619-ben a cseh, morva, osztrák rendek csapatai mellett jeles haditetteket végrehajtó moldvai és havasalföldi, 1623-ban pedig román csapatok támogatták. (Vö. Kemény *i. m.* 60.; újabban Nagy László: *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*. Bp., 1972. 51., 188. és 753. jegyz. Ez utóbbi Kemény tőlünk előbb említett helyére vonatkozik.) A segítségnyújtást esetünkben a két fejedelem között szerződés írta elő.
7. *Erdély története*, 208.
8. *Uo.*
9. Emlékoszlop utalt az eseményre.
10. *I. m.* 208—209.
11. Persián Kálmán: *Kemény János útja a fejedelemségre*. Erdélyi Múzeum, új f. II., XXIV. köt., 1907. 20—23.

Nemzetiségtörténet — nemzetiségpolitika

Gondolatok a könyvtárban

A nemzeti és nemzetiségi ellentmondások a társadalmi fejlődés ágas-bogas útján évszázadok óta gyakran görditenek hol lappangó, hol váratlanul robbanó akadályokat. A történelem fő menete, az osztályharc idővel — minden más bonyodalmon keresztül — érvényesül, de sem az előrehaladás sikere, sem nemzetisékek boldogulása szempontjából nem közömbös, hogy milyen ütemben halad, és milyen zökkenőkön kell átvergődnie. A XIX. század utolsó s a XX. első évtizedeinek sajtójában és politikai irodalmában mélyen begyökerezett volt az a feltevés, hogy a nemzetek és a nemzetiségek kapcsolatának visszasságai és válságai Európa három többnemzetiségű birodalmára — a cári Oroszországra, Törökországra és az Osztrák—Magyar Monarchiára — jellemzők. Kétségtelen, hogy mindhárom impérium súlyos válságon, talán Európa legsúlyosabb belső nemzetiségi válságán ment át, bomlási folyamatokban döntő szerepe volt az elnyomott népek és nemzetiségek feltartóztathatatlan szabadságmozgalmainak. Az is tagadhatatlan azonban — jöllehet ennek sem a napi politikában, sem a politikai irodalomban nem volt jelentőségéhez mért visszhangja —, hogy a nemzetiségi kérdés számos, nemzeti egységével tetszelgő nyugat-európai hatalom belső életében is ott parázslott, nem beszélve a gyarmati kizsákmányolás és elnyomás drámáiról, amelyek a népek és nemzetek kapcsolatának más sajátos lapjára tartoztak. Mialatt ezek a hatalmak előszeretettel szellőztették „a három beteg birodalom” nemzetiségi konfliktusait, képmutatóan hallgattak arról, ami ilyen vonatkozásban saját házuk táján ment végbe. Annál feltűnőbb, hogy alig pár évvel a második világháború után, amelyet a nyugati hatalmak is a fasizmus és a nacionalista reakció felett aratott győzelem jegyében zártak le, számos, nemzetileg egységesnek mutakozó országban egyik nemzetiségi robbanás a másikat követi. Alapvetőnek hitt százados politikai formulák kerülnek újból terítékre, mint például az állampolgárság és a nemzeti hovatartozás egysége, a többség és a kisebbség külön jogi státusa, az államnyelv és az anyanyelv megkülönböztetése stb. Sok elhallgattatott nemzetiség, mint például a baszkok, bretonok, korzikaiak stb., újból jelentkeznek a politikai életben. Mindezek pedig nemcsak egyik-másik ország sajátos belső adottságait hozzák előtérbe, hanem szemléltető bizonyítékok arra is, hogy a nemzetiségi kérdés nem csupán a három birodalom sajátos betegsége volt. Kitént, hogy ez olyan jelenség, amelyet — kevés kivétellel — egyik kapitalista hatalom sem tud megkerülni. A probléma tehát nem korlátozható földrajzilag, s a gyökerei inkább azokban a tulajdonságokban keresendők, amelyek a burzsoá államok társadalmi és politikai rendszerét általában meghatározzák. Mindez természetesen nem mond ellent annak, hogy egyik vagy másik államban vagy éppen egész földrészen a kérdés méretei különböző arányokban — hatványozottabban vagy árnyaltabban — észlelhetők.

A szakirodalomban gyakran történik hivatkozás arra, hogy Svájc és Finnország még idejében szerencsésen megoldotta a nemzetiségi kérdést, és mind alkotmányjogi berendezkedésével, mind állami és politikai gyakorlatával meggyőzően szemlélteti a különböző nemzetek és nemzetiségek harmonikus együttélésének lehetőségét a polgári társadalmi rendszer keretei között. Egyik példa sem nélkülöz bizonyos reális elemeket, még ha kiszínezett exponálásuk helyenként kételeyeket ébreszt is. De az, amit a példák meglobogtatói rendszerint elhallgatnak, az illető országok történelmi fejlődésének kivételes jellege. A társadalmi fejlődés sajátossága ezekben az országokban éppen az, hogy a népek és nemzetiségek együttélése a külső és belső retrográd erők elleni küzdelemben forrt ki, s a nemzeti kialakulásuk időszaka éppen ezzel a közös érdekeken alapuló egységes szabadságküzdelmekkel esett egybe. Svájc öskantonjainak — Urinak, Schwyznak és Un-

terwaldennek a parasztsága — már a XIII. század végén védelmi szövetségbe tömörült, s harcba szállt a Habsburgok és az általuk képviselt feudális önkény ellen. A reformáció, a vesztfáliai béke, majd a francia forradalmi hadsereg befolyása csak mélyítette és tovább szilárdította a kantonok egybeforrtságát. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy a nemzeti egyenlőség svájci alapjain is jelentkeztek időnként rések, mint például a harmincas években a rétorománok nyelvhasználati törekvései vagy újabban a nagyobb kantonokban feltűnt kis latinos nyelvű csoportok szembefordulása a kanton német nyelvével. A finnek és a kb. 8⁰/₁₀-ot kitevő svédek harmonikus politikai együttélése — amelynek az 1919 óta érvényesülő teljes nyelvi egyenlőség szemléltető példája — bizonyos tekintetben elűt Svájc modelljétől, de a tartós együttélés mellett a haladó elemek és a történelmi népszerek Finnország esetében is döntő szerepet játszottak. A svéd reformáció hatása, a svéd kultúra mély befolyása, majd a cári Oroszország nyomasztó terjeszkedése elkerülhetetlenül a realitások szabta követelmények nagy történelmi felismeréséhez vezetett.

Míndezt csak vázlatos bevezetésnek szántam annak az előzetes hangsúlyozásához, hogy Fazekas János tanulmánykötete* mélyen megalapozott szocialista szemléletből kiindulva veszi bonckés alá a nemzetiségi kérdés történetét Erdélyben és a Habsburg-birodalom egykori örökös tartományaiban. Az Osztrák—Magyar Monarchia széthullása után nem egy állam uralkodó osztályának történelmszemlélete hajlott arra, hogy a Monarchia bukásában döntően közrejáró nemzetiségi ellentéteket önmagukból mint sajátos történelmi szükségszerűségekből vezesse le, s elméleti, érzelmi alapot nyújtson a nemzeti diszkriminációk más áttelekekben történő folytatásához. Fazekas János köteté, különösképpen az első s a legkiadósabb tanulmánya — *A Habsburg-elynyomás Erdélyben. A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért 1690—1847* — éppen ezt a torz beállítást utasítja vissza, s az adatok tömegével s a történelmi folyamatok következetes materialista elemzésével teszi meggyőzővé, hogy a nemzetiségi viszályok és drámák forrása mély gazdasági-társadalmi viszonylatokból fakad, s alapjaiban törvényszerű kísérő jelensége a kapitalista társadalom osztályfeltételeinek.

Ami konkrétan Erdélyt illeti, Fazekas János a probléma lényegére tapint, amikor a birodalom népei nemzeti önmegvalósulásának korlátait és a fokozatosan elhatalmasodó elnyomásának fő rugóját a Monarchia bürokratikus központosulásában és a körülötte kialakult aulikus főnemesség feudális önkényében jelöli meg: „A közéletből teljesen kizárt, csupán »megtűrt nemzetként« kezelt románság esetében a Habsburg-elynyomás a belső hűbéri kizsákmányolás terhének igen súlyos formáival párosult, ami persze nem jelenti azt, hogy a magyar jobbágyságot kevésbé sújtotta hűbérurainak önkénye. E másfél évszázad alatt a Habsburg-hatalom időről időre változtatott ugyan módszerein, de változatlanul kitartott ama eredeti törekvése mellett, hogy Erdélyt örökös tartományai mintájára úgy olvasztja be a birodalomba, hogy közben eltünteteti az itt élő nemzetiségek nemzeti sajátosságait, hagyományait, s anyanyelvüket a némettel cserélteti fel.“ (9.)

A Habsburg-elynyomásnak a különféle népek nemzeti fejlődésére gyakorolt hatását szemléltetve, a tanulmány adatgazdagon mutatja be az elnyomással szemben támadt ellenállást is. A tanulmánynak ez a része a különböző nemzetiségek érdek-közösségének és együttes fellépésének legszembetűnőbb hagyományait eleveníti fel, s meggyőzően cáfol rá a néhol lappangó sovíniszta hiedelemre, amely szerint a nemzetiségi indulatok és előítéletek áthidalása kilátástalan. Igaz, a Habsburgok feudális, elnyomó, elnemzetietlenítő politikájával szembeni egységes népi ellenállás kibontakozását sokszor nehezítette a nemzetiségek közt lappangó bizalmatlanság és előítélet. Fazekas János erre több példát is említ. A legplasztikusabb talán a Horea, Cloșca és Crișan vezette nagy parasztfelkelés példája, amely kiemelkedő helyet foglal el a XVIII. századi Erdély történetében. „A nemesség döntő többsége a vármegyékben magyar lévén — írja —, a Királyföldön pedig a földbirtokosság szász patricius, ezzel szemben a jobbágyság jórészt román, az 1784-es nagy parasztfelkelés idején az alapvető társadalmi, antifeudális mozgalomban természetesen nemzeti vonások is megnyilatkoztak.“ (52.) Sajnálatos példák továbbá a XVIII. század végén és a múlt században kirobbant nyelvi viszályok, amelyek során Erdély uralkodó szász és magyar rétegei sem egymással, sem a nemzeti elismertetésre mind erőteljesebben törekvő román néppel nem tudtak közös nevezőre jutni. A negatív példákkal szemben, amelyek egy központosított, despotikus hűbéri monarchiában fejlődő kapitalizmus ellentmondásaira utalnak, Fazekas János tanulmánya ma is lelkesítő történeteket elevenít fel valamennyi együttélő erdélyi nem-

* Fazekas János: A Román Kommunista Párt — a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa. Politikai Könyvkiadó. Buk., 1980.

zetiség közös és különálló forradalmi küzdelmeiből. Az 1842 januárjában készült, a magyar nyelv bevezetését célzó törvényjavaslattal szemben a balászfalvi értelmiségiek írásban szövegezik le, hogy „nemcsak tíz év után, de még száz év után is, sőt soha semmikor minket és nemzetünket oly törvényre kötelezni nem lehet, mely az erkölcsi és vallási életünkre veszedelmet, nemzetiségünkre pedig romlást és pusztulást hoz. Távoll van ugyan fölünk a magyar nyelv gyűlölete — ellenkezően, mint egyet a hazai nyelvekből nemcsak eddig tanultunk s tanulta sok román ember, de tanulni is fogja a hivatalok kedvéért mindenki, s a magyarokkal való közelebbi viszonyok is ezt javasolják —, de semmiképpen sem az anyanyelv és a ráépített nemzetiség kárával.“ (49.) Ugyancsak a múlt század derekára esik a székelők agyagfalvi nemzetgyűlése, amely a hazai polgári demokratikus forradalom kiemelkedő eseménye volt, s amely a polgári forradalom radikális szabadságjogait követelve, példamutató megértéssel és biztatással fordult az együttélő „szász és román testvérekhez“: „Agyagfalváról szólunk tihozzátok, hol őseink törvényt hoztak, s hova törvényes jogunk szerént nemzetileg egybegyűltünk hatni a haza békéjének helyreállítására. Kezünkben fegyver, kebelünkben férfias elhatározottság van megvédeni e hazát, s oltalmazni e haza minden polgárának szabadságát. De ne véljétek, hogy a fegyvert ellenetek fogtuk, ne véljétek, hogy keblünk elleneséges indulatot rejt irántatok. Békét óhajtunk e honban és szabadságot, melynek édes gyümölcseit veletek együtt élvezhessük, s a testvériség kapcsait szentül akarjuk fenntartani... Mű tiszteljük nemzetiségötöket, nyelvetöket és vallástokat, s készek vagyunk azt fegyverünk élével oltalmazni. Mű barátai vagyunk a volt jobbágycok új szabadságának s testvérileg kívánunk titeket annak fenntartásában segíteni. Mű közös teherviselést és jogegyenlőséget óhajtunk, s nyílt ellenségei vagyunk mindennek, ki ezzel ellenkezőt akar.“ (85—86.)

A konklúzió már eme néhány példa alapján is kézenfekvő, s azt Fazekas János tömören így foglalja össze: „A másfél évszázados Habsburg-uralom éppen azt tanúsítja, hogy erőszakkal, terrorral vagy a nemzeti elnyomás bármely más eszközével nem lehet a nemzeti, nemzetiségi kérdést megoldani. Csődöt mondott minden olyan kísérlet, amely nemzeti vagy nemzetiségi közösségek megszüntetését, beolvasztását tűzte ki céljául. Ez lett a sorsa Kollonich esztergomi érsek sok fáradsággal és részletekbe menő alaposággal kidolgozott németesítő tervének; ítéletet mondott a történelem a felvilágosult abszolútizmus egységesítő, nemzetiségeket felszámoló és a németesítés jegyében nemzeti homogenizáló törekvések és intézkedések felett.“ (61.)

Amint a kötet címe is jelzi, Fazekas János tanulmányainak súlypontja a Román Kommunista Párt társadalmi és nemzetiségi kérdésben követett politikájának értékelésén nyugszik. „A Román Kommunista Párt — hangzik a tanulmánykötet címe — a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa.“ Meggyőződésének alátámasztására gyakran hivatkozik az RKP főtitkárának, Nicolae Ceaușescu elvtársnak a nemzetiségi kérdésben tett nyilatkozataira s az Alkotmány és más törvények olyan szövegeire, amelyek a párt által hangoztatott elveket öntik jogszabályokba. A *Gondolatok a szocialista demokráciáról, a nemzet, a nemzetiség és a nemzetközi szolidaritás lényegéről* című fejezetben mint beszédes példát idézi Nicolae Ceaușescu elvtárs egyik kijelentését, amely a német nemzetiségű dolgozók tanácsának plenáris ülésén hangzott el: „Úgy véljük — hangsúlyozta —, hogy a jelenlegi szakaszban az ország társadalmi életének fejlődése, a jelenkori haladás, Románia nemzetközi együttműködésének fejlődése reális szükségként követeli meg, hogy minden állampolgár minél több nyelvet beszéljen. Ebben az összefüggésben egyaránt szükséges, hogy a német, magyar és más nemzetiségű lakosság elsajátítsa a román nyelvet — erre rendkívül nagy szükségük van a gyárakban és intézményekben folytatott közös munkában, a társadalmi életben, a társadalom vezetésében való részvételhez —, és hogy azokban a helységekből, ahol német és magyar lakosság is él, az ott élő románok ismerjék az illető nemzetiség nyelvét, kultúráját.“ (322—323.)

A nemzeti egyenjogúságért érzett odaadás és felelősség arra készíteti Fazekas Jánost, hogy sorra vegye a nemzetiségi kérdés legnehezebb, de legidősebb elvi, elméleti kérdéseit, és alapos, dokumentált elemzés után leszűrje a szocialista fejlődés szempontjából legsürgősebb tanulságokat. Voltak — mint ismeretes — időszakok, amikor a hazai politikai szemléletben is eluralkodott az az antidiialektikus felfogás, hogy a nemzetiségi kérdés lezart ügy. A nézet képviselői gyanakvással tekintettek azokra, akik tényleges hiányokra és jogos igényekre hívták fel a figyelmet. Akik átéltek a burzsoár nemzetiségi politika elnyomó intézkedéseit és különösképpen a fasiszta rémuralmat, csak elismeréssel szólhatnak arról, amit eszméileg és gyakorlatilag is a szocialista államok gyakorlatában tapasztalhattak. De éppen

ez az elismerés teszi őket igényesebbé és kérlelhetetlenné minden olyan megnyilatkozással és tendenciával szemben, amely eltér a szocialista építés elvi alapjaitól. Fazekas János joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a szocialista építés során a nemzetiségi élet sem topog egyhelyben, s az adott igények kielégítését, az általános fejlődéssel lépést tartva, a nemzetiségi szükségletek is törvényszerűen követik. Sok jel utal arra: korai volt az a feltételezés, hogy a szocialista építés első évtizedei maradéktalanul felszámolták a fasiszta diktatúrában tetőző burzsoá nacionalizmust. Bóven van teendő a réginek és az újnak ezen a konfliktusterületén is.

Már ezért is kivételes figyelmet érdemel az a mélyreható és sokoldalú elemzés, amelynek a kötet a burzsoá nacionalizmust és sovinizmust aláveti. Ez az elemzés nemcsak dokumentumerejű történelmi visszapillantás, hanem sok tekintetben eszmei iránytű is, amelynek a segítségével elvszerűbben igazodhatik el az ember a sokszor álcázott előítéletek és a megoldások között:

„1. A burzsoázia sovinizmusa és nacionalizmusa — mint ideológia vagy politikai irányzat — a nemzeti lét jogát csak annak a nemzetnek a számára tartja érvényesnek, amelyet képvisel. Megtagadja ezt a jogot a többi nemzetől, egyik kis vagy nagy nemzetnek sem ismeri el az önrendelkezési jogát. Ezért mozditja elő más államok függetlensége és szuverenitása megsértésének, területi integritásuk veszélyeztetésének a politikáját. A burzsoázia sovinizmusa és nacionalizmusa a nemzetközi kapcsolatokban a más államok belügyeibe való beavatkozás politikáját igazolja és gyakorolja, mindez pedig a nemzetközi kapcsolatok feszültségéhez vezet.

2. A burzsoá sovinizmus és nacionalizmus a rasszizmusig feszítve, a két világháború közötti időszakban legreakciósabb formáját a náci Németország és a többi fasiszta állam eszméjében és gyakorlatában találta meg.

3. A burzsoá sovinizmus és nacionalizmus más nemzetek és nemzetiségek lebecsülésének és megvetésének a tudatos magatartását fejezi ki, múltjuknak, hagyományaiknak és annak a munkának a lebecsülését is, amellyel az általános emberi haladásához hozzájárultak. A nacionalizmus és sovinizmus az irracionális elemekkel határos, mert más nemzeteket és nemzetiségeket alacsonyabb rendűnek, idegennek és allogénnek tekint. A történelmi materializmussal ellentétben, amely kimutatja, hogy a kizsákmányoláson alapuló társadalmakban az antagonisztikus osztályok közötti harc a haladás fő tényezője, a sovinizmus és a nacionalizmus az osztályálláspont feladását képviseli a saját nemzet múltjának vizsgálatában azáltal, hogy felnagyítja az antiszociális elemeket, az uralkodó osztályok képviselőinek tetteihez fűződő elemeket, s hogy az antagonisztikus osztályok között a »béke« illúzióját teremtsen meg.

4. Ezek a reakciós doktrínák egy *eltúlzott nemzeti etnocentrizmus* megnyilvánulásaként, de egy pszichikai állapot helyzetében is, már nem tudnak különbséget tenni a ráció és az ösztön, a valóság és a fikció között, s ezért ideológiai szempontból antidialektikusok.

5. A burzsoá sovinizmust és nacionalizmust majdnem mindig a más nemzetekkel és nemzetiségekkel szembeni *agresszivitás* jellemzi. Az eredmény: konfliktusokkal terhes és feszült helyzet nemzetek és államok, valamint különböző nemzetiségek között. A sovinizmus és nacionalizmus igen veszélyes, mert az *erőszakot táplálja*.

6. A kapitalista világ többnemzetű vagy nemzeti államaiban, amelyekben nemzeti kisebbségek is élnek, a sovinizmus a reakciós erők politikai fegyvere, amelynek az a célja, hogy állandósítsa a többi nemzet és nemzetiség elnyomását és leigázását. Ebben az értelemben használta Lenin a nagyorosz sovinizmus kifejezést, amikor az orosz uralkodó osztályok politikájáról beszélt, amelyet a cári Oroszország elnyomott nemzeteivel és népeivel szemben folytattak. Ebben az összefüggésben, a politikai sovinizmus — akárcsak a burzsoá nacionalizmus — az elnyomott nemzeteknek és nemzetiségeknek mint különálló nemzeti entitásoknak a tagadásából indul ki, s úgy kezeli őket, mintha az uralkodó többségi államnemzet tagjai lennének. A politikai sovinizmus a nemzeti kisebbségekkel szemben azt jelenti, hogy tagadja ezek mint jól meghatározott nemzeti entitások *jogait*; ez az alapja minden nemzeti diszkriminációs megnyilvánulásnak.

7. A burzsoá sovinizmus és nacionalizmus a *nemzeti viszálykodás, ellenszenv, a nemzeti gyűlölködés és a fajgyűlölet kifejezése*. A reakciós burzsoázia fegyverként alkalmazza ezeket, hogy a dolgozók tömegei között a nemzeti széthúzás és konfliktusok lehetőségét teremtsen meg, hogy megtörje harci egységüket a kapitalista kizsákmányolás és az imperialista uralmi politika ellen folytatott küzdelmükben. A sovinizmus és a nacionalizmus ideológiai támasz az elnyomott nemzetek és nemzetiségek erőszakos elnemzetietetésének a politikájában. Ezért a sovinizmus és a nacionalizmus egy alapvetően reakciós és idejét múlt politikai doktrína.

8. Ezek a doktrínák a fanatizmus és a nemzeti türelmetlenség ideológiáját is képviselik. Ez az ideológia nemcsak azokkal a nemzetekkel és nemzetiségekkel szemben jelent reális veszélyt, akik ellen fordítják, de igen veszedelmes arra a nemzetre nézve is, amely ezt az ideológiát szülte. A nemzeti türelmetlenség a nyelv, a haladó történelmi hagyományok, a szokások visszautasításában és számba sem vevésében nyilvánkozik meg — általában más nemzetek vagy nemzetiségek szabad fejlődési jogának a tagadásában.

9. Egyéni megnyilvánulásként, a sovinizmus és a nacionalizmus egészen komplex negatív pszichikai állapotot tételez, mint a bizalmatlanság, a gyanakodás, a nemzeti ellenszenv stb., más nemzethez tartozókkal szemben. Ez a magatartás alapjaiban retrográd.

10. A burzsoá sovinizmus és nacionalizmus nem ismeri el a más nemzethez tartozók nemzeti öntudatának jogosultságát. A sovinizmus és nacionalizmus sérti a mások nemzeti érdekeit, s megpróbálja, hogy erőszakkal lemondásra kényszerítsen mindenkit arról az elemi emberi érzelemlről, amely egy adott nemzeti közösséghez fűz. (391—393.)

A hazai állam- és jogtudomány, de általában az egész politikai irodalom hátlás lehet Fazekas Jánosnak azért is, hogy alkotó módon felveti a nemzet és a nemzetiség fogalmának a kérdését. Ebben kétségtelenül hathatós segítségére voltak az RKP főtitkáranak, Nicolae Ceaușescu elvtársnak a magyar és a német dolgozók nemzetiségi tanácsában elhangzott szavai, amelyek újító szellemben világították meg a nemzet és a nemzetiségek szerepének jelentőségét a szocialista építés jelenlegi szakaszában és távlataiban. Fazekas János kerüli a zárt, végleges meghatározást, amely a változatos és mozgó társadalmi életben sohasem lehet egyértelműen érvényes, de általános jellemzéseivel félreérthetetlenül rámutat a politikai tudomány és gyakorlat szempontjából a leglényegesebbre. Ami a nemzet fogalmát illeti, hangsúlyozza, hogy alapvető ismérve a gazdasági élet közössége, de az egységes nemzeti állam se nem tartozik a nemzetekategória ismérvei közé, se nem feltétele a nemzet kialakulásának. Szó van természetesen a nyelvi közösségről, a művelődési élet közösségéről, majd kijelenti: „Ma senki sem képzelhet el nemzetet, nemzeti közösséget, entitást nemzeti öntudat nélkül”; „Másképp, a nemzetiség — mint azt országunk példája is mutatja — úgy határozható meg, mint egy olyan történelmileg kialakult, saját etnikummal bíró tartós emberi közösség, amelynek ezenkívül az alábbi meghatározó ismérvei vannak: nemzeti nyelv, nemzeti öntudat és sajátos szellemi alkotás kifejező nemzeti kultúra. A nemzetiségek fejlődésének alapját a mi esetünkben a közös haza szocialista gazdaságának felvirágzása biztosítja.” (307.)

Azt hiszem, fölösleges hangoztatnom, hogy egy adatokban, gondolatokban és konklúziókban igen gazdag, közel négyszáz oldalas tanulmánykötetről teljes képet adni lehetetlen. A könyv páratlan visszhangja és közönségsikere fölöslegessé is teszi egyébként az exhausztív jellegű bemutatást. Amit befejezésül külön is szeretnék hangsúlyozni, az a mű gondolatgazdagsága és kivételes hatása, amelyet a nemzetiségi kérdésben esetleg tanácsalankra gyakorol. Méltatnám továbbá azt a belőle sugárzó, mindenkire szóló bátorítást, hogy a nemzetiségi problémákat, akár csak a szocialista építés más kérdéseit is, a szocializmus elveiből kiindulva tényszerűen és őszintén kezeljék. Külön jelentőséggel ruhazza fel a tanulmánykötetet az, hogy a magyar kiadással egyidejűleg román nyelven is megjelent. Fazekas János könyve különösképpen hiánypótló; nagymértékben gazdagítja a tömeges történelmi és politikai kultúráját, elősegíti tájékozódási forrásai kritikai felülvizsgálását.

Demeter János

Visszanyomozó néprajz

A néprajz társadalmi tudatot formáló szerepéről s e tudomány iránti fokozott érdeklődés okairól az utóbbi időben több cikket olvashattunk. Egyre világosabb, hogy a népi hagyományos kulturális értékek megismerésével nemcsak a tudományos-műszaki forradalom felfokozta,

a művelődés ősi rétegei, eredeti formái és összefüggései iránti érdeklődésünkre kapunk választ, hanem önkifejezési eszközkészletünk is gyarapodik, és szülőföld iránti ragaszkodásunk, nemzeti-nemzetiségi önismeretünk is teljesebbé, mélyebbé, átéltebbé, igazabbá válik.

E felismerés igazságát szépen példázza hazai magyar néprajzkutatásunk jeles egyéniségének, dr. Kós Károlynak közel négy évtizedes, az Akadémia és az Erdélyi Néprajzi Múzeum keretében osztály- és csoportvezetői minőségében kifejtett szaktevékenysége, az arról származó közel kétszáz dolgozata és tíz, szerzőként vagy szerkesztőként sajtó alá rendezett kötete. Gazdag életműve, amint azt az utóbbi évtizedben megjelent három tanulmánykötetén, „trilógiáján” is lemérhetjük, a népi kultúra csaknem valamennyi területére, részletére (*Népélet és néphagyomány*, 1972), majdnem valamennyi hazai magyar és nem egy román vagy szász néprajzi tájra (*Tájak, falvak, hagyományok*, 1976) elvezet. Munkássága megismertet bennünket a népi kultúra témakörével, a vidékek, falucsoportok és vásárok sajátos színeivel, fogalmat nyújt a jelenségek térbeli változásairól, áramlásairól, az anyagi és szellemi javak, tájak és népek közti cseréjéről. Trilógiája harmadik, nemrég megjelent, címéhez (*Eszköz, munka, néphagyomány*, 1979) híven hármas tagolt kötetben* a népélet alapvető meghatározóit, a tényleges és az eltárgyasult munkát fogva vallatóra, az anyagi, társadalmi és szellemi kultúra benső összefüggéseire derít fényt. Ha végigkísérjük izgalmas szellemi kirándulásán, mély tisztelet ébred bennünk a hatalmas anyagot összegyűjtő, rendszerező, elemző, értelmező, világos logikájú, igényes néprajztudós iránt.

1. Eszköz, technika

Az eszköz a néprajzkutatás egyik legfontosabb tárgya, mert nemcsak alkotása a népi anyagi, társadalmi és szellemi kultúrának, hanem — mint a termelés legforradalmibb eleme — alakítója is, s így beható vizsgálata révén a kultúra és annak belső mozgása, fejlődése is feltárul. E nagy jelentőségű témakörrel dr. Kós Károly egyrészt a hagyományos mezőgazdasági munkákban és házi mesterségekben való gyakorlati jártassága, másrészt a rajzkészségével is fejlesztett megfigyelő képessége, de leginkább a tárgyak dokumentációs értékéért felelős néprajzi muzeológiai munkássága révén kötött „bensőséges” ismeretséget, de érdeklődését feléje fordította elődjeinek, a századvégi kolozsvári néprajzi iskola képviselőinek — Herrmann Antalnak, Roska Mártonnak, Jankó Jánosnak, Orosz Endrének, Sztripszky Hiadornak, evolucionista tájékozódású, paleoetnográfiai

beállítottságú, eredeti okot, értelmet kereső munkássága is. Részben utóbbinak köszönhető, hogy a négy évtized folyamán kezében járó — gyűjtött, azonosított, leltározott, rendszerezett, raktározott, kiállított, katalogizált — tárgyak tízezrei közül közelebbi elemzésre a legalapvetőbbeket: a világ népeit összekötő (közös) darabokat (*Népi eszközvilágunk ősrétégéről*), valamint a társadalmi és szemiotikai jelentést is hordozó legfontosabb női munkaeszközöket (*Erdélyi guzsalok*), továbbá az emberiség korszakalkotó jelentőségű termelőeszközét (*Földműves és határbarázdáló faekék Erdélyben*) emelte ki, s ugyanakkor figyelembe részesítette a hagyományos paraszti fogat vonó erejét adó állatot is (*A bivaly a kalotaszegi parasztgazdaságban*). Kutatómunkájának eredményessége — személyes rátermettsége mellett — célravezető módszereinek köszönhető.

Abból kiindulva, hogy megbízható következtetéseket csak nagy adatmennyiségből lehet levonni, az Erdélyi Néprajzi Múzeum önmagában is reprezentatív, a román, magyar és szász lakosság köréből származó eszközanyagát számos, a terepről, más erdélyi múzeumokból és az idevágó hazai irodalomból megismert friss adatokkal egészíti ki. Így elemz sok száz archaikus tárgyat, köztük 250 vízivó kanalat, továbbá 315 guzsalyt és 114 faekét. E tárgytípusok gyakorlati, társadalmi és esztétikai funkcióinak és vonatkozásainak (az ivókanál készítői és használói — a pásztorok — státusszimbóluma is, a fonásra használt guzsaly a legények ajándéka, a fiatalok közti vonzalom nyilvános jegye, s ezért mindkét tárgytípus nagy műgonddal készült) tisztázása után mindezek és a teljes tárgysorozatok formai jegyeinek figyelembevételével, összevetésével fölállítja a rendszerezésük és feldolgozásuk alapjául szolgáló tipológiájukat. A sort az evolúció elve szerint a legkezdetlegesebb — föltehetően legrégebb — formáival nyitja, és a legfejlettebbel zárja, kikövetkeztetve a fejlődés lehetséges rendjét.

A leírás dokumentációs és (a tárgy formáját, szerkezetét, funkcióját) értelmező értékét nagyban emelik e munkafázisban a szerző művészi kvalitású vonalrajzai. E három tanulmány 255 rajza valójában 916 ábrát tartalmaz. A formaváltozatok gyakoriságát, térbeli elterjedését térképre vetíti, majd felsorakoztatja a szomszédos országokra, népekre, földrészekre vonatkozó analóg adatokat. Ebben, akárcsak az értelmezésben, segítségére van a felhasznált gazdag szakirodalom (csupán az első három tanulmányához 276 magyar, román, orosz, angol, német, szlovák, lengyel, olasz munkát sorol föl).

* Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979.

A részletes elemzés számos figyelemreméltó, a témán túlmutató általános érvényű tanulással szolgál. A szélesebb körű, népekre, világrészekre kiterjedő formák ősi eredetre vallanak. S valóban, az archaikus fa-, kő-, csont-, szaru- és agancsmunkák s a zsákmányoló gazdálkodás fokán élő természeti népek analóg tárgykészlete, illetve a velük összehangzó régészeti és nyelvészeti adatok tanúsága szerint is elénk tárul a civilizáció hajnalán, a fa-, kő- és (felételezett) csontkorszakban élő ember eszközkészítő tevékenysége, amelynek mozgatója a „vis inertiae” elve, az a törekvés, hogy a természetben előforduló formákat minél kevesebb beavatkozással alkalmazza a gyakorlati célhoz. Herrmannra és Bastianra hivatkozva bizonyítja: a „nép-élék alapjában egységes”, a népeket „elemi azonos gondolkodás” köti össze. Az eszköz nem etnikai eredetű, hanem az ember természettel vívott harcának technikai terméke. Valamely nép vagy néprajzi táj népi kultúrájára elsősorban az eszközkészlet *összetétele* és az egyes tárgyak *kivitelezésének részletei* jellemzőek. Az eszközök primer formáját az anyag természetes formája sugallja, további alakulásuk pedig a technikai színvonal függvénye. A kivitelezés művészi kvalitásokra a hosszas hagyományozódás során tesz szert: a tárgy alakításának az adott helyzetben legalkalmasabb módjai, eljárásai nemzedékről nemzedékre öröklődnek; „minden ismétlés, épp a jó ismétlés érdekében, sajátos normákat, kánonokat alakít ki, amely egyes idomok, rovások gyakorlati célját meghaladó hangsúlyaiban jut kifejezésre, s az egész munka művészetté minősül.” Ezen a fokon a díszítmények gyakorlati (pl. a tárgy hatékonyságát, jó fogását biztosító) vagy mágikus (a prelogikus gondolkozási rendszerben ugyancsak a munka eredményességét, a termékenységet biztosító vagy gonoszelhárító) szerepe van. A népi tárgy jellemző vonása a funkcionalitás (alkalmatlan eszköz sohasem válik népivé), az anyaga, formája, technikája, díszítménye és funkciója közt kölcsönös viszony (bizonyos anyagoknak, technikáknak és funkcióknak bizonyos formák felelnek meg) s valamennyinek a természeti, társadalmi és gazdasági tényezőkkel való összefüggése. A helyi változatok kialakításában emezek játszanak közre.

2. Technika — munka

Az eszközök átfogó vizsgálata során természetesen terelődik a szó előállításuk és használatuk technológiájára, a velük kapcsolatos munkára. Ez a minden anyagi értéket előállító, az élet tar-

talmát jelentő, az embert emberré tevő tevékenység főtémává a kötet második részében válik. Az itt található négy dolgozat a népi ipar négy területével foglalkozik: az első (*Egy Kolozs megyei román ácsfalú*) egy valóságos házygárrá fejlődött ács-, a második (*Csicsói malomkő*) egy malomköveket hatalmas mennyiségben előállító kőfejtő-kőfaragó-, a harmadik (*Járai parasztfazekasság*) egy, a mesterek és termékek tömege révén is jelentős, egyszerű használati edényeket termelő fazekasközpont tevékenységét, a negyedik (*Mezőségi adatok a népi szücs-mesterséghez*) néhány, a művészi kivitelezésre is nagy súlyt helyező parasztszücs mesterségbeli tudását mutatja be. A szerző most sem természeti szem elől a jelenségek közötti ok—okozati összefüggéseket. Elemzi a mesterségek központosított felvirágzásának tényezőit (a nyersanyag bősége, a termék igénylése [piackörzet], a kistáji munkamegosztás), tisztázza helyüket az erdélyi, hasonló népi iparosfalvak sorában. A levéltári források adataiból kiindulva, illetve azokat is használva feltárja azokat felvirágzásának és hanyatlásának folyamatait, mely például a munka technológiai színvonalával, a gyáripárkonkurrenciájával függ össze. A munkafolyamat leírása során indokolja a nyersanyag beszerzésével kapcsolatos elvárásokat, kitér az eszközök alaki, szerkezeti jellemzőire és használati módjaira, a műszaki színvonal emelkedésével és a terméktípusok változásaival kapcsolatos fejlődésére, gazdagodására vagy kicserélődésére, majd rátér terméktípusok részletes, rendszeres bemutatására. Fontos és sikeres vállalkozás az egyes termékek előállítási idejének, továbbá a mesterek és központok napi, évszak szerinti és évi teljesítményének meghatározása, a munkatermelékenység történeti alakulásának elemzése. Az értékesítés körülményeiről szólva egyrészt rámutat a vásárlók igényeinek a termékek milyenségére gyakorolt hatására, másrészt elemzi a társadalmi életben a technika, a közlekedés és a szállítás fejlődésével párhuzamosan bekövetkező változásokat, azt a folyamatot, amelynek során a saját portékáját árusító népi mester helyébe a piacon a szekeres kiskereskedő, majd a piacot monopolizálni akaró, az előállító munkáját kizsákmányoló nagykereskedő lép. A szerző végül utal a felhalmozódott tapasztalati tudás értékesítésének mai lehetőségére.

3. Munka — néphagyomány

Az eszköz és munka műszaki szempontú vizsgálatát a munka társadalmi vonatkozásainak elemzése követi.

A termelőeszközök alacsony termelékenységűsége, az egyenlőtlen birtokviszonyok, a családok korlátozott munkaerőviszonyai és a gazdálkodás idényjellege (utóbbi egy földműves kalendárium és egy, a munka, az alvási és a szórakozási idő nemenkénti és koronkénti alakulását jelző grafikon összeállításával világítja meg) különféle családgazdasági és azokon kívüli munkaformákat tett szükségessé. Ezek társadalmi vonatkozásait, a csoportosulások szervezésének alapjait (szomszédság, rokonság), etnikumtól független voltát, a közös munkavégzésnek a tapasztalatok kicserélésében, a sorsközösség gondolata ébresztésében játszott szerepét néhány Kolozsvár környéki háromnyomásos gazdálkodású település példáján mérte fel (*Régi munkaszervezeti formák*).

A termelési mód változásainak egész életformát megváltoztató hatását az *Avasiúváros változásairól* című nagy tanulmányában elemzi. Főlvázolja a település történeti fejlődését, majd rátér a gazdasági életben bekövetkező változások tárgyalására. A határhasználati rendszert elsődlegesen a birtokviszonyok befolyásolták: a hagyományos kétfordulós váltógazdaságot a tagosítás hatására cserélték föl háromfordulósra, mely az 1945-ös földosztáskor szűnt meg. A növénytermesztés a változó szükségletek és eszközök szerint alakult: a cséplőgép alkalmazásától kezdve a rozstermelés jelentéktelenné zsugorodott, mivel szalmáját a gép összetörte, s tetőfedésre alkalmatlanná tette. Az állattartásban a nyomásleelő csökkentése, majd fölszámolása hozta a leglényegesebb változásokat: csökkent ugyan az állatlétszám, de javult az összetétele; az alkalmasabb fajokat egyre belterjesebb módon tartják. A középkori szerszámkészletet a tagosítást követően tökéletesített formák, gyári eszközök vagy azok helyi változatai váltották föl; az 1920-as évek félkapitalista paraszti mezőgazdaságát már a gépek közös, szövetkezeti beszerzése jellemezte.

A közös szövetkezeti földtulajdonon alkalmazott nagy termelékenységű gépek változásokat hoznak a különféle munkáknak a paraszti munkaévben eddig elfoglalt sorrendjében, szerkezetében, minőségében és mennyiségében. Míg korábban az aratás és cséplés a falu összlelkességének kéthónapi munkáját vette igénybe, ezt ma néhány ember két hét alatt elvégzi. Az együttes nemenkénti és egyénekenkénti munkateljesítmény 1900—1940 közti és 1965—1966-ra, valamint 1971-re vonatkozó mutatószámainak összehasonlításából kiderül, hogy a szövetkezeti nagyüzem a családi kisüzemhez alkalmazott munkaerőnek csak egyötödét veszi igénybe. A kis számú állandó mű-

szaki, ügyviteli és gépkezelő személyzet mellett a földművelés kézi munkáját főleg nők végzik. Míg tehát 1948—1952 közt a mezőgazdaságban fokozottan bevezetett, a régi termelési viszonyokat alig érintő újítások csak kis mértékben befolyásolták a népi életmódot (annak lényege a község rendtartása és a szokás által meghatározott határnapok keretében folyó hagyományos ritmusú munka) és a társadalmi szerkezet (kis számú mesterember, fuvaros, akkordmunkára járó réteg kialakulása) s annak fejlődése szerves volt, a néphatalom megszilárdulása mindezeket hirtelen gyökeresen átalakította. Értelmét veszítette minden hagyományos munkaszervezeti forma, s a felszabaduló férfimunkaerő főleg a környék újonnan létesült gyáraiban való lekötése révén népes szakmunkásréteg alakult ki.

Az anyagi helyzet javulása (évi 4-5 millió lej „folyik be” a faluba), az életmódbeli változások kihatnak a népi kultúra legkülönbözőbb területeire: a település szerkezetére, az utcákra, a telkek elrendezésére, a lakóházak anyagára, méreteire, berendezésére, a táplálkozásra, sőt az emberek gondolkodására is. A szerző nem téveszti szem elől a hirtelen, szervesen fejlődés negatív velejáróit sem: a földhöz való viszony megváltozása egyesekben a földműveléstől, sőt a szülőföldtől való elidegenedést váltotta ki; a modern bútorok, háztartási gépek nem annyira a kényelmi, gyakorlati és művelődési igényt, mint inkább az anyagi lehetőségnek a külsőséges hatását jelzik. „Elsősorban a termelési mód további változásainak ütemétől és intenzitásától függ — fejezi be tanulmányát dr. Kós —, vajon lesz-e lehetőség, idő a helyi népi életmódban [...] jelenleg szemünk előtt mutatkozó új formák általános elfogadására, az ismételt gyakorlat által egyezményessé, hagyományossá, népivé válására.”

Az azonos körülmények között élő emberek gazdasági, társadalmi és szellemi életmegnyilvánulásainak ismétlődő, egyezményes rendjét hagyományos közösségük, a község határozta meg. Ez biztosította az anyagi és erkölcsi élet szilárd-ságát, s ez védte és képviselte a közösség érdekeit. A következő tanulmány (*A régi Szék községi rendjéről*) — szakirodalmunkban úttörőként — egyetlen konkrét községi szervezetet és összetevőit: közös vagyonát (és annak használatát, a községgel kapcsolatos évi tevékenységek határnapjait, különféle javait, létesítményeit), intézményeit és különböző szintű öngazgatási szerveit veszi számba. A székiek máig híres hagyománytisztelője éppen közösségi életük erőteljességével magyarázható.

Az együttes életet lehetővé tevő s az együvé tartozást kinyilvánító egyezményes szokás és hagyomány fennmaradását biztosíthatja a közösség önálló voltát is, mely a hagyományalakító erőket megóvjá a külső hatásoktól. Melyek ezek az erők? E kérdésre a választ Kós a *Munka, életmód és hagyomány egy rituselem változása tükrében* című tanulmányában a lakodalomtartás idejének (napjának, évszakjának vizsgálata során adja meg. Egy mezőségi falu 159 évi adatainak egymással s a népi életmód és kultúra más oldalaival (a gazdasági munkák intenzitásának évi megoszlása, a termés, szaporodás előmozdítására irányuló ünnepek időpontjai stb.) való összevetéséből kideríti, hogy a hagyomány formáit és módosulásait az anyagi élet határozza meg, de összefüggésük tudata néhány emberöltő múltán — a hagyomány szokványossá válásával — elhomályosul.

E kötet tanulmányai nem sorolhatók tisztán a tárgyi, szellemi vagy társada-

lomméprajz keretébe: Kós összefüggéseket kutató szemlélete szétfeszíti a merev kategóriákat. Az élő jelenségekből kiinduló, a fejlődés vonalán visszanyomozó néprajzi módszere feledtetni velünk, hogy dolgozatai többsége 20-25 évvel ezelőtt keletkezett: hitelesen feltárt jelenségei, adatai „maguk is előzményé válhatnak, de el nem avulhatnak“. Gazdag adat- és példatárának, újszerű témáinak (a határbarázdáló eke, a bivalytartás), elsőként bemutatott falvainak, tájainak (az Avas), klasszikus hagyományokra épülő modern kutató, értelmező módszerének nemcsak a szakember örül; közérthetőségre törekvő stílusa, izléses grafikája révén könyve valamennyi olvasni szerető ember nyeresége. Elsősorban humánnumot sugárzó tartalmáért, mely megtanít bennünket tisztelni a minden anyagi és szellemi értéket létrehozó dolgozó embert, s ráébreszt arra, hogy azonos táji-történeti-természeti feltételek között a nyelvi különbség nem olyan erős, mint azok a szálak, amelyek összekötnek.

Gazda Klára

Harc az abszurdal

Már Dürrenmatt megjegyzi, hogy műveinek groteszk példázatai sohasem abszurdak. Eugène Ionesco „divatszónak“ tekintti az abszurd minősítést, és visszautasít minden olyan kísérletet, amely ellen-színműveinek látomásait abszurdként kívánná megjelölni. Samuel Beckett is határozottan állást foglal az elnevezés ellen. Albert Camus jellegzetesen abszurdnak itéli Franz Kafka életművét, bár Kafka sohasem nevezte így életszemléletét, még kevésbé alkotásait. Jellemző rá, hogy a dadaista ellenművészet abszurdításával szemben fenn tartásokkal élt, s szétdzúzott hitnek, szellemi rokkantságnak nevezte a dadaisták tiltakozó művészi játékaikat. Persze igaz, hogy az abszurd irodalom termékei korántsem terminológiai szempontból, sokkal inkább tartalmaik alapján ítékelhetők meg.

Nicolae Balotă értekezése az abszurd irodalomról (*Lupta cu absurdul*) Zirkuli Péter fordításában nemrég magyarul is megjelent. Nicolae Balotă elmélyült portrévázlataiban nemcsak a XX. századi abszurd mesterek műveit elemzi, hanem érinti az abszurd irodalom előképeit is. Művének számottevő érdeme, hogy művésztélektani közelítéssel nyúl

az abszurd irodalom valamennyi jelenségéhez, s változó formai-tartalmi lényegüket nem az egyoldalú azonosulás vagy elutasítás részrehajlásával jelzi: öngigénye szerint át kíván hatolni a helyenként művészi alkotások gyakran nehezen megközelíthető szemléletvilágán. Személyiségrajzai legalább annyira hozzásegítenek a művek keletkezéstörténetének megfejtéséhez, mint tartalmi értékeik/értékhiányuk pontos jelzéséhez.

Kétségtelen: az abszurd nem új jelenség az irodalomban. A kezdeteket, ha úgy tetszik, vissza lehet vezetni a bibliai és mitológiai mondákig, melyek természetfölötti hősei legalább olyan természetes szabadsággal öltik fel a látogatvalóság álöltözetét, mint a jelenkori abszurd irodalom képzetűs alakjai. Mégsem lehet az ókori mitológikus-művészi látomások rációntúli alkotásait történelmielkül összevetni a jelenkori modern művészet irodalmi káprázataival; a mítoszok világában szilárd, megingathatatlan hit uralkodott, amelyből nem hiányzott a reményesség, míg a jelenkori abszurd irodalmi termés egyik sajátossága a hitetlenség, a reményvesztettség, a lefegyverző rettetet, amely már nemcsak a művészi alkotás értelmét, de helyenként a pusztá lét értelmét is megkérdőjelezi.

* Abszurd irodalom. Gondolat Kiadó. Bp., 1979.

Ilyen értelemben kell elhatárolni az abszurd művészetet a meseirodalom és a fantasztikus irodalom klasszikus műveitől is. Nicolae Balotă ugyan Lewis Carroll *Alice Csodaországban* című álmomeséjét az abszurd irodalom előfutárai közé sorolja, mert a mese képzelt világában minden történetet az abszurd logikája/logikátlansága igazgat; ebben az álmovilágban természetesen léteznek a nemlétező. A játékos-groteszk kép telenségek viszont aligha csak Lewis Carroll bizarr gyermekmeséiben fordulnak elő. A mese (tündérmese, démonikus mese, mitológiai mese, hitrege) fő jellemvonása a *csoda*, a lehetséges és lehetetlen határvonalának elmosódása; minden átváltozhat bármivé (mint Franz Kafka abszurd történeteiben vagy Eugène Ionesco releváns jelképeiben).

A fantasztikum ósidők óta minden korban felvillant a művészi alkotásokban. Jellemzője az irréális, az értelmet meghaladó csodás (mesés) elem felhasználása, ami nem zárja ki a valóság közelítésének tudatos szándékát — éppen a képzeletbeli felnagyítás segítségével. Arisztophanész a csodálatos és valóságos ötvözetét nyújtja merész szatírjaiban, Swift pedig a fantasztikumba ültetett szatirikus gulliveriáddal a jelenkori abszurd irodalom egyenes elődje.

Nicolae Balotă kritikus hitvallását félreérthetetlen egyértelműséggel jelzi: „A művészet célja mindenkor és mindig más-más módon a *közlés* volt, újabb megnyilvánulásai viszont a közlés, a kommunikáció elutasításáról vallanak [...] a művészet szoros kapcsolatban áll az ember kifejezőségével; nem művészetellenes ösztön nyilatkozik-e meg tehát korunk jelzett törekvéseiben? A művészet látványos öngyilkossági kísérletének vagyunk a tanúi, első alkalommal a művelődés történetében?” Kérdéseiben nyugtalanság lappang, értelmezési kísérleteiben nem rejti el aggodalmát.

A művészetellenesség mindenekelőtt a dadaista mozgalom (1915–1922) esztétikai hittételeiben jelentkezett. Az alapító Tristan Tzara szerint a dadaisták tiltakozásul a világ jelenvaló értelmetlenségeire (első világháború) értelmetlen művészzel kívánták felhívni a figyelmet (olyan kiváló művészek vettek részt a mozgalomban, mint pl. Aragon, Éluard, Arp). „A romlás, a tűzvész, a bomlás nagy látványosságára készülődünk”; „Jöjjön a fékezhetetlen örület, a bomlasztás”; „Köpd le a szót, a társadalom üres, nyomorék, unalmas nyelvét” — hirdették. Előadásaik szándékosan inzultáltak, sértegették közönségüket, hogy kihívják felháborodásukat. Balotă megjegyzi: a *szavak károsának*, a nyelv fel-

bontásának retorikáját pokolgépnek szánták az irodalom, a művészet, a szellem levegőbe röpítésére. Elleneztek minden művészi formát, magát a művészetet is, és — minden jelentkezési formájában — abszurdnak tartották, mivel eltereli a figyelmet a társadalmi abszurdításokról. Műveikben voltaképpen a művészi alkotás paródiáját kívánták megjeleníteni; értelem nélküli, kitalált szavakból úgynevezett verseket gyártottak, roncsolt kerékpárokat és éjjeli edényeket kézzelggyel ellátva szoborként állítottak ki. Jellegzetes eljárásuk volt, hogy elválasztották a szavakat hagyományos jelentésüktől, s kihívóan szólottak közönségükhöz vagy olvasójukhoz: „Ugye, nem értitek, mit csinálunk? Hát mi még annyira sem értjük!” A tanulmány szerzője méltán állapítja meg, hogy a dadaista tagadás a művészi alkotásban jutott csődbe. Ellenművészetükkel akarva-akaratlan a művészetet szolgálták, s a későbbiekben is számottevő hatással voltak az avantgarde művészi áramlataira. Más kérdés, hogy a dada legjelentősebb alkotói később elfordultak a nyelvi és művészi képtelenséget a tiltakozással és lázadással azonosító antipoeitiktól.

Sajátságos, hogy Balotă az abszurdot leszűkíti a *nyugati* ember és a *nyugati* kultúra válságtüneteire, noha a mi tájainkon is utat törtek — sajtószűrőket megörözve — az avantgarde kísérletek, amelyek — Eugène Ionesco szavai szerint — művészi szabadságot jelentenek, s értelmezésében a művészi szabadság azonos az újabb és újabb kísérletek jogával. Nem tudom, dadaista hatásra-e, de kétségtelen, hogy pl. Karinthy Frigyes „dadaista” módszerekkel kereste a húszas években a nyelv megújításának művészi formáit. „Nekünk nem volt szótárunk [...] — írja —, a Nyelvet, a költészet anyagát magunk teremtettük [...] szót alkottunk, s rábíztuk, hogy teljék meg tartalommal [...] és megszületett a *halandza*, a *világ leg-tisztább nyelve*, amely csak szavakat ismer, s a beszélő vagy hallgató tetszésére bízta, mit gondoljon, s mit értsen a szó mögött!” Karinthy a *halandzsával*, a szavak kötetlen asszociációs rendszerével a végső szabadságot kutatta. A *halandza* éppúgy, mint a dadaista művészetben, a szavak hallucinációja vagy az automatikus írás — valóban szabad világ, amelyben az ötletek, a képzetek és képtelenségek akadálytalanul szárnyalnak, nem köti őket semmiféle nyelvi konvenció, legkevésbé a hagyományos értelem és logika törvényei. Eugène Ionesco szerint: „Szét kell zúznunk a nyelvet, és újra kell alkotnunk.” Samuel Beckett pedig azt vallja, hogy „ki kell

provokálni a nyelv bomlását", hogy megszabaduljunk a kárhozatos nyelvi beidegződések ürességétől.

Csakhogy a dadaisták (még Tristan Tzara is, nem szólva Aragonról vagy Éluard-ról), éppúgy, mint Karinthy Frigyes, később rájöttek arra, hogy ebben a különös művészi szabadságban a szabadság szenvedett vereséget. A nyelvi rend teljes felbontása nem a *személyes szabadságot*, hanem a *személyes önkényt* helyezte hatalomba, a *személyes egyeduralmat*, amelyet olyannyira elutasítottak valamennyien, de amelyet oly szenvedéllyel igényeltek a maguk számára a művészetben.

Eugène Ionesco művészetének dadaista beszűremléseit (mint magát a dadaista kísérletet) elutasító értelmezéssel kíséri Nicolae Balotă: „Szójátékai, szóficamai a dadaistákra és szürrealistákra emlékeztetnek [...] drámáiban nincs okozati összefüggés [...] megerőszkolja a valóságot, a nyelvet [...]. A *kopasz énekesnőben* a szereplők beszéde értelmetlen ugyan, de ez nem akadályozza meg őket abban, hogy párbeszédet folytassanak [...]. A *székében* a színpadot elárasztja a semmi [...]. Ionescónak nincs és nem lehet üzenete.” Balotă ugyanakkor megállapítja, hogy Ionesco tanúvallomásnak szánja drámáit (ami persze már üzenetnek számít), úgy látja, hogy a kor uralkodó mitikus képe: Babel. Ezért bomlik fel a nyelv, a személyiség. („Új Babelt élünk, a fogalmak pokoli zűrzavarát” — írta Ionescót jóval megelőzve, de vele egyetértően Karinthy Frigyes.) Eugène Ionesco tanúvallomása szerint „századunkban sokszor rémálomszerű az élet”, ellenfabuláiban „a közölközhetetlen valóságot” kívánna közölni: „Szótáramból hiányzik ez a szó: igazság [...]. Minden igazságszolgáltatás igazságtalan, minden tekintély önkényes.” Azért fordul az abszurd felé, hogy megbontsa a kényszerű rendet, amely bélyeget rak az emberre. Ellenszínműveinek nyelvi leleményeivel a valóság nyomasztó jellegére kíván rámutatni, az emberi kapcsolatokat elidegenedett, abszurd vonásait tükrözi. Bár írói szemlélete a nihil, a reménytelenség, a kiúttalanság felé mutat, elvitathatatlan, hogy szellemes művészetével fellép a zsarnokság, a kényszer, az embertelenség ellen, s ezzel már meg is haladja színműveinek groteszk látókörét.

Voltaképpen Samuel Beckett is — bármennyire paradox képlet ez — művészetellenes; „olyan művészetről álmodom — vallja —, amelyet nem lázad saját fenséges jelentéktelensége ellen.” Nicolae Balotă felveti itt a kérdést: „nevezhetjük-e a szó eddigi értelmében művészetnek ezt az új művészetet?”

Útal az ellenszínház, ellenregény, ellenfestészet, ellenszobrászat, antidráma s általában az abszurd irodalom áramlataira, amelyeknek ha vannak is érintkezési pontjaik — például a kifejezés-hiány érzékletes megjelenítésében —, személyhez kötött, sajátos szemléletük az uralkodó. „A kortárs művészet egyik legjelentősebb metamorfózisa az átmenet a kifejezésből a kifejezés hiányba, a kifejezés önmegtágadásába” — írja.

Aligha vitatható, hogy az abszurd drámai kísérletek nagy többségükben bírálatként jöttek létre, vitatható viszont a beckett-i világkép („az abszurd apokalipszise”), amely az emberi létformát — egyes verziók szerint csak a nyugati létformát — lenyűgöző művészi ábrázolással, tartalmatlannak ítéli. „Nem, megnevezni semmi sem lehet, kimondani, nem kimondani, semmi sem kimondható [...]. Semmi sem valóságosabb, mint a semmi.” Drámáiban szétbomló éleketek, széteső formákat, az enyészetet, a pusztulás látomásait közvetíti. Igénye: kifejezni, hogy nincs mit kifejezni, s ha ő mégis kifejezésre törekszik, ez számára művészi kényszerűség. Az elmélet és a művészi alkotás ellentmondása nyilvánvaló. A *Godot-ra várva* voltaképpen az örök emberi reménység költői foglalatja (bár ez csak az egyik értelmezési lehetőség). Samuel Beckett előszeretettel jeleníti meg mindazt, ami az emberben, az emberi életben visszataszító. Drámáit csonka, torz, béna, porban küszködő lények népesítik be, s még csak szánalmat sem ébreszt irántuk; *ilyen az ember* — állítja. Beckett színműveinek hősei szörnyű karikatúrák, képtelenek az együttélésre, még inkább a szerelemre. Viszolyognak a szerelmi élettől, amelyet kényelmetlennek, kegyetlennek, szennyesnek ítélnék. Ez mindenképpen áruló jel, s önmagában is abszurd szemléletet idéz.

Azért tartom jellegzetesnek a szerelmet elutasító (ha úgy tetszik: a fajfenntartást elutasító) aszkézist Beckett drámáiban, mert *valamennyi* abszurd író a szerelem megtagadásában találkozik. Franz Kafka naplójában feljegyzi, hogy számára a nők, illetve a szerelem az *abszurd megtestesítői*. Öszintén megvallja: nemcsak a női meztelenség, saját meztelen teste is irtózattal tölti el. Lehetetlen ezt az életidegenséget elvonatkoztatni szemléleti reményvesztettségétől. Albert Camus szerint a nemi élet letéríti az embert igazságkereső útvjáról. Eugène Ionesco: „Mindentől undorodom [...] az esztétikától, az irodalomtól, a szerelemtől.” A szerelem öröme, talán csak vigasza egyik jelentős abszurd alkotónak sem adatott volna meg? Ez nemcsak a személyes élettapasztalat

egysíkúságát jelentené, de a művészi alkotás egyoldalúságát is. Kételkedésük az adott világ nagyon is vitatható rendjében és emberi kapcsolataiban teljességgel elfogadható. Lázadásuk az emberi természet lényegi adottsága, a szerelem ellen gyötrelmesen következetes érvényesítése annak a tapasztalatuknak, hogy az adott világban minden érzélem, kötődés eltorzul.

Franz Kafka, az elidegenedés korszakos jelentőségű írója többek között azért fordult önmaga és az őt körülvevő világ ellen, mert személyes életét elviselhetetlen feszültségek terheltek. Günther Anders Kafka-értelmező művében (*Kafka pró és kontra*) írja: „Mint zsidó nem tartozott egészen a keresztény világhoz. Mint közömbös zsidó nem tartozott egészen a zsidókhoz. Mint német anyanyelvű nem tartozott egészen a csehekhez és a csehországi németekhez. Mint csehországi lakos nem tartozott egészen Ausztria—Magyarországhoz. Mint biztositási hivatalnok nem tartozott egészen a polgársághoz. [...] De a hivatalhoz sem tartozik, mert írónak érzi magát. Mégsem író, mert erőit családjának áldozza fel. De: »családomban idegenebbül élek, mint egy idegen« — vallja. Ehhez járult alkati sérülékenysége, amely állandó szorongást okozott. A külvilág ellentmondásai indokolt rettenettel töltötték el; betegsége, a gégefőtuberkulózis a korai halál biztos tudatával. Szenvedett írás közben, de ellenállhatatlan művészi kényszert érzett, hogy kimondja a kimondhatatlant, közölje a közölhetetlent világa abszurditásairól. Meggyőződése volt, hogy semmi sem olyan, mint amilyennek látszik, mindent elfed a kétértelműség vagy többértelműség. („Minden másképpen van, s az is másképpen van, hogy minden másképpen van” — írja Karinyth Frigyes.) Kafka művészete a látszatok mögött megbúvó valóságot, a lét értelmét kutatja; „egyetlen rejtőzési lehetőségem marad csupán, az igazság. [...] Művészetünk: megvakulni az igazságtól.” De az igazság kimondhatatlan, mert senki, mint vallja, ő maga sem ismeri az igazságot. Franz Kafka művészete mégiscsak az igazságot szolgálja, amikor műveiben a korlátolt, zsarnok bürokraták ellen lázad, lerántja róluk emberi mivoltuk álcáját. Paraboláiban két valóság játszik egymásba, a jelképes és a valóságos élettartalmak átfedik egymást.

Legjelentősebb műve *A per*. Hősének sorsa nem is annyira azért tragikus, mert ártatlanul letartóztatják, sokkal inkább azért, mert elveszti személyisége egyensúlyát, környező világa megfosztja a választás lehetőségétől, és elfogadtatja vele a büntetlen bűnös szerepét. A tör-

tétben senki sem ismeri a Törvény lényegét, a bűn természetét; a társadalmi mechanizmus eltörölte a bűnök és erények személyes jellegét; az a bűn, amit a hivatal, a törvénykezés (a hatalom) bűnnek mond. Ártatlanság csak az álmovilágban van. A hős elpusztul értelmetlenül, amint értelmetlen volt élete is, mert elfogadta az adott világ abszurd valóságát. Franz Kafka fantasztikumba hajló regénye a büntelen bűnösségről nemcsak az ő korát jellemezte; később tömegarányokban jelentkezett a büntelen bűnösök üldözése és kiirtása, ami kísértetiesen reálisá avatta képtelen látomását. *A kastélyban* is a rejtélyes, a megfoghatatlan leigázó hatalom ellen lázad, de hőse itt már nem adja meg magát, mint *A perben*, igazságkereső szendélyllyel próbál behatolni az emberek sorsát mozgató világ kulisszái mögé. Műve igazolja, hogy Kafkában sivár életkörülményeinek és riasztó élettapasztalatainak ellenére is élt az elpusztíthatatlan remény: „Sohasem kétségbeesni, még azon sem, hogy nem esel kétségbe; amikor már minden véget érni látszik, új erők közelednek. [...] Az ember nem élhet az állandó remény nélkül, hogy van önmagában valami szétrombolhatatlan.” Franz Kafka a valóság jelenségeit növeli abszurdá, bár ezek a jelenségek művészi felnagyítás nélkül is ellentmondanak a józan ítéleteknek. A racionális mezben jelentkező társadalmi irracionális hajszoja szorongásos állapotba; ebből a szorongásból táplálkozik képzeletgazdag művészete. Kafka abszurd művészi víziói nemcsak az avantgarde alkotóira hatottak, többekévesé alakítóan érintette a század egész irodalmának valóság szemléletét.

Kétségtelen, hogy Balotá rokonszenvét döntően Albert Camus személyisége és művészete nyerte el. Ennek több oka is van. Mindenekelőtt méltányolja, hogy az író igen szorosan kapcsolódik a korabeli valósághoz; egy ideig, 1934-től 1937-ig tagja volt az algériai kommunista pártnak, részt vett az antifasiszta ellenállásban, küzdött mindenfajta társadalmi és faji diszkrimináció ellen. A Hitler-ellenes háború idején mondta: „Tisztánlátóan kell élnünk ebben a világban, ahol a kétségbeesés szabály.” Hitler az abszurd zsarnok jellegzetes figurájának tartotta, egyszerre pojacának és szörnyetegnek, olyan kényúrnak, aki a Camus által elutasított tekintélyelv helyezett az értelem fölé, s tudatlanságában egyszerre volt nevetséges és félelmetes. Albert Camus az értelmét vesztett világ körülményei között úgy érzi, hogy az abszurd irodalmi műveknek hivatása a túrheteretlen világ jelenségeit a lázadás — s nem a forradalom! —

irányába feszíteni. A világnak, hogy el ne sülyedjen az abszurditás mocsarában — a hősiesség útját kell választania, de az olyan hősiességét, amelynek van értelme — állítja.

„Az abszurd világ problémájának fölvetése azt jelenti, hogy föltesszük a kérdést: »Beletörődünk-e a kétségbeesésbe, anélkül hogy tennénk valamit?« Azt hiszem, erre egyetlen becületes ember sem adhat igenlő választ.“ Albert Camus látásmódja lázadó értelemmel ruházta fel az abszurd irodalmat, éppen mert eltökélten küzd az abszurd világ értelmetlensége ellen. Nicolae Balotă jellemzése szerint: „Camus — Kafkánál is határozottabban — az abszurdot zsákutcának tartotta, ahonnan a mindig éles látású és önmagához őszinte író újra meg újra megpróbált kijutni, s ahová újra meg újra kénytelen volt visszazuhanni. [...] Ez volt legerősebb serkentője, életében ez jelentette a szenvedélyt.“ Már a *Közöny* is a társadalmi valóság elleni lázadás eszményítése — ami egyébként számos francia ifjút vezetett az antifasiszta ellenállás soraiba —; *A pestis* még inkább az emberi méltóságot szólítja csatasorba mindenfajta fasizmus abszurduma ellen. Egyik legnevezetesebb drámája, a *Caligula* a céltalan hatalomvágy örületének gondolati parabolája, egyszeremind a korlátlan személyes szabadság szuggesztív elutasítása. (Caligula korlátlan és kendőzetlen személyes hatalom-szabadsága — mint a diktátorok egyeduralma általában — a tömeggyilkosságok termótárlaja.)

Albert Camus művészete elutasítja az életet mint értelmetlen jelenséget, amde bölcséletének és irodalmi moralizálásának abszurd ellentmondása, hogy ugyanakkor óvja is, szereti is az életet, amelynek megőrzéséért lázad. A lázadást „viszonylagos forradalom“-nak nevezi, a szervezett forradalmi cselekvéstől elhatárolja magát. (Ez a szemléleti ellentmondás vezette a kommunistákkal való

szakításhoz.) Abszurd etikája, mint a lázadás etikája, ösztönző és lefegyverző egyszerre. Irodalmi műveiben és széles körű publicisztikájában az értelmes cselekvés jogáért emel szót, más oldalról a személyes lázadás, a nihilizmus gondolatát emeli piederesztálra, noha megjegyzi: „Nihilizmusunk mélypontján is a nihilizmus meghaladásának esélyeit kerestük.“ A világ ellentmondásait így megtoldja saját szemléletének ellentmondásaival. Világosan látja, hogy „az ember az egyetlen teremtmény, amely nem hajlandó az lenni, ami“ — ez a felismerés sarkallja szüntelenül önmaga meghaladására. Albert Camus szeretne túllépni saját gondolati-eszmei határain. Kétkelkedik, mint minden igaz alkotó; kétkelkedik nemcsak az adott világ rendjében, de a maga művészetében is. „Számomra a művészet nem minden“ — mondja. A kétkelkedés számára semmiképpen nem hitvesztés (mint Ionescónál vagy Beckett-nél). Albert Camus hisz az értelemadó szóban, talán csak ebben hisz igazán. Művében az abszurd is átlényegül. Megjeleníti az abszurdot, hogy vitázzon vele, sőt harcoljon ellene. „A képtelenségből, az abszurd fölfedezéséből következik a harc az abszurdal“ — jelzi Balotă. Innen könyvének címe is: *Harc az abszurdal*. Aminek kettős értelme nyilvánvaló: az abszurd irodalom képviselői a valóság képtelenségei ellen éppúgy fellépnek, mint ahogy művészi iróniával vagy éppen öniróniával vizsgálják felül újra meg újra eszményeiket. Szemléletében ezért mondhatja az elemző választ kereső mű szerzője: „Az abszurd az értelem magyarázat-igénye és megértésigénye — a világ és a lét föltételezett áthatolhatatlansága és irracionálisága közötti szakadás.“ A középkor bölcselőinek krédója: „hiszem, mert képtelenség“ — az abszurd irodalom műveiben újjászületett. Csakhogy, mint minden életjelenségnek és irodalmi áramlatnak, az abszurdnak is megvan a maga behatárolt életkora.

Robotos Imre

Gherea időszerűsége

Constantin Dobrogeanu-Gherea születésének 125., halálának 60. évfordulója alkalmából számos értékelés jelent meg nyomtatásban, hangzott el különböző típusú előadások keretében. Ezek az emlékezések főleg Gherea tevékenységének úttörő jellegét emelik ki. Ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy társa-

dalomtudományokhoz kapcsolódó elméleti írásainak és gyakorlati tevékenységének értékelésében az esetek többségében alapvető módszertani hiba fedezhető fel: a rész kiemelése az egészből (elméleti megfontolásból és a funkcionális hangsúlyozásával) és e gyakorlat alkalmazása Gherea életművére, il-

letve a társadalmi kontextusra, amelyben létrejött. A társadalmi kontextus tágabb és szűkebb értelmezésére utalunk. Ennek a figyelembevételére minden elméleti és gyakorlati tevékenység értékelésének elengedhetetlen módszertani követelménye. Szerepe viszont aszerint változik, ahogyan az értékelés tárgya kapcsolódik egy adott társadalmi rendszerhez, annak különböző vetületeihez. A kölcsönös feltételezettségnek a módja és mikéntje koronként és egyéniségenként változik. Vannak korok, amelyeknek alapvető sajátossága bizonyos kiemelési viszonyosság, a látványos és gyökeres változások hiánya, a folyamatos lassú fejlődés, a viszonylagos stabilitás; ilyen esetekben a kor és a benne élő nagy egyéniségek kapcsolata lazább, áttehetősebb, kevésbé érzékelhető. A gyökeres változások korszakaiban viszont a konvergencia vagy divergens kapcsolatok, hatások erőssége, sokrétűsége, láthatósága és néha látványossága formájában az ellenkező tendencia érvényesül. Mindkét esetben a kapcsolat lényege ugyanaz, csak a mikéntje különböző, ti. a nagy egyéniség mindig korának alapvető problémáival kerül kapcsolatba. Ezek a problémák viszont az első esetben a társadalmi struktúra mélyebb rétegeiben helyezkednek el, míg a második esetben a felszínre kerülnek, ettől függően alakul hatások intenzitása, megjelenési formája. Ezek a legáltalánosabb tipológiai viszonyok és viszonylatok mindig egy adott személyiség alkata és céljai szerint módosulnak, módosulhatnak. Léteznek tehát objektív és szubjektív tényezők, amelyekről függően alakul egy adott kor és egyéniség közötti kapcsolat és annak jellege. Gherea életművében a két típusú tényezők egyirányú összehatását figyelhetjük meg, aminek szükségszerű következménye a közte és a kora közötti kapcsolatnak a dinamizmusa és sokrétűsége. Példaként néhány ismert történelmi és életrajzi adatra hivatkozunk, amelyek említését cikkünk alap gondolatának bizonyítása teszi szükségessé. Arról van szó, hogy az az igen rövid időszak, amelyben Gherea irodalomkritikai és esztétikai tevékenységét kifejti, egybeesik a román nép és irodalom sorsdöntő mozzanataival. Ez mindennek előtti a nemzeti függetlenség kivívásában, a polgári demokratikus forradalom részleges megvalósításában, a munkásmozgalom kezdeteiben jut kifejezésre.

A bennünket közvetlenül érdeklő irodalom és általános esztétika területén Gherea munkássága egybeesik az irodalomkritika és szociológia hazai tudományos megalapozásával. Ismert körülmények között Titu Maiorescunak és ta-

nítványainak a művei és tevékenysége révén létrejön és fokozatosan polgárjogot nyer egy filozófiai fogantatású, normatív esztétika, amelynek közvetlen és elsődleges forrása a Herbarttól, Hegeltől, Schopenhauertől kidolgozott klasszikus német esztétika. A dolgok ilyen szerű alakulását nagymértékben befolyásolta az az egyszerű — és ebben az összefüggésben igen fontos — tényező, hogy Maiorescu németországi tanulmányai során ezzel a esztétikai koncepcióval kerül kapcsolatba, ezt sajátítja el a rá jellemző alaposítással, ez képezi irodalomkritikai és közművelődési tevékenységének elvi és módszertani alapjait, s ezt honosítja meg a román esztétikai gondolkodásban is. Persze, arról sem szabad megfeledkezünk, hogy a klasszikus német esztétika számos vonatkozásában napjainkig megőrizte időszertűségét, és bizonyos értelemben elérhetetlen vagy megoldásra váró modell maradt (Lukács nyilatkozik ilyen értelemben esztétikájának előszavában Hegelről). Mindez hatványozott mértékben érvényes a szóban forgó helyzetre és korra.

Általában is, de főképpen az említettől képviselt esztétikai rendszerekben az anyagi és a szellemi lét egészen, ezen belül az esztétikum- és a művészetvizsgálat egy posztulátumszerű alapelvből indul ki. Ilyen princípium Hegelnél az *abszolút eszme*, Schopenhauernél pedig a *vak akarat*. Annak ellenére, hogy ezeknek a „viszonyításoknak” az alapján, ezek keretében a klasszikus német esztétika képviselőinek sikerült felfedezniük és megfogalmazniuk a művészet és a valóság kapcsolatának néhány alapvető sajátosságát, vetületét, ezek értelmezése mégsem teljes, mivel e sajátosságokat mindig a posztulált princípium szellemében is értelmezték, annak rendelték alá. Például Hegel, a nagy német gondolkodó, az egyetemes művészet egyik legszakavatottabb ismerője nagy hozzáértéssel és igen meggyőző erővel tárja fel és fejt ki a keleti művészet „szimbolikus” jellegét és jelleget, az antik görög művészet „lekerekítetttségét” vagy a tole „romantikusnak” nevezett modern művészet szubjektív és problematikus jellegét s a művészet számos más sajátosságát, mindezt pedig az abszolút szellemből származtatja, és arra vezeti vissza. Így a szimbolikus (keleti), illetve a romantikus (modern) művészet azért nem tökéletes, mert benne az „eszme” nem találta meg a neki megfelelő formát, szemben a klasszikussal (a göröggel), amelyben egy olyan formára talált, amely a művészet adta lehetőségeken belül a legteljesebben fejezi ki az eszme lényegét és sajátos ter-

mészetét. Ezért, vonja le a végkövetkeztetést Hegel, egyedüli igazi művészet a klasszikus, vagyis a görög művészet.

A klasszikus német esztétika másik lényeges vonása az, hogy eltekint a művészetnek azoktól a jellegzetességeitől és funkcióitól, amelyek csak a mindennapi, a társadalmi praxis szempontjából jelentősek, a posztulált princípium szemszögéből nézve viszont nem. Ez a jelenleg azzal is magyarázható, hogy a szóban forgó esztétikai rendszerek képviselői tudatosan lépnek túl az empiria, a konkrét társadalmi gyakorlat szintjén a transzcendentális irányába. Itt a marxista felfogástól eltérően a mindennapi élet szférája nem jelenti a művészeti és a tudományos alkotás indítékát és végső célját. Ezzel függ össze az a tényező is, hogy az említett esztétikai rendszerekben megbomlik az elmélet és a gyakorlat dialektikus egysége, aminek egyenes következménye ama hamis hierarchiának a posztulálása, amely a társadalmi gyakorlatot, az anyagi létet alárendeli az elméletnek, illetve a szellemi létnek. Ez különben minden idealisztikus eszmerendszer alapvető sajátossága. A bennünket közvetlenül érdeklő szűkebb területen ez a tendencia az esztétizmus formájában jelentkezik.

A fentiekben vázolt modellhez viszonyítva Maioreescu esztétizmusa mérsékelt, bizonyos értelemben összhangban van korának művészeti és szellemi életével, ettől közvetlenebbül determinált, mint a hazai viszonyokra alkalmazott klasszikus német esztétika. A román irodalom és általában a szellemi lét fejlődésének ebben a szakaszában az esztétikai elveknek az alkotások megítélésében való szigorú, néha egyoldalú alkalmazását úgy kell értelmeznünk, mint objektív szükségszerűséget, mint olyan tényezőt, amely pozitívan befolyásolta a román irodalom és kultúra további fejlődését. Maioreescunak ez a pozitív előjelű szemlélete főképpen kora irodalmi és kulturális életéhez közvetlenül kapcsolódó írásaiban és tevékenységében jelentkezik, de csak részben van jelen vagy teljesen hiányzik elméleti írásaiból, definíciószerű megfogalmazásaiból. Ezekben olyan normatív, dogmatikus és néha anakronisztikus tételekkel és nézetekkel találkozunk, amelyek nincsenek összhangban a kor anyagi és szellemi életének uralkodó vagy kialakulóban lévő tendenciáival. Gondolunk itt, többek között, a tudományos-műszaki forradalom feltartóztathatatlan előretörésére, a kísérleti és egzakt tudományok rohamos, addig soha nem tapasztalt fejlődésére, a polgári társadalmi rend, valamint az ezt támogató intézmények és eszmék uralkodóvá válására és, ami ennek szük-

ségszerű következménye, a munkásmozgalomnak és ideológiájának kibontakozására. A pozitívista filozófia és esztétika, az orosz demokrata forradalmárok filozófiája és esztétikája s végül a dialektikus és történelmi materializmus kidolgozása és elterjedése, alkalmazása az irodalom és művészet területén eme új szükségletekre, körülményekre felel.

Maioreescu szemléletének és az ezzel szemben álló tendenciáknak főképpen azokat a vetületeit emeltük ki, amelyek egyben Gherea életművének alapját, forrásait és általános keretét is jelentik.

Gherea írásainak egyik alapvető tétele az esztétika örök problémájával, nevezetesen a művészet és a valóság viszonyával foglalkozik. Gherea ezt a kérdést főképpen fiatalkori írásaiban (*A kritikáról, Maioreescu Úrnak*) részben a taine-i, részben pedig az orosz forradalmi demokraták esztétikájának a szellemében értelmezi. Így jut el az ismert meghatározáshoz, amely szerint a művészet a természetes és főképpen a társadalmi környezet terméke. A „főképpen” kitétel arról tanúskodik, hogy Gherea az orosz demokrata forradalmárok esztétikájának a hatására megpróbál túllépni Taine mechanikus-biológisztikus szemléletének korlátain. Így szerinte a művészet genezist és hatását elsődlegesen nem a kozmikus és a biológiai, hanem a társadalmi tényezők határozzák meg. Taine pozitívista esztétikájának a túlhaladását Gherea irodalomkritikusi és esztétikusi tevékenységének még az utolsó, érett szakaszában sem következetesen vitte végig, bár itt már nagyon közel került ahhoz, hogy helyesen és árnyaltan alkalmazza a marximust a művészeti alkotások vizsgálatában és értékelésében. E korszak és az itt tárgyalt kérdés szempontjából is Gherea legjelentősebb írása *A gazdasági materializmus és az irodalom*. Ebben a cikkében ráérez arra, hogy az irodalom és egy bizonyos társadalmi-gazdasági struktúra között sajátos kapcsolat jön létre, valamint arra is, hogy a művészet a felépítménynek olyan sajátos eleme, amely csak közvetett kapcsolatban van az alapjal, s mint ilyen, viszonylagos autonómiával rendelkezik. Mint tudjuk — néhány kivételtől eltekintve —, ezt a kérdést a mai napig sem értelmezik egyértelműen, egységesen. Gherea e tanulmányában, a kortársaktól eltérően, nem arra a kérdésre keres választ, hogy miért határozza meg egy bizonyos társadalmi struktúra vagy alap a művészetet, hanem arra, hogy miként jut kifejezésre ez a determinizmus.

Ugyancsak a pozitívista-materialista esztétika szellemében értelmezi Gherea a művészet társadalmi meghatározottságá-

nak konkrét módozatait és formáit. Ebben az összefüggésben erre a végkövetkeztetésre jut: „Ha a műalkotás a természeti és a társadalmi környezet eredménye, ha a művész azt adja nekünk, amit a természeti és a társadalmi környezet behelyezett, úgy műve környezetének tendenciáit fogja kifejezni; a művész alkotása valamilyen módon korának és társadalmának tendenciáit fogja kifejezni. Tehát tendenciamentes művészet egyáltalán nem létezhet. Tendenciamentes művészet nem volt, nincs, és nem is lesz.“

Gherea felhívja a figyelmet a különböző esztétikai és művészeti áramlatok osztályjellegére. Ebben az összefüggésben azt emeli ki, hogy az esztétizmus, a tendenciaellenes szemlélet hívei nincsenek és nem is lehetnek mindenfajta tendencia ellen, hanem csak bizonyos, saját érdekeik és eszméik ellen irányuló tendenciákat tagadnak. Ugyanakkor az igazi művészettől a haladó eszmék tudatos, felelősségteljes művészi megfogalmazását várja el. Egy ilyen művészet létrehozására szerinte csak az „állampolgár-író“, a tőle sajátosan értelmezett művészi egyéniség képes. Ide kapcsolódik az az ismert tétele is, amely szerint egy adott kor haladó eszméinek és legkiemelkedőbb művészi egyéniségének szerencsés összhangjából, konvergenciájából születik meg a *remekmű*.

Végül egy másik, ma is időszerű gondolata, amely egyértelmű különbséget tesz a művészetben a *tendencia* és a *tézis* között. Az előbbi minden igazi művészi alkotás szerves, immanens része, az utóbbi viszont kívülről ráaggatott, tőle idegen sajátosság. E kérdésekhez kapcsolódó fejtegetéseiben olyan tényeket és érveket sorakoztat fel, amelyek arról tanúskodnak, hogy felismerte a művészi alkotás alapvető sajátosságait. Így, többek között, a tartalom és a forma egymásba való átcsapásának, teljes harmóniájának a szükségességét, a művészi egyéniség sajátos státuszát; ezek az akkor születőben lévő marxista esztétika és egyben a Gherea-életmű maradandó, ma is időszerű hagyatékához tartoznak.

Dialektikus szemlélete szerint a társadalomtól létrehozott, meghatározott művészet ugyanakkor sajátos eszközeivel visszahat a társadalmi létre. Itt tulajdonképpen a művészetnek az abban az időben sokat vitatott etikai hatásáról, funkcionalitásáról van szó, egyben ez képezi az úgynevezett Maiorescu—Gherea-vita alapját is. Annak érzékeltetésére, hogy az utókor milyen végtelenen

értékelt a vitapartnerek érdemeit és gyengéit, két kiváló szakember véleményét idézzük: „Maiorescu metafizikus szemléletében a művészet erkölcsisége lényegében nem más, mint ennek a valóságtól, illetve az etikumnak az esztétikumtól való elszakítása, annak ellenére, hogy Maiorescu látszólag a művészet erkölcsiségét védelmezi. Gherea meggyőző erővel fejt ki a művészet társadalmi és erkölcsi explicit funkcióit, a művészet valós nevelő szerepét pedig az etikum és esztétikum szerves egységében szemléli.“ (Al. Dima: *Studii de istorie a teoriei literare românești*. Buc., 1962. 81—82.) „A harcos szocialista gondolkodóban Maiorescu eszméi csak negatív visszhangot váltottak ki. Gherea nem értett és nem érthetett egyet azokkal az Arisztotelész-től átvett katarzisz-fogalom párokkal, mint a »személytelen érzelem«, »a művészi élmény eszményi szférája«, annak ellenére, hogy ezek révén Maiorescu az irodalmi alkotás értékítéletét magasabb szintre emelte. Nemcsak hogy nem értett egyet Maiorescuval, hanem magukat a fogalmakat is tévesen értelmezte [...] azért, hogy bizonyíthassa »a személytelen élmény« fogalmában tőle feltételezett, de Maiorescunál meg nem lévő úgynevezett elmentmondásokat, Maiorescu tételeit önmagukban, egymástól elszigetelten csak esztétikai vonatkozásaikban értelmezi — mint ahogyan ez később is gyakran előfordul —, és eltekint ezeknek a gyakorlati vetületeitől, Maiorescu kritikai írásainak közvetlen kulturális hatásától, az esztétikai kritériumok adekvát alkalmazásától.“ (G. Ivaşcu: *C. D. Gherea*. Buc., 1972. 17.)

Az itt megfogalmazott két végletes értékelés közül véleményünk szerint az utóbbi áll közelebb a valósághoz, noha megfigyelhető benne bizonyos részrehajlás Maiorescu érdemeit illetően. Ivaşcu megállapítása persze semmit sem von le Gherea esztétikai nézeteinek az értékéből, csupán magyarázatát adja azoknak a buktatóknak, amelyek minden kezdet szükségszerű velejárói. Gherea hagyatékának e fogyatékoságait azért sem szabad elhallgatnunk, mivel nemzetközi jelenséggel állunk szemben. Hivatkozhatunk itt olyan esztétikára, mint P. Lafargue, Fr. Mehring vagy G. V. Plehanov. Ha ilyen összefüggésben értékeljük Gherea életművét, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a marxista filozófia alapvető tételeit a legelső között is számos kortársánál árnyaltabban alkalmazta a művészet értelmezésében.

Máté Gábor

ORBIS SENSUALIUM PICTUS

Előző évben megjelent könyvet év vége felé nem illik ismertetni. Ha fontos könyv, miért nem foglalkoztunk vele hamarabb, ha nem fontos, miért kell foglalkoznunk vele — íme az illemszabály egyszerű logikája. Comenius híres művének ezzel a szép hasonmás-kiadásával tegyünk mégis kivételt: nemrég jutottunk hozzá, a véletlennek — a recenzens prágai kiküldetésének — köszönhetően, s ha a könyv ezen az egy jelzésen kívül valószínűleg nyomtalan marad is szellemi életünkben, maga a mű számunkra éppúgy *hagyományos érték*, mint a csehek és velük együtt fél Európa számára.

Több, egyetemes oktatástörténeti jelentőségű műve után Comenius 1650—1654 között írta az *Orbis sensualium pictus* Sárospatakon, ahova az erdélyi fejedelmi család hívta meg a kollégium élére; a latin nyelvű mű, német fordításával együtt, 1658-ban jelent meg nyomtatásban Nürnbergben, és magyar fordítását ugyanott adták ki egy év múlva; ettől kezdve mintegy másfélszáz évig szolgált tankönyvül az erdélyi protestáns iskolákban. Cseh változata viszonylag későn, 1685-ben jelent meg a löcsei négy nyelvű (latin, német, magyar, cseh) kiadásban, s ennek a faksimiléje a szóban forgó könyv, amelyet a prágai Albatros ifjúsági és gyermekkönyv-kiadó jelentetett meg fennállása harmincadik évfordulója alkalmából, emlékeztetőül — írja a könyvhöz csatolt, vele nem egybekötött előszó — a cseh nép rangos hozzájárulására az egyetemes művelődéshez az oktatás, a nevelés, a gyermekeknek szánt könyvek alkotása pásmáján.

Kár, hogy a gondos kivitelezésű hasonmás-kiadás nem teljes: a címszójegyzéket és szöszedetet — mert első kiadója ellátta volt a könyvet „a fellyül való irásoknak és szóknak laystromával” — a mostani kiadó elhagyta a kötet végéről. Eljárását több megfontolás menti, például az, hogy a kutatók a mondott indexeket meglelik az alapkiadásban, amelynek sok példányát őrzik a könyvtárak (nálunk is), aki meg nem kutató, annak semmi szüksége rájuk; ám ennek ellenére az igényes olvasó, a kényes könyvgyűjtő sajnálja, hogy „azért a pénzért” nincs egy teljes *Orbis sensualium pictus* a birtokában.

Mielőtt valakit is tévedésbe ejtene a pénz szóba hozatala, hadd jegyezzük meg, hogy a könyvön sehol sincs feltüntetve az ára; valószínűleg nem bolti eladásra, hanem reprezentációs célokra készült; a recenzens is ajándékba kapta egy kongresszuson. Milyen kár mégis, hogy nem piacra szánták, és hogy piaca nem terjedt a mi boltjainkig! Comenius korában a szellemi értékek cseréjét még nem segítette szervezett, gépesített infrastruktúra, mindazonáltal a nagy cseh pedagógust, akit az ellenreformációs terror bujdosni kényszerített, Európa országaiban mindenütt megelőzte a híre, s ahol lehetett, művei kiadása, fordítása is (amikor megérkezett Sárospatakra, már két könyve volt forgalomban ott és Erdélyben) — ma pedig, mint esetünk mutatja, csak véletlenül szerzünk tudomást egy-egy ilyen, bennünket is érdeklő könyvről, ha az nem közvetlenül itthon jelent meg. Igaz, hogy az *Orbis sensualium pictus*, azaz „minden derekasabb ez világon lévő dolgoknak és ez életben való cselekedeteknek le-ábrázolása” nálunk nem könyvritkaság, de az is igaz, hogy nem áll ott kézügyben minden olyan pedagógusunk polcán, aki szívesen el-elmélyed oktatásunk múltjában, s aki a szóban forgó kiadást jó pénzért is megvette volna. (*Nakladelstvo Albatros. Praha, 1979.*)

V. Z.

LECTURI DE PSIHOLINGVISTICĂ

A pszicholingvisztikai szövegrészleteknek ez a gyűjteménye, amelyet a *Korunk* olvasói számára jól ismert szerző, Tatiana Slama-Cazacu bocsát rendelkezésünkre, kétségkívül — mind tartalmát, mind pedig bemutatási módját tekintve — nem sorolható a könnyű olvasmányok közé.

A szerző a *Bevezetőben* jó előre figyelmezteti az olvasót arra, nehogy valami muzeális gyűjtemény bemutatására számítson, hanem olyan képsorozatokat exponá-

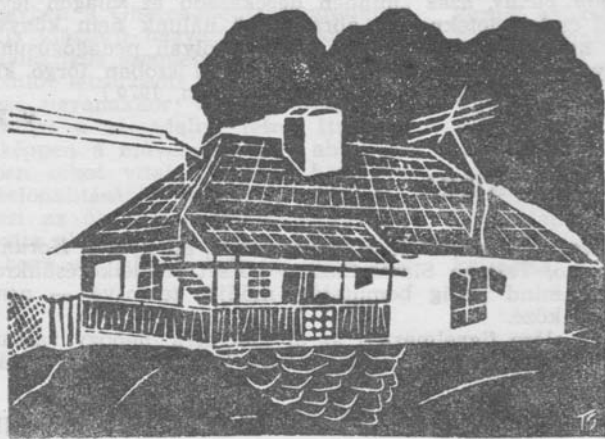
lására készüljön fel, amelyeket ő úgy válogatott össze (153 mű alapján), hogy általuk kifejezésre jusson a nyelvi tények pszichológiai értelmezésével foglalkozó szakemberek lelkesedése, illetve esetleges naivitása; nyilvánosságra kerüljenek kétségbevonhatatlanul érvényes, illetve kétségbevonható megállapításai; ismertté váljanak tudományuk jelenlegi ellentmondásai, illetve egymással összhangban levő megállapításai.

Mi is tulajdonképpen a pszicholingvisztika? Beszélhetünk-e róla egyes számban, vagy pedig a különböző felfogású pszicholingvisztikák sorsát — múltját és jelenét — kell áttekintenünk? A pszicholingvisztika — foglalhatjuk össze röviden a szerző gazdag szakirodalmi érvelésen alapuló választát — olyan tudományág, amely nincsen híjával a saját vizsgálati területnek, valamint a saját kutatási eljárásoknak, de még nem alakította ki kutatási területének és módszereinek elnevezésére szolgáló metanyelvezetét, sőt az sem biztos, hogy ennek a tudománynak a megnevezésére a pszicholingvisztika kifejezés a legmegfelelőbb. Egyesek — folytatja a szerző — a pszicholingvisztikát azonosítják az amerikai viselkedéslélektan-nal, mások a generatív nyelvészettel, illetve a nyelvlélektan-nal. A szerző véleménye szerint, a fenti felfogásoktól eltérően, a pszicholingvisztika interdiszciplináris tudomány, eredményei pedig bármilyen elmélet fogalomrendszerében egyaránt értelmezhetők. Csakis ennek a ténynek az elismerése — folytatja a szerző — biztosíthatja a pszicholingvisztika számára azt az esélyt, hogy önmagában és önmagáért létezhesen; hogy fejlődhessen. A pszicholingvisztikának a szerző a következő három jól körvonalozott irányát különbözteti meg: a behaviorista („meditáció”), a kognitivisták (a Chomsky-féle elmélet pszichikai valóságát kutató) megközelítést, valamint a saját felfogását. Véleménye szerint, amelyet először 30 évvel ezelőtt fogalmazott meg, a pszicholingvisztika dinamikus-kontextuális irányultságú kell hogy legyen, azaz tárgyát be kell illesztenie a kommunikációba s általában a társadalmi kontextusba. A pszicholingvisztikai kutatás tehát egyben társadalomlélektani kutatás is, mint ahogyan az általa vizsgált tevékenység nemcsak a verbális, hanem a nem verbális üzenet különböző változatait is magába zárja. A pszicholingvisztika, a szociolingvisztika és a szemiotika tárgya közötti fő különbséget a szerző abban látja (és ez egyáltalán nem általánosan elfogadott felfogás), hogy csak az előbbi lélektan, azaz rendelkezik olyan módszerekkel, amelyek segítségével figyelembe vehetők a „nyelvet használó konkrét egyének”.

A kötet második része olyan szövegrészeket tartalmaz, amelyek tárgyukat tekintve az alkalmazott pszicholingvisztika körébe sorolhatók: a nyelv társadalomlélektana; a beszéd és a kommunikáció egyéni fejlődése; az idegen nyelvek tanulása-oktatása; a beszéd és a kommunikáció patológiája; stilisztikai, dialektológiai és gépi alkalmazások.

T. Slama-Cazacu kötetét a vitakozó kedv jellemzi; az érvek mellett az ellen-érvekről sem feledkezik meg, még akkor sem, ha — és ezt be is vallja — főként saját nézetei azok, amelyek foglalkoztatják. Munkája értékes és gondolatébresztő írás, amely arra készítet, hogy továbbra is napirenden tartsuk a kommunikáció kulturológiai, jelelméleti, lélektani, szociológiai, illetve társadalomlélektani vonatkozásainak, valamint a köztük levő viszonyoknak a problémáját. (*Editura didactică și pedagogică. București, 1980.*)

F. K.

Takács Gábor:
Barcsay Jenő szülőháza
(Katona)

Munkásönigazgatás a gyakorlatban

Gazdasági-társadalmi fejlődésünk mai szakaszának meghatározó jelentőségű kérdését — az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus és a munkásönigazgatás problémáját — az ERA SOCIALISTA 1980. 19. számában Teodor Moldovan elemzi. Írásának — amely részletesen egyetlen municípium, Medgyes ilyen vonatkozású tapasztalatait taglalja — az ad általánosabb érvényű jelentőséget, hogy a szerző nem szorítkozik szigorúan a megyesi vállalatokban elért eredmények és munkamódszerek vizsgálatára, hanem a téma összefüggéseiben általánosabb, elméleti tételek megfogalmazására is törekszik.

Már az írás kiindulópontja az a kétségtelenül általános érvényű igazság, hogy az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus igényeinek megfelelő vezetés ma föltétlenül együtt jár az újító szellem ösztönzésével, a termelési feladatokkal összeegyeztethetetlen (mert elavult) munkamódszerek kiküszöbölésével, a rendelkezésre álló anyagi és munkaerőforrások fokozott hatékonyságú felhasználásával.

A szerző joggal hangsúlyozza, hogy a pártalapszervezetek tevékenységének haterejét azon lehet és kell lemérni, hogy mennyire eredményesen tudják ösztönözni a dolgozók kezdeményező képességét, mennyire sikerül munkájukat az anyagi javak termelésének döntő problémáira, a kollektív tapasztalatok eredményeinek felhasználására összpontosítani.

Az RKP Központi Bizottságának idei májusi munkaülésén és a néptanácsok kongresszusán elhangzott főtitkári expozé szellemében a Medgyes municípiumi pártbizottság, átértékelve eddigi irányító tevékenységét, utasította a pártalapszervezeteket, hogy — a munkastilus megjavítása mellett — fő figyelmüket a vállalatok munkájában a termelés jövedelmezőségének növelésére, az anyagi termelésben való személyes részvétel fokozására összpontosítsák. Csak ez a tevékenység vezethet el a munkásönigazgatás keretében kitűzött általános cél: a magasrendű minőségi követelmények és az ugyanilyen színvonalú jövedelmezőség eléréséhez.

Az írás szerzője jól látja, hogy ennek az általános célnak az elérése föltétlenül megköveteli az ún. állólapok, a gépek és felszerelések hatékony kihasználását. A tapasztalatok szerint e célok teljesítése minden külön befektetés nélkül maga után vonja a termelés növekedését. Az új gazdasági mechanizmus eredményes működése tehát nem a gyűlések számán, hanem csakis a tervelőirányzatok példás teljesítésén mérhető le. Ahhoz pedig, hogy a tervelőirányzatok elérhetőek legyenek, nemcsak a vállalati kollektív vezetőszerveknek kell jól működniük, nemcsak a terv teljesítésére mozgósító nevelőmunkának kell jónak lennie, de mindenekelőtt reális tervekre van szükség, olyanokra, amelyek a meglévő technikai és humán tartalékok ésszerű felhasználásán, átgondolt gazdasági szerződéseken alapulnak. Ez utóbbiak azért is nagyon fontosak, mert nélkülük nem képzelhető el a vállalati lehetőségek összekapcsolása a termelés és a fogyasztás követelményeivel. Ebben a munkában természetesen nagy szerepe van a vállalatok tevékenységét irányító felsőbb szervezeteknek, mert csak ezek biztosíthatják a megfelelő szerződéseket a termelt javak értékesítésére, a műszaki-anyagi ellátást, a termékek technológiai előkészítésére vonatkozó előirányzatok teljesítését. Mindebből nyilvánvaló, hogy a vállalatok munkájáért közvetlenül felelős irányító szervek működésében jelentkező zavarok (az anyagi alap hiányossága, a tervmutatók negydedv vagy év végi módosítása) milyen negatív következményekkel járhatnak a vállalatok munkájára.

A szerző szerint a megyesi vállalatok a gazdasági tervek készítésében gazdag tapasztalatokkal rendelkeznek, mert munkájukat a bel- és külföldi piaci igények ismeretére építik. A tervelőkészítésben szerepet játszó tényezők: például a szerződés-kötési kötelezettségek teljesítése, a termelési kapacitás legjobb kihasználása, a tudományos eredmények értékesítése a termelésben, a gazdasági hatékonyság és a jövedelmezőség általános növelése, a bevételek és a kiadások egyensúlya — a vállalati munkásönigazgatás döntő problémái.

A szerző szerint a megyesi tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy a vállalatok és az irányításukért felelős felsőbb szervek (ipari központok és minisztériumok) együttműködésében ma még vannak „kritikus pontok”, főként a pontos nyersanyagellátásban. Véleményének bizonyítására Teodor Moldovan konkrét helyi példákra hivatkozik, érvelése azonban általánosítható érvényű igazságot sugall: ahhoz, hogy a munkásönigazgatás és az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus jól működjék, a termelés növelésében érdekelt összes tényezőknél jól kell működniük. Eredményessége a termelés egész menetét átfogó látókört és nemcsak a demokratikus szervezetben való pusztán részvételt, hanem a munkásönigazgatás minden mozzanatában való aktív részvételt követel meg valamennyi dolgozótól, akik termelők és tulajdonosok is.

Teodor Moldovan indokoltan hangsúlyozza, hogy az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus keretében a bevételi és kiadási terveket nem szabad kizárólag a pénzügyi szervek hatáskörébe tartozóknak tekinteni. Ez utóbbiak ugyanis az egész vállalati munka, minden dolgozó tevékenységének összehangolását végzik el.

Írásának befejező részében a szerző a munkásönigazgatás fontos részeként elemzi a vállalatok úgynevezett *önálló alapjainak* a kérdését. E tekintetben megint csak helyi példákra hivatkozva említi, hogy jó néhány vállalat a különböző rendeltetésű alapok létrehozása mellett jelentős eredményeket mutathat fel a vállalatok összes dolgozóinak jólétét befolyásoló szociális vívmányok létesítésében is. Íme, miért fontos, hogy az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus és a munkásönigazgatás biztosította előnyöket minden pártszerv és pártszervezet, a dolgozók tanácsai, az összes vállalati vezetők ismerjék, és a jelenlegi társadalmi fejlődés követelményeivel teljes összhangban alkalmazzák.

Újvári Viktor

SZÁZÓTVEN ÉVE JELENT MEG

A HITEL

(Figyelő, 1980. 35.)

Széchenyi István *Hitel* című műve mérföldkövön volt a magyar közgazdasági gondolkodás fejlődésében. A Magyar Tudományos Akadémia a mű megjelenésének 150. évfordulójára augusztusban ötnapos tudományos ülésszakot rendezett, melyen az előadók Széchenyi közgazdasági nézeteit elemezték. Széchenyi műveiben lépten-nyomon felbukkan az a gondolat, hogy a társadalomban is, akárcsak a világmindenségben, állandó a fejlődési folyamat, hogy „a nemzeteknek úgy vannak életlépcsői, mint az embereknek”. A klasszikus polgári közgazdászokkal ellentétben Széchenyi a gazdasági fejlődés társadalmi kereteinek igen nagy szerepet tulajdonított, és felismerte, hogy a gazdasági fejlődés során a gazdaság társadalmi kereteinek, a törvényeknek, az intézményeknek is változniuk kell.

A fejlődési folyamat szabaddá tételért síkraszálva Széchenyi nem forradalmi úton, hanem reformokkal képzeli el a haladást. Felismeri, hogy a feudális viszonyok béklyóba verik a nemzeti gazdaság forrását, a munkát. A bérmunka főlénye a robothoz képest ugyancsak rádöbentette arra, hogy hiába termékeny a föld, ha a kifejlesztett munka nagy része veszendőbe megy. Széchenyi első sorban a feudális viszonyoknak a mezőgazdasági munkát bilincsbe verő hatását hangoztatta, utalt azonban arra is, hogy a céhek elfojtják a kezdeményezést.

A feudális körülmények között végzett munka alacsony határfokára hivatkozva cáfolja azt a — kora magyar közgazdasági irodalmában is felbukkanó — álláspontot, miszerint alapvetően a lakosság nagy számától függne az ország gazdasági felvirágoztatása, s az ország elmaradottságának a munkások hiánya volna az oka. Szerinte a munkaerő csak feudális viszonyok között tűnhet elégtelennek.

Széchenyi stagnációról beszél a mezőgazdaságban, arról, hogy a földesúr legfeljebb egyszerű újratermelést képes folytatni. A kitérést a stagnációból, a fejlettebb termelési módra való áttéréshez szükséges pénztöke megszerzését szerinte a hitel tenné lehetővé. Részben külső hitelre számít, részben nemzeti bank létesítésével a belső hitelkínálatot kívánja biztosítani.

Széchenyi jól látta: a termelés növekedésének feltételét jelentő piac bővülését is a feudális viszonyok akadályozták. A belső piac kialakulásának folyamatát, annak kapcsolatát a társadalmi munkamegosztás kibontakozásával nem vizsgálta. A belső piac szerinte a szolgásgorban élő néptömegek alacsony fogyasztóképesége miatt szűk. Ami a külkereskedelem korlátait illeti, Széchenyi óvakodik attól, hogy fellépjen a külkereskedelmet akadályozó osztrák vámrendszer ellen. Annak legfeljebb ingatlagnak voltát bírálja. A külkereskedelem elégtelensége miatt is első sorban a feudális viszonyokat okolja. Egyrészt a termékek minősége és ára nem olyan, hogy azok külföldi piacokon megállnák

a versenyt, s rosszak a közlekedési, szállítási viszonyok. Másrészt a feudális viszonyok a kereskedők tevékenységét is akadályozzák, a földesurak pedig nem értenek a kereskedelemhez. A forgalom feudális korlátai között említi az árak központi szabályozását.

A feudális viszonyok felszámolása, a korszerű hitelrendszer kialakítása serkentené az ipar fejlődését is. Széchenyi javaslatai között szerepel a céhek eltörlése. A céhek eltűnésével, a verseny szabadságának érvényre jutásával „azon mester fog legerősebben használni, s ekképpen legbizonyosabban végképp boldogulni, aki egyenlő jóságút olcsóbban állít elő”.

Az árak központi szabályozását felváltaná az árak és a kamatláb szabad alakulása, a gazdasági életbe történő központi beavatkozást a gazdasági szabadság, mert „jobb [...] kereskedési tárgyban mindent a dolog öntermészeti folyásának átengedni, mint sokat mesterkélteni, mert sokszor a jó szándékú segítségből olyan gát lesz, melyen minden megakad”.

A háttérágazat (infrastruktúra) kialakításában a megyék szűk körű partikuláris érdekeinek érvényre jutásával szemben szükségesnek tartja olyan centrum létét, amelyben egy valóban „systematicai planum” szerinti manipulálnak. S mivel az ország szűkös anyagi eszközeiből mindenre nem telik, Széchenyi az erőforrások hatékony felhasználásának érdekében javasolja, hogy azokat a legfontosabb feladatok megvalósítására kell összpontosítani.

A polgári átalakulás élére Széchenyi a földbirtokosokat akarta állítani. Szerinte a földesúri elmét úgy lehet pallérozni, hogy olyan érdekegység jöjjön létre, amely lehetővé teszi a földbirtokos nemesség és a néptömegek érdekeazonosságát a polgári átalakulás megvalósításában. Széchenynek a Magyarország gazdasági fejlődéséről vallott nézeteit elemezve megállapítható: ezekben a feudális viszonyok elleni harc legcélszerűbb formái figyelhetők meg, műveiben pedig olyan átfogó diagnózist adott, amelyet előtte még senki sem a magyar társadalomban. Felismeréseit igyekezett a közgazdaságtudomány eszközeinek alkalmazásával a gyakorlatban is megvalósítani s erre anyagi eszközeit mozgósítani. Széchenyi a polgári felvilágosítók feladatát töltötte be Magyarországon. Tudományos alapossággal vetette egybe a feudális és a polgári gazdasági rendszert. Felismerte, hogy a társadalmi haladás elválaszthatatlan a néptömegek felemelkedésétől. Bátran sikraszállt azért, hogy az elavult feudális viszonyokat a magasabb rendű pol-

gári viszonyok váltsák fel. A társadalmi haladásért vívott küzdelmében sem a konzervatív földesurak támadása, sem Bécs mesterkedései nem rettentették vissza. Tevékenysége jelentősen segítette Magyarországon a polgári átalakulást.

Ma is érvényes a *Hitel* azon megállapítása, hogy „minden reformot legjobb az emberről és különösen önmagunkról [...] kezdeni”. Megfogant a *Világ* tanítása: „a tett az első, a szó a második”, és élő útmutatássá vált a *Stádium* jelmondata: „Minden ember annyit ér, mint amennyit használ.”

P. J. A.

SZÓRAKOZTATÓ IRODALOM? (Románia literaré, 1980. 34.)

Hogyan viselkedik a könyv a televízió árnyékában? Versenyre tud-e kelni ezzel a sikeres tömegkommunikációs eszközzel? Változik-e a szépirodalmi könyvek szerepe századunk nyolcadik évtizedében? A tömegkommunikáció szociológiai kutatásában kitűnt szerzőpáros, Pavel Câmpeanu és Ștefana Steriade évek óta az olvasásszociológia terén végző felméréseket. Az első eredményeket a *Viața românească* és a *România literară* című irodalmi lapokban közölték. Abból indultak ki, hogy a hetvenes évek végéig minden második családban (háztartásban) megjelent és a könyvvel szemben uralkodó helyet foglalt el a televíziós készülék. A reprezentatív országos minta (több mint 1000 tizenöt éves felüli lakost kérdeztek meg több száz városból és faluból) lehetővé tette, hogy átfogó képet rajzoljanak fel a hazai olvasóközönség „betűfogyasztási” szokásairól.

Milyen szükségleteket elégít ki az irodalom? A „betűfogyasztás” három csatornáját: a könyvet, az újságot és a folyóiratot (hetilapot) a román olvasók más-más szükségletek kielégítésére használják. A szerzők a következő szükségleteket vették figyelembe (a százalékok azt jelzik, hogy a három csatorna milyen mértékben járul hozzá az ember szükséglet-háztartásának egyensúlyához):

	Könyv	Újság	Folyóirat, hetilap
Szórakozás	26,1	10,6	21,2
Kikapcsolódás	48,6	19,0	25,0
Önidentitás	31,4	31,1	22,7
Menekülés			
a magánytól	29,6	12,6	91,0
Tájékozódás	19,2	64,6	36,5
Befolyásolás	25,6	25,4	19,9

A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a könyv elsősorban a szórakozási szükségletnek felel meg, az újság és a

hetilap ezzel szemben inkább az olvasók tájékozódásszükségletét szolgálja. Ha változtatunk a nézőponton, és azt vizsgáljuk, hogy csatornánként melyek a viszonylag legkevésbé kielégített szükségletek, a következő eredményt kapjuk.

Az információ az, amit az olvasók legkevésbé várnak el a könyvtől, a szórakoztatást várják el legkevésbé az újságtól, és a fenyegető magány elől legkevésbé folyóiratolvasmányaikba menekülnek.

Egy biztos, a könyv elégíti ki a szükségletek legszélesebb skáláját, a tájékozódásszükséglettel eltekintve a könyvvel sem az újság, sem a folyóirat nem tud versenyezni. Az önidentitás és befolyásolásszükséglet kielégítésében mégis bizonyos egyenrangúság mutatható ki a könyv és az újság között. A szerzők ezt azzal magyarázzák, hogy a társadalmi presztizs megszerzésében az irodalmi ismeretek a politikai ismeretekkel egyenértékű szerepet játszanak.

Ha az újság szakosított funkciójú kommunikációs eszköz, a könyvet mindenestre többfunkciójúnak lehet nevezni. E polifunkcionalitáson belül mégis a kikapcsolódás szükségletén van a hangsúly. Hollandiában Harold de Bock szociológus az eltérő társadalmi-történeti, kulturális, pszichológiai feltételek ellenére a szerzőkhez hasonló eredményre jutott. A könyvben ott is kikapcsolódást keresnek az olvasók.

Mi az, ami leginkább megragadja az olvasó figyelmét egy könyvben? A szerzők azt tapasztalták, hogy a román olvasóközönség érdeklődését elsősorban a „mese”, az események életszerűsége köti le. Ami az irodalmat sajátosan „irodalmivá” teszi, maga az írástechnika, a leírások, párbeszédek minősége, az írásmű nyelvi, stílusi értékei az olvasói értékrendszer legalsó fokain helyezkednek el. A könyv befogadása ebben a vonatkozásban alig különbözik a filmbefogadástól. Frank Kermode *Literary Fiction and Reality* (Irodalom és valóság) című tanulmányában joggal állítja meg, hogy a költészet „segít értelmet vinni az életünkbe”. A „mese” mindenhatósága, mely az irodalmat a filmmel hozza közös nevezőre, végső soron a kikapcsolódásszükséglettel függ össze.

A megkérdezettek 61,1 százaléka könyvboltban, könyvstandon vásárolta, 21,6 százalékuk ismerősétől kérte kölcsön a legutóbb olvasott könyvet. A könyvtári kölcsönzés lehetőségével mindössze 17,3 százalékuk élt. Feltűnő, milyen nagy szerepet játszik a házikönyvtár az olvasásban. Aki el akar olvasni egy könyvet, az igen nagy valószínűséggel megveszi, és viszont, aki megvesz egy könyvet, az

rendszerint el is olvassa. A könyvkölcsönzés informális „csatornáit” még ma is jóval hatékonyabbnak bizonyulnak, mint a hatalmas hálózattal és személyzettel ellátott intézményes csatorna.

Mivel a könyv nem tartozik a gyorsan elavuló tárgyak közé, nehéz pontos képet kapni arról, hogy egy adott földrajzi térségben és időpontban mekkora az egy átlagolvasó számára elvileg elérhető könyvek (címek) száma. A könyvválaszték minden más kulturális kínálatnál gazdagabb és változatosabb. Hogy az olvasó ebből a gazdag kínálatból mit választ, azt nemcsak a fentebb elemzett tényezők döntik el: önmagukban sem a szükségletek, sem az értékek rendszere, sem a könyvhasználatban érvényesülő magatartás nem ad egyértelmű magyarázatot arra, miért éppen ezt a könyvet választja az olvasó és nem egy másikat, illetve hogy miért különbözhet valakinek az ízlése a túlnyomó többség ízlésétől?

A szerzők nagy gondot fordítottak a motivációk rejtett hátterének feltárására. Arra kérdezték rá, hogy az elmúlt évben olvasott „kedvenc” (vagyis legjobbnak tartott) könyvet hogyan, milyen motivációk alapján tartották „elolvasásra érdemesnek”. Meglepőnek tűnhet — állapítja meg Pavel Cămpănu és Ștefana Steriade —, hogy a megkérdezettek 27,1 százaléka a cím alapján választott. A cím kitüntetett jelentőségét azonban számtalan más kutatás is alátámasztja. Szociológiailag nem sok újdonsággal szolgál az informális csatorna kitüntetett szerepe. Az olvasók 25 százalékanak valamelyik ismerőse, barátja hívta fel a figyelmét a könyvre. Ahogyan a könyv kézről kézre, ugyanúgy a rá vonatkozó információ („ez egy jó könyv, ezt el kell olvasni”) is szájról szájra terjed. Egyelőre keveset tudunk arról, kik az irodalmi közvélemény névtelen irányítói, és hogyan lesz valakiből informális „véleményvezér”. Mivel ezt a kérdést eddig a román olvasók vonatkozásában senki sem tartotta kutatásra érdemesnek, nem rendelkezünk adatokkal a befolyásolás és az irodalmi kompetencia viszonyáról sem. Pedig abszolút számokban mérve évi egymillió könyv kiválasztásában és elolvasásában ez a szelektációs mechanizmus játssza a döntő szerepet.

Az olvasóknak mindössze egyharmadáról állítható, hogy sajátosan irodalmi ismervek alapján választ könyvet. A megkérdezettek 23,1 százaléka a „kedvenc” szerzőhöz való hűségét jelöli meg a választás indítékául. Ezt a hűséget természetesen nem minden „kedvenc” szerző tudja rangos alkotásokkal igazolni, de mint tisztán irodalmi szem-

pont, növekvő súlyával a szociológus optimizmusát erősítheti. Sajátosan irodalmi motivációnak számít a kritikusan, recenzijsben való bizalom. A kritikus intézményesített véleményirányító. Az olvasóknak azonban mindössze 5,5 százaléka olvas el könyvet valamely megjelent kritika vagy recenzió hatására. Mindezek alapján elmondható, hogy az olvasók többségének választását nem specifikus, véletlen indítékok határozzák meg. **A. J.**

A PSZICHOTERÁPIA HELYE ÉS FELADATAI A SZOCIALISTA EGÉSZSÉGÜGYBEN (Orvosi Hetilap, 1980. 27.)

Nemzetközi pszichoterápiai szimpozium színhelye volt Berlin 1980 májusában. Munkálatairól dr. Buda Béla és dr. Füredi János tudósít. A szimpozium megvitatta a pszichoterápia aktuális problémáit és a szocialista egészségügyben elfoglalt helyét. Az előadások és a viták kiinduló tétele az volt, hogy „a pszichoterápia olyan diszciplína, amely az egész medicinát áthatja”, tehát nem a pszichiátria egyik része, hanem önálló gyógy mód a sebészeti beavatkozás, a gyógyszeres-diétás kezelés és a fizikoterápia mellett. Mint önálló tudomány elméletileg és módszertanilag irányítja a szakspecifikus pszichoterápia mozzanatait a legkülönbözőbb ágakban: szív- és keringészavarok esetén, emésztőcső-funkciók zavaraiiban, súlyos, sőt gyógyíthatatlan betegségekben, neurológiai beavatkozások után, a gyermek- és a felnőttgyógyászatban egyaránt.

A pszichológus szemszögéből nézve a legérdekesebb kérdésfelvetés a pszichológia és a pszichoterápia kapcsolatának problémája volt. A szimpozium újszerű megvilágításban tárta fel mind az orvostudomány és a lélektan közötti viszonyt, mind pedig a beteg ágya mellett található gyakorló orvos és gyakorló pszichológus közötti kapcsolatot. Az ismertett tudósítás hangsúlyozza, hogy a résztvevők egyetértettek a pszichológusok pszichoterápiás felkészítésének feltétlen szükségességében, hogy önálló, jól elhatárolt terápiás munkát vezethessenek, az orvossal teamben (csoportban) működve. Felmerült az orvosok lélektani képzésének szükségessége is, aminek lényege az orvosi pszichológia elsajátítása, és egyik célkitűzése az orvos-beteg kapcsolat humanizálása a jelenkori gépesített vizsgálat és kezelésmód körülményei között. A hozzászólók kifejtették, hogy a pszichológusok és az orvosok pszichoterápiás képzése nem nélkülözheti a gyakorlati jelleget, ami

a betegekkel való kommunikációs képesség és az empátiás megértési képesség fejlesztéséről, ugyanakkor a viselkedés szociálpszichológiai tényezőinek ismeréséből és a családi viszonyok érzékeléséből áll.

A résztvevők rendkívül fontosnak tartották a terapeuták személyiségi profiljának a tökéletesítését, elsősorban olyan képességek és készségek tekintetében, mint az önszabályozás és az önkontroll, az önismeret és az öndefiníció, a kompetencia, amelyek a szakmai alkalmasságot, a szükséges képzettség és hatékonyság eredményét befolyásolják. A pszichoterapeutának olyan pszichológiai tulajdonsággyűjtessel kell rendelkeznie, amely képessé teszi a személyi kapcsolatot szabályozására, a csoportterápia alkalmazására, a beteg számára a csoportterápia ugyanis gyakorlótere az önmegismerésnek és az új magatartásmin-ták kialakításának.

Megjegyzendő a szimpozium tételei közül az is, amely a pszichoterápia általános társadalmi szükségességét emeli ki, és azt, hogy a lakosság egyre inkább igényli ezt a segítséget.

Ebben a társadalmi vonatkozásban merült fel a befolyásolás (manipuláció) mint a terápiás kapcsolat veszélyének kérdése, mivel az orvossal és a többi beteggel való kapcsolat a legtöbb páciens számára áttekinthetetlen. Ennek a problémának a megoldását a szimpozium résztvevői a kapcsolat őszinte átélésében, érzelmi érdekeltsgű vezetésében látják. **Sz. M.**

PAUL THIBAUD JEAN-PAUL SARTRE-RÓL (Esprit, 1980. 7-8.)

Az ismert, jelentős francia folyóirat főszerkesztője azzal a megállapítással indítja megemlékezését, hogy a halál és a gyászbeszéd pillanata nem a legalkalmasabb egy író vagy egy filozófus életművének felmérésére. Megfelelő viszont annak megvilágítására, hogy kicsoda is volt az eltávozott személyiség, s ez magyarázatot kínál kortársainak feléje irányuló érdeklődésére.

Sartre 1905-ben született (ugyanabban az évben, mint Raymond Aron, Paul Nizan, Mounier és Lévinas), tehát az 1930-as években indult nemzedékhez tartozik. E generációnak szembeesnie kellett a nagy válsággal, a hitlerizmus hatalomra jutásával és a sztálinizmussal. Nagyon sok — e nemzedékhez tartozó — értelmiségi gyorsan felismerte, hogy fenyegetett világban él, a liberális Franciaország gazdasági, politikai és katonai ereje pedig ingatag. Az 1930-as generá-

ció meghatározó életelménye ama világ ingatagságának és elhasználtóságának a tudatosulása volt, amelyet elődeik meg-ingathatatlanak tartottak. A harmincas évek Franciaországára főként a nyugtalanlás, a bizonytalanság nyomta rá bélyegét.

A számos kortársára (Aron, Mounier) jellemző nyugtalan reformtörekvésektől eltérően — Paul Thibaud véleménye szerint — Sartre fejlődése lassúnak tekinthető. Az érettségtől, az ifjúság elmúlásától való félelem, amelyről Simone de Beauvoir és Francis Jeanson hitelesen tájékoztatott, hátráltatta Sartre találkozását a történelemmel és az erőszakkal.

A háború, a megszállás évei azonban véget vetettek ennek az állapotnak. Sartre, aki szíve, vágya ellenére sem volt az ellenállás vagy a felszabadulás embere, marginális írástudóból tanítómesterré (maître à penser) vált. Hiroshima és a japán kapituláció utáni hetekben a közönség érzékenyen reagált műveivel témáira. A háború vége ugyanis valaminő lélektani úrt hozott létre, Franciaország önmagára utalva egyedül maradt, s ebben a helyzetben a jelenre figyelmező és a választást hangsúlyozó egzisztencializmus segítséget tudott nyújtani a holtpontonról való elmozduláshoz.

Sartre, aki teljesen új emberként jelenik meg a közéletben, a szabadság és a felelősség erőteljes exponálásával kifejezést tudott adni egy új generáció életérzésének. Tolmácsává vált mindazoknak, akik undorral fordultak el a megszállás éveiben eluralkodó passzivitástól, és akiket az újrakezdés vágya fűtött. Ebben az időben Sartre a legtöbb fiatal francia „filozófiaprofesszorává” vált, ő tanítja meg a fiatal nemzedéket a családdal, a vallással szembeni lázadásra. Egyben új energiák feltárójának és ösztönzőjének bizonyul; ő lesz a konformista családok rossz szelleme. Hatásának és vonzerejének kulcsfogalma: az elkötelezettség.

Paul Thibaud a továbbiakban kritikailag elemzi Sartre útját az individualizmustól a forradalomhoz, és megállapítja, hogy míg ezen az úton Merleau-

Ponty nagy figyelmet fordított a társadalmi valóság, az egyént körülvevő és meghatározó körülmények boncolgatására, Sartre mellőzi a szociális elemzést. Ő közvetlenül a forradalmi eszményben keresi a megoldást. Minél inkább tagadjuk az adott társadalmi valóságot, annál inkább képesek vagyunk egy közösségi eszmény elfogadására.

Az *Esprit* főszerkesztője nyomon követi Sartre útját, beszámol a Merleau-Pontyval, Camus-vel és Claude Leforttal folytatott elfogult vitáiról, s nem hallgatja el, hogy a forradalmi eszményhez való ragaszkodásában a francia ateista egzisztencializmus megalapítója sokáig elzárkózott mindazoktól a tényektől, amelyek eszményének ellentmondtak. Thibaud fenntartásokkal értelmezi Sartre-nak a harmadik világhoz való, kezdetben minden kritikát nélkülöző viszonyulását is. Ez az új rokonszenv és szolidaritás a maga mértéktelenségeivel együtt a Frantz Fanon könyvéhez (*Damnés de la terre*, 1961) írt sartré-i előszóban nyer kifejezést.

1961-ben (Paul Nizan hamvainak a Quartier Latinbe történt átszállításával jelképesen egy időben) kezdődik — Thibaud szerint — „a harmadik” Sartre életszakasza. Erre a periódusra esnek az 1968-as diákmozgalmak, Sartre pedig eszméileg zsírálta ezt a Berkeleyből és Nyugat-Berlinből kiindult megmozdulást. Az *Esprit* főszerkesztője úgy látja, hogy a párizsi diákság fellépése demokratikus kulturális forradalom, egy nemzedék sodró áradása volt, azé a generációé, amely ráébredt arra, hogy csak önmaga határozhatja meg életének értelmét. Ezzel kezdetét veszi Sartre közeledése a szélsőbaloldali csoportokhoz. A filozófus, előző nemzedékek mentora, gyakorlatilag is bekapcsolódik a különböző szervezetek tevékenységébe, oktatni hagyja magát, s úgy tűnik, először van része politikai boldogságban.

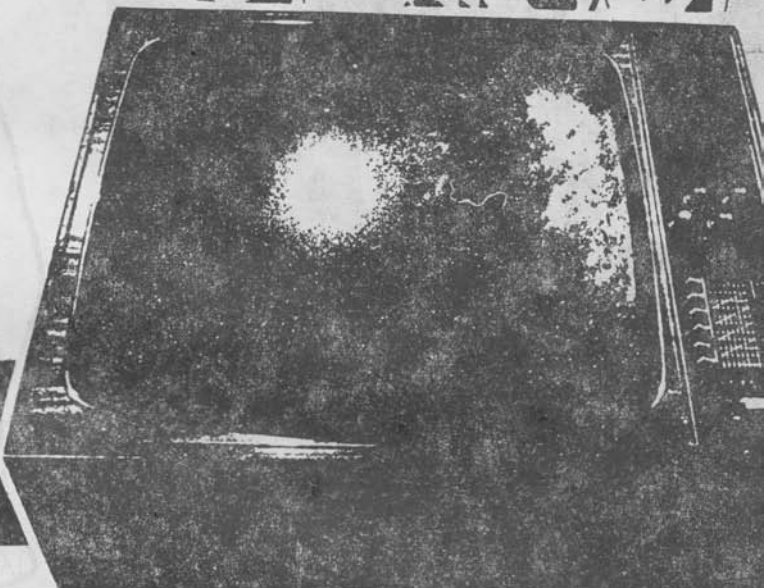
Konklúziói között Paul Thibaud leszögezi, hogy Sartre útja a francia és nem csupán a francia értelmiség bizonyos részének útja volt. Ez az út, ez a pálya a demokratikus társadalmak és humanista örökségük mély válságát fejezte ki. G. E.

Barcsay Jenő: Némajdombok

Barcsay 1960.

KIVÁLÓ KÉP-
ÉS HANGMINŐSÉG
AZ
INTEGRÁLT
ÁRAMKÖRÖS
TÉVÉCSALÁD

VALAMENNYI KÉSZÜLÉKÉN

- A beépített stabilizátor egyenletes vételt biztosít még nagy feszültség-ingadozás esetén is.
- Teljes tranzistorizáltság — hosszabb élettartam.
- 33 százalékkal kisebb áramfogyasztás.
- 12 havi szavatosság.

Az állami kereskedelmi hálózat szaküzleteiben és az áruházak tévéosztályain az alábbi készüléktípusok közül választhat:

A KÉSZÜLÉK ELNEVEZÉSE	A KÉPERNYŐ ÁTMÉRŐJE (cm)	ÁRA (lej)	ELŐLEG (15%)	HAVI RÉSZLET (24 hónapra)
OLT	44	2920	438	103
SNAGOV	47	2920	438	103
SIRIUS	50	3050	457	108
SIRIUS	56	3100	465	110
DIAMANT	61	3600	540	128
LUX	65	4000	600	142

Az Ön új tévékészüléke is nyilván integrált áramkörös lesz, mivel gyártása a világszerte alkalmazott legújabb műszaki előírások alapján történik.

**KÜLÖNLEGES
MÉRETŰ
RUHÁZATI
CIKKEK**

TISZTELT VÁSÁRLÓKOZONSÉG!

Az állami kereskedelem figyelmébe ajánlja azoknak az újabb áruházaknak a címét, amelyekben az egészen alacsony vagy a rendkívül magas növéssük számára — különleges méretű — ruházati cikkek kaphatók:

BACĂU

- LUCEAFĂRUL áruház — str. Nicolae Bălcescu 27. (női, férfi- és gyermekkonfekció, lábbeli)

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ VĂROS

- VICTORIA áruház — str. Oituz 21. (női, férfi- és gyermekkonfekció, lábbeli)

BESZTERCE

- HERMES áruház — bd. Decebal K 2. blokk (női, férfi- és gyermekkonfekció, lábbeli)
- CONFECȚII áruház — calea Armatei roșii 27. (női, férfi- és gyermekkonfekció)
- FEMINA áruház — piața Centrală 42. (női konfekció és lábbeli)

MANGALIA

- 108. számú üzlet — str. Oltului 12. (női és férfikonfekció)

MEDGIDIA

- 86. számú üzlet — str. Poporului P 1. blokk (női és férfikonfekció)

TÎRGOVIȘTE

- MUNTENIA áruház — bd. Independenței 7. (női és férfikonfekció, lábbeli)

MORENI

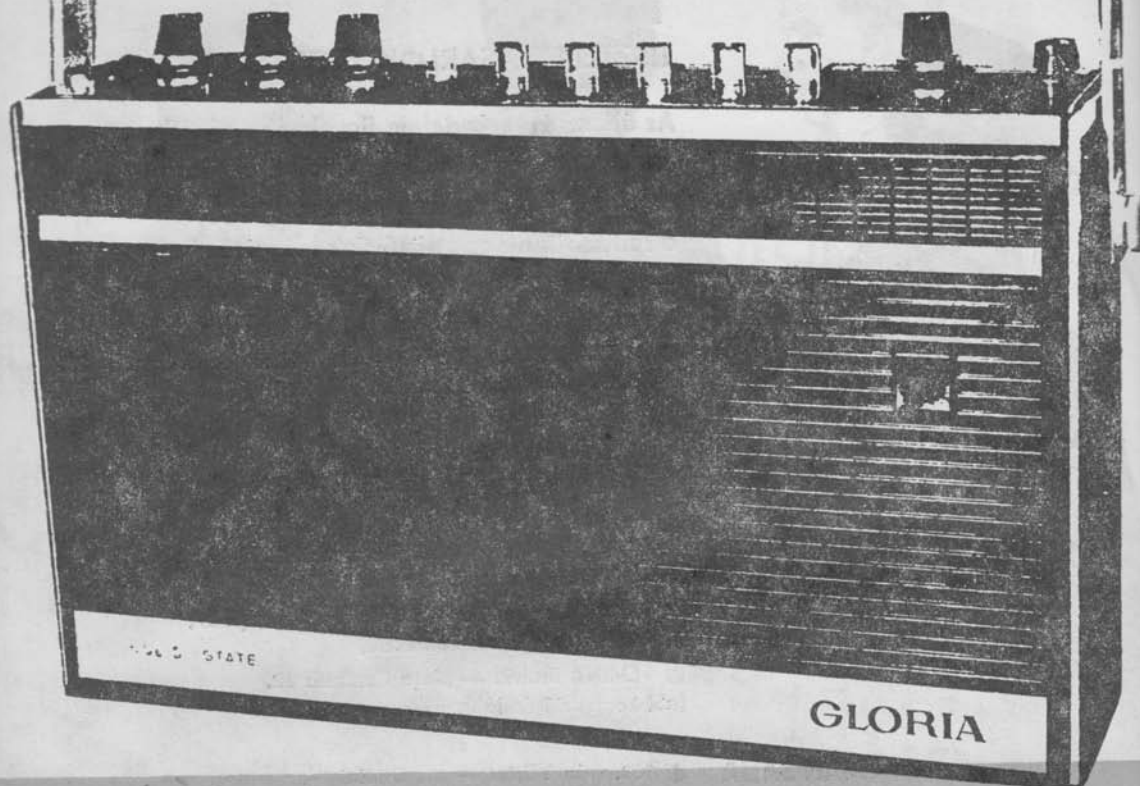
- 27. számú üzlet — str. V. I. Lenin 28. (női és férfikonfekció)
- 34. számú üzlet — str. Victoriei 17. (női és férficipők)

PUCIOASA

- 36. számú üzlet — str. Republicii 80. (férfikonfekció)
- 34. számú üzlet — str. Fintinelor 21. (női konfekció)
- 37. számú üzlet — str. Republicii 82. (női és férficipők)

GĂEȘTI

- 20. számú üzlet — str. 13 Decembrie 40. (női és férfikonfekció)
- 25. számú üzlet — str. 13 Decembrie 33. (női és férficipők)

Bárhol és bármikor meghallgathatja
kedvenc műsorait!

Mindenről—mindenkihez szól a

HORDOZHATÓ RÁDIÓKÉSZÜLÉK

Nemcsak jól értesült, kellemes útitársa,
hanem elválaszthatatlan jó barátja lesz Önnek.
Az állami kereskedelmi hálózat áruházaiiban
a hordozható rádiókészülékek 9 típusa várja:

	Hullámsávok száma	Ára (lej)
CORA	1	345
APOLLO	1	345
PESCĂRUS	2	450
ALFA	2	500
COSMOS	3	645/740
JUPITER	4	845
MADRIGAL	4	1150
GLORIA	4	1450

- 18 havi részletre is megvásárolhatók
- 20 százalékos előleggel

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

COROI ARTÚR történelemtanár (Torja). — Albert Dávidnak a *Korunk* ez év októberi számában megjelent tanulmánya (*A székelyudvarhelyi kollégium diáknépesége*) megragadta a figyelmem, és munkára készítet. Nem tudok ugyanis arról, hogy valaki megírta volna valaha is a torjai oktatás történetét, holott viszonylag gazdag múltra tekint vissza. Örvendek hát annak, hogy Albert Dávid utal cikkében a torjai oktatás kezdetére, amely szerinte 1536-ra tehető, viszont mások — például Berecz Gyula *Háromszék-megye iskoláinak története* (Sepsiszentgyörgy, 1890) című munkája — szerint már 1516-ban megindult itt az oktatás Benedek plébános vezetésével, míg Dankanits Adám (*XVI. századi olvassmányok*) 1645–1646-tól keltezteti a népiskolai oktatást. Megjegyzem, hogy Bodó Barna *A Hét* 1980. június 20-i számában — joggal — megkérdőjelezi Mihai Bordeianu és Petru Vladcovschi *Invățămîntul românesc in date* (Editura Junimea. Buc., 1979) című könyvének jó néhány állítását. Ezt tennem én is, ugyanis a két szerző szerint Torján szlavón (!) iskola működött 1536-tól kezdve. Sem okirat, sem a népi emlékezet vagy szájhagyomány nem tud ilyen iskoláról, de sem a lakosság etnikai összetétele, sem vallása (katolikusok és protestánsok éltek itt mindig) ilyesmit nem tett lehetővé. Sajnos, munkájukból az sem derül ki világosan, hogy a Turia falunév melyik helysége vonatkozik, mivel ez a neve egy havasalföldi, Olt megyei falunak is, de románul a Kolozs megyei, kalotaszegi Türet is hasonlóképp nevezik: Turea. Megjegyzem, Dankanits sem tesz említést könyvében a mai Kovászna megyéhez tartozó Torja effajta iskolájáról, márpedig ő közismerten lelkiismeretes, pontos kutató volt. Ezek alapján a torjai állítólagos szlavón iskola létezését nyugodtan sorolhatjuk a szóban forgó kötet többi — Bodó Barna jelezte — tévedéseit, pontatlanságait és elírásait közé. Mindez arra készítet, hogy megírjam Torja iskolájának valós történetét.

DEMSE MÁRTON (Bákó). — Egykori barátomra, iskolatársamra gondolok most, akivel együtt tanultam és játszottam a székelyudvarhelyi tanítóképzőben. És így szólok hozzá magamban: A gyökerekre fogsz eszmélni egyszer te is, úgy, ahogy én. Hív engem, mindig hív a föld szíve, akárcsak anyám hangja, nyíló rózsabimbó, falusi titkos rege. Ott, falun vannak mélyre ásva az én gyökereim, onnan jön felém még a legsötétebb időben is kellő fény a léthez. Igaz, keserű nedvek vannak gyökereimben, de annál édesebbek a gyümölcsök. Abban a földben vertem gyökeret, ahol egy világhírű tudós pap földi maradványai pihenik örök álmuk. Azon a földön akarok virágot teremteni, ahol Incze Petrás János gyűjtögette a népi kultúra vadrózsáit, ezelőtt másfél évszázaddal. Az élet fényeit hordozó föld fia vagyok, az örök lét gyermeke, a halhatatlan énekesek sarja...

A KORUNK HÍREI

November 7–15. között Gáll Ernő — a lengyel írószövetség vendégeként — látogatást tett Varsóban és Gdańskban.

November 21-én a parajdi szabadegyetemen Veress Magda megjelenés előtt álló gombáskönyvről beszélt, Veress Zoltán pedig *Sajtó és nemzetiség* címmel tartott előadást.

November 23-án a székelyudvarhelyi képtárban a Korunk Galéria új adományai-ból rendezett időszaki kiállítás megnyitóján a város nevében Zepezčaner Jenő műzeumigazgató, szerkesztőségünk nevében Kántor Lajos beszélt.

November 27-én a kolozsvári szabadegyetem *Nyelv—Írás—Művelődés* kollégiuma keretében Bustya Endre tartott előadást *Ady Endre Kolozsvárott* címmel; közreműködött Török Katalin színművésznő.

December 2-án a parajdi szabadegyetemen Kiss Jenő olvasott fel verseiből, Faragó József pedig néprajzi tárgyú előadást tartott.

KORUNK GALÉRIA

November 22.: Kádár F. Tibor festményei. — Kántor Lajos megnyitója után Panek Katalin, a Kolozsvári Állami Magyar Színház, valamint Tatay Sándor, a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház tagja kalotaszegi tárgyú verseket, népdalokat adott elő.

MINDEN
HAZAI
ÉS
KÜLFÖLDI
OLVASÓNKNAK,
MUNKATÁRSUNKNAK
BOLDOG
ÚJ
ESZTENDÓT
KÍVÁNUNK!

ÁRA 8 LEJ